ISSN 2617-0159

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА СИСТЕМА: ВЧОРА. СЬОГОДНІ. ЗАВТРА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (4)

Чернігів 2018

УДК 343.8(051)
К82
DOI 10.32755/sjcriminal

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 13 від 18 грудня 2018 р.).

К82 **Кримінально-виконавча** система: Вчора. Сьогодні. Завтра: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2018. № 2 (4). 138 с.

У цьому номері журналу «Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра» вміщено статті, присвячені загальній теорії права, пенологічній теорії, кримінально-правовим та кримінологічним проблемам, організаційно-правовим питанням виконання покарань та застосування позбавлення волі, загальним питанням і забезпеченню діяльності персоналу.

Видання буде корисним для науковців, аспірантів, викладачів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 343.8(051)

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ РАДИ:
Тогочинський О. М., д-р пед. наук, доц., ректор Академії Державної пенітенціарної служби, заслужений працівник освіти України.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Ніщимна С. О., д-р юрид. наук, проф.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА: ***Гончаренко О. Г.***, д-р екон. наук, доц., ***Шумна Л. П.***, д-р юрид. наук, доц.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Борисов В.І., д-р юрид. наук, проф., академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; ***Глушков В.О.***, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; ***Денисов С.Ф.***, д-р юрид. наук, проф.; ***Денисова Т.А.***, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; ***Джужа О.М.***, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; ***Доній Н.Є.***, д-р філос. наук, доц.; ***Ємельянов В.П.***, д-р юрид. наук, проф.; ***Колб О.Г.***, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; ***Копотун І.М.***, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; ***Литвинов О.М.***, д-р юрид. наук, проф., заслужений працівник освіти України; ***Пальченкова В.М.***, д-р юрид. наук, проф.; ***Пекарчук В.М.***, д-р іст. наук, доц.; ***Рябчинська О.П.***, д-р юрид. наук, проф.; ***Сердюк П.П.***, д-р юрид. наук, проф.; ***Степанюк А.Х.***, д-р юрид. наук, проф.; ***Шакун В.І.***, д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; ***Яковець І.С***., д-р юрид. наук, старш. наук. співроб.; ***Адамска-Худзіньска Малгожата***, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); ***Андріяшко М. В.***, д-р, проф. (Республіка Білорусь); ***Кіліан Маттіас,*** д-р хабілітований, проф. (Федеративна Республіка Німеччина); ***Лясковська Катажина***, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); ***Партенадзе Омар Асланович***, д-р, проф. (Республіка Грузія); ***Помикала Марта***, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); ***Сметанська Ірина***, д-р с.-г. наук, проф. (Федеративна Республіка Німеччина); ***Ткач Анатолій Арсентійович***, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); ***Ткач Тамара Володимирівна***, д-р соц. наук (Республіка Польща).

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: ***Пузирьов М. С.,*** канд. юрид. наук.

Заснований у 2017 році. Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 22778-12668Р від 30.05.2017

© Академія Державної пенітенціарної служби, 2018

ISSN 2617-0159

MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE

CRIMINAL AND EXECUTIVE SYSTEM: YESTERDAY. TODAY. TOMORROW

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 2 (4)

Chernihiv 2018

UDC 343.8(051)
DOI 10.32755/sjcriminal

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol №13 on December 18, 2018).

Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow: a Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv: Academy of the SPS, 2018. № 2 (4). 138 p.

In this issue of the journal «Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow» the articles, dedicated to general theory of Law, Penological theory, criminal, legal and criminological problems, organizational and legal issues of execution of punishments and application of imprisonment, general issues and ensuring of personnel's activity are placed. The publication will be useful for scientists, postgraduates, masters and the students of higher educational establishments.

UDC 343.8(051)

PRESIDENT OF EDITORIAL AND PUBLISHING COUNCIL:
Tohochynskyi O.M., Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor, President of Academy of the State Penitentiary Service, Honored Worker of Education of Ukraine.

EDITOR-IN-CHIEF: ***Nishchymna S.O.,*** Doctor of Sciences (Law), Professor.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF: ***Honcharenko O.H.,*** Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor, ***Shumna L.P.,*** Doctor of Sciences (Law), Associate Professor.

EDITORIAL BOARD:
Borysov V.I., Doctor of Sciences (Law), Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; ***Hlushkov V.O.,*** Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine; ***Denysov S.F.,*** Doctor of Sciences (Law), Professor; ***Denysova T.A.,*** Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine; ***Dzhuzha O.M.,*** Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine; ***Donii N.Ye.,*** Doctor of Sciences (Philosophy), Associate Professor; **Yemelianov V.P.,** Doctor of Sciences (Law), Professor; ***Kolb O.H.,*** Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine; ***Kopotun I.M.,*** Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine; ***Lytvynov O.M.,*** Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Worker of Education of Ukraine; ***Palchenkova V.M.,*** Doctor of Sciences (Law), Professor; ***Pekarchuk V.M.,*** Doctor of Sciences (History), Associate Professor; ***Riabchynska O.P.,*** Doctor of Sciences (Law), Professor; ***Serdiuk P.P.,*** Doctor of Sciences (Law), Professor; ***Stepaniuk A.Kh.,*** Doctor of Sciences (Law), Professor; ***Shakun V.I.,*** Doctor of Sciences (Law), Professor, Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; ***Yakovets I.S.,*** Doctor of Sciences (Law), Senior Researcher; ***Adamska-Hudzinska Malhozhata,*** PhD Doctor Habitat, Professor (Poland); ***Andryiashka M.V.,*** PhD Doctor, Professor (Belarus); ***Kilian Mattias,*** PhD Doctor Habitat, Professor (Germany); ***Liaskovska Katazhyna,*** PhD Doctor Habitat, Professor (Poland); ***Partenadze Omar Aslanovych,*** PhD Doctor, Professor (Georgia); ***Pomykala Marta,*** PhD Doctor Habitat, Professor (Poland); ***Smetanska Iryna,*** Doctor of Sciences (Economy) (Germany); ***Tkach A.A.,*** PhD Doctor Habitat, Professor (Poland); ***Tkach T.V.,*** Doctor of Sciences (Social) (Poland).

RESPONSIBLE SECRETARY OF EDITORIAL BOARD: ***Puzyrov M.S.***, Candidate of Sciences (Law).

Founded in 2017. Certificate of state registration: Series KV № 22778-12668R dated 30.05.2017

© Academy of the State Penitentiary Service, 2018

ЗМІСТ

І. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА. ПЕНОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ

Ребкало М. М. Особливості імплементації деяких положень міжнародного гуманітарного права в українське законодавство..... 7

Любич О. А. Видання «проповіді для ув'язнених» 1790 року як перше керівництво для тюремних капеланів..... 17

ІІ. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Єрмак С. М. Напрями профілактики соціально негативних форм девіантної поведінки неповнолітніх..... 28

Самофалов Л. П., Самофалов О. Л. До питання про поняття легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом..... 37

Разумейко Н. С., Ткаченко О. Г. Види насильства щодо підлітків та його особливості..... 48

ІІІ. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

Аніщенко В. О., Махлай О. А. Пенітенціарна пробація в зарубіжних країнах..... 61

Іваньков О. І., Єрмак О. В. Порівняльний аналіз пенітенціарних систем східноєвропейського типу та національної системи виконання кримінальних покарань..... 70

ІV. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Звенигородський О. М., Карелін В. В. Щодо принципів застосування заходів заохочення та стягнення під час виконання покарання у виді позбавлення волі..... 81

Денисова Т. А., Денисов С. Ф., Білоконев В .М. Загальні питання та деякі особливості термінологічних формулювань і спеціальних правил призначення покарання 92

Карелін В. В., Єрмак О. В. Особливості перебування засуджених у дільниці карантину, діагностики та розподілу 108

V. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ

Зливко С. В. Особливості адміністративно-правового статусу керівників деяких правоохоронних органів (на прикладі органів прокуратури).....117

Іваньков О. І., Лозінський М. Б. До питання соціального захисту персоналу Кримінально-виконавчої служби України 129

CONTENT

I. GENERAL LAW THEORY. PENOLOGICAL THEORY

Rebkalo M. M. The implementation peculiarities of some principles of international humanitarian law in ukrainian legislation 7

Lyubych A. A. Publication of 1970 year "Sermons for prisoners" as the firs guide for proson chaplains 17

II. CRIMINAL, LEGAL AND CRIMINOLOGICAL PROBLEMS

Yermak S. M. Directions of social-negative forms prevention of juvenile's deviant behavior 28

Samofalov L. P., Samofalov O. L. To the question of the legalization concept of funds received by criminal procedure 37

Tkachenko A. G., Razumeyko N. S. Types of violence of teenagers and its peculiarities 48

III. ORGANIZATIONAL AND LEGAL QUESTIONS OF EXECUTION OF PUNISHMENTS, NOT CONNECTED WITH IMPRISONMENT

Anishchenko V. O., Makhlai O. A. Penitentiary probation in foreign countries 61

Ivankov O. I., Yermak O. V. Comparative analyses of Eastern European and national penitentiary system of criminal penalties execution 70

IV. APPLICATION OF IMPRISONMENT: THEORY AND PRACTICE

Zvenyhorodskyi O. M., Karelin V. V. As to the principles of application of encouragement and punishment in case of imprisonment 81

Denysova T. A., Denysov S. F., Bilokoniev V. M. General issues and certain features of terminological formulations and special rules of sentencing 92

Karelin V. V., Yermak O. V. Features of convicts staying in quarantine, diagnostic and distribution areas 108

V. GENERAL QUESTIONS OF PROVIDING PERSONNELS' ACTIVITY

Zlyvko S. V. Pequliarities of administrative and legal status of the heads of some law enforcement bodies (at the example of public prosecution bodies) 117

Ivankov O. I., Lozinskyi M. B. On the issue of the personnel social protection of Criminal and Executive service of Ukraine 129

І. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА. ПЕНОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 341.31

Ребкало М. М.,
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного права,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДЕЯКИХ ПОЛОЖЕНЬ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО

У статті проаналізовано міжнародний правовий зміст понять міжнародний збройний конфлікт, війна, особливий період та воєнний стан. Розкрито зміст збройної агресії та режиму військової окупації. Кримінальний кодекс України встановлює відповідальність за злочини, які здійснюються під час війни. У висновках зазначено, що в Україні створені сприятливі умови імплементації норм міжнародного гуманітарного права в українське законодавство.

Ключові слова: *міжнародний збройний конфлікт, війна, міжнародний військовий конфлікт, особливий період, воєнний стан, військова агресія, військова окупація.*

Постановка проблеми. Ця стаття присвячена питанням впровадження в українське законодавство деяких положень міжнародного гуманітарного права. В умовах ведення бойових дій українською державою на території Донбасу, на нашу думку, існує необхідність виваженого підходу з боку органів державної влади до імплементації положень чинного міжнародного гуманітарного законодавства в законодавство України, що підтверджує актуальність вибраної автором теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні роки новітньої історії України проблеми міжнародного гуманітарного права розглядалися Бурменським М. В., Маєвською А. А., Овчаренком А. С., Репецьким В. М., Теліпком В. Е., Тимченком Л. Д. й іншими вченими у галузі міжнародного права. Проблемам імплементації міжнародних норм в національне законодавство приділяв увагу Філатов В. В. Але останніми роками українське законодав-

ство поповнилося низкою положень, взятих із міжнародного гуманітарного права, що, на нашу думку, дає підстави для додаткового дослідження цього питання.

Формулювання мети. Полягає у дослідженні особливостей імплементації положень міжнародного гуманітарного права в сучасне українське законодавство.

Виклад основного матеріалу. Дослідження міжнародного правового змісту понять «міжнародний збройний конфлікт», «війна» почалося з часів Г. Гроція. За його твердженням, війна є міжнародним станом боротьби із застосуванням сили, що за своїм змістом означає винятково військове зіткнення держав [1, с. 234]. У ХХ ст. у міжнародному праві поряд з поняттям «війна» виникло поняття «міжнародний військовий конфлікт». За змістом останній є конфліктом із застосуванням зброї, в якому беруть участь два та більше учасників. Йому притаманні такі ознаки: бойові дії між учасниками мають організований та керований характер; основними суб'єктами бойових дій є Збройні сили держав, які є учасниками конфлікту; бойові дії мають масовий та стійкий характер; кожна із конфліктуючих сторін повинна мати підконтрольну їй територію та органи управління [2, с. 171].

Розробці понять «війна», «міжнародний збройний конфлікт» приділялася в різні часи увага з боку країн-членів міжнародної спільноти. Так у 1884 році вперше була підписана Женевська конвенція про режим поранених та хворих. У 1899 році було проголошено Декларацію Мартенса, в якій встановлені першочергові заходи щодо визначення основних постулатів і правил ведення війни. У 1907 році пакетом Конвенцій, прийнятих у Гаазі, проведена перша кодифікація правил та звичаїв ведення війни, а саме: ведення війни на суходолі, морі; нейтралітет та інше. Наслідки Першої світової війни істотно вплинули на подальшу правову розробку положень стосовно війни та збройних конфліктів. Так у 1925 році було підписано Женевський протокол, яким встановлювалася заборона застосування хімічної зброї. Катастрофічні наслідки Другої світової війни не залишилися поза увагою міжнародної спільноти. Після закінчення Нюрбергського та Токійського військових трибуналів у 1949 були прийняті році Женевські конвенції. Зазначеними міжнародними актами було врегульовано по-

ряд з іншими і питання, які стосувалися: по-перше, розповсюдженню законів та звичаїв війни на міждержавні, національно-визвольні та громадянські війни; по-друге, визначені положення були розповсюджені на всіх учасників конфлікту, навіть якщо один із них визнає себе таким.

Особливо слід звернути увагу на Конвенцію про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї, яка була ратифікована Україною у 1991році. У ній визначені певні положення стосовно методів та засобів ведення війни. Так у ст. 37 встановлена заборона віроломства. Віроломством вважаються дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру супротивника і примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, який застосовується в період збройних конфліктів з метою обману такої довіри. У ній зазначено, що «військові закони, права і обов'язки застосовуються не лише до армій, але й також до ополчення та добровольчих загонів». Зазначені суб'єкти бойових дій повинні відкрито носити зброю та вести бойові дії відповідно до законів і звичаїв війни. Збройні сили воюючих сторін можуть складатися з комбатантів та некомбатантів. У разі захоплення ворогом як одних, так й інших вони користуються правами військовополонених [3].

Незважаючи на те, що більшість із вказаних вище міжнародних нормативних актів стали частиною українського законодавства, Верховна Рада України у низці законів уточнила деякі поняття, що стосуються війни.

Так у Законі України «Про оборону України» визначено таке поняття як особливий період. Він настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій (ч. 4, ст. 1). А у ч. 5 ст. 1 цього ж закону визначено зміст поняття воєнний стан. Це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади,

військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [4].

Упродовж цього Кримінальний кодекс України встановлює деякі злочини, які здійснюються, як правило, під час війни (міжнародні злочини). А саме:

– диверсія, тобто вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій (ст. 113);

– шпигунство або передача, або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства (ст. 114.);

– катування – умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою, чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб (ст. 127);

– злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні, розуміються як добровільна участь військовослужбовця, який перебуває в полоні, у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним з нею державам, за відсутності ознак державної зради (ст. 431). Цією статтею уточнено правомірність залучення до праці військовополонених. Українська правова інтерпретація

праці зазначеної категорії осіб не тільки забороняє працю та інші заходи, які спрямовані на заподіяння шкоди Україні або її союзникам, але й визнає таку діяльність кримінальним злочином;

– погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину й інші [5].

Отже, викладене вище дає можливість констатувати, що юридичний зміст військової термінології в законодавстві України зазнав певних уточнень, а окремі діяння, скоєння яких можливе в ході війни або бойових дій на території України, набули статусу кримінальних злочинів тяжкого характеру.

Важливим з точки зору міжнародного гуманітарного права є правове тлумачення змісту «агресія». На думку деяких авторів, визначення агресії у міжнародних актах є застарілим, оскільки реалії сьогодення вимагають розширення переліку дій, що слід вважати агресією. Разом з тим вони вважають, що збільшення такого переліку необхідно здійснювати виважено. Оскільки агресія порушує право держави на самооборону, що може привести виправдання деякими державами своєї агресивної політики. За сучасним міжнародним правом агресія є одним із найтяжчих міжнародних злочинів, що вимагає чіткого формулювання її ознак, які потребують визнання міжнародною спільнотою [6, с. 94].

Агресія має трактування у низці міжнародних актів. Так у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року під агресією розуміється застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності і політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим несумісним зі Статутом ООН способом. А у рішенні Міжнародного Суду ООН у справі Нікарагуа проти США від 26 червня 1986 року зазначено, що актом агресії є: по-перше, засилання збройних угруповань може становити збройний напад; по-друге, допомога повстанцям, зокрема забезпечення зброєю, що може становити погрозу застосування сили. У цьому ж рішенні її поділено на пряму та непряму. Пряма агресія передбачає збройний напад або

вторгнення на територію іншої держави збройних сил держави-агресора. У разі непрямої агресії збройний напад може бути скоєно і за допомогою іррегулярних сил, найманців або бандитських формувань, особливо якщо мова йде про напад на невелику державу [7]. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН (1974 р.) також уточнює поняття непрямої агресії і характеризує її в таких виявах: засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, нерегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави і мають такий серйозний характер, що це дорівнює іншим, передбаченим у цій резолюції, актам агресії. Тобто мова йде про ведення неоголошеної війни не з допомогою регулярних військ, а за підтримки найманців, терористів, диверсантів тощо.

Законодавство України уточнює поняття агресії. Так у ст. 1 Закону України «Про оборону України» зазначено, що збройна агресія – застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України.

Відповідно до цього Закону збройною агресією проти України вважається будь-яка з таких дій:

– вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України;

– блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав;

– напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України;

– засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил з метою нападу на територію України її Збройні сили, блокаду морських портів та узбережжя;

– дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави, використовувалася цією третьою державою (державами) для вчинення агресивних дій та інше [4].

Режим військової окупації регулюється Гаазькою (1907 р.) і Женевською (1949 р.) конвенціями про захист цивільного насе-

лення та Гаазькою (1954 р.) конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту.

Гаазька конвенція 1907 року уточнила зміст окупації державою території іншої держави. Так у ст. 42 зазначено, що територія визнається зайнятою, якщо вона дійсно знаходиться під владою ворожої армії. Окупація поширюється лише на ті області, де влада постраждалої сторони була дієздатною. А у ст. 43 вказано, що з фактичним переходом влади з рук законного уряду до ворожої сторони, остання зобов'язана вжити всіх залежних від нього заходів для того, щоб, наскільки це можливо, відновити і забезпечити громадський порядок і громадське життя, поважаючи існуючі в країні закони.

Правовий режим окупованої території в сучасних умовах українських реалій набуває особливої актуальності. У зв'язку з цим поняття «окупована територія» знайшла своє правове оформлення у законах України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про прикордонний контроль», Кримінальному Кодексі України (ст. 332^1, 438) та у розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про тимчасове закриття пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю». Так ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначено, що тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. Відповідно до згаданого закону на тимчасово окупованій території на строк її дії поширюється особливий правовий режим перетину меж такої території, а вчинення правочинів, проведення виборів та референдумів заборонено.

На тимчасово окупованій території забороняється ліцензування, отримання дозвільних документів, сертифікація та інша господарська діяльність, ввезення та вивезення товарів військового призначення, організація залізничних, автомобільних, морських, річкових, поромних, повітряних сполучень. Заборонено також користування державними ресурсами, в тому числі природними, фінансовими і кредитними, заборонено здійснення грошових переказів, а також фінансування або інше сприяння вище-

вказаної діяльності. Належна господарська діяльність допускається у випадках, якщо вона відповідає державним інтересам України, мирному врегулюванню конфлікту, деокупації чи гуманітарним цілям [8].

Висновки:

По-перше, з урахуванням вищевикладеного слід зауважити, що в Україні створено сприятливі умови щодо імплементації норм міжнародного гуманітарного права.

По-друге, діючі міжнародні акти, в яких ця правова регламентація таких правових положень, як «війна», «агресія» та «окупація» визнані Україною частиною свого законодавства.

По-третє, норми законодавчих актів України відповідають міжнародному гуманітарному праву, а за деякими напрямами уточнюють їх зміст, враховуючи особливості нашої держави.

По-четверте, Кримінальний кодекс України містить у собі перелік злочинів, які кваліфікуються за міжнародним гуманітарним правом як злочини міжнародного характеру, хоча цей перелік, на нашу думку, дещо обмежений.

Список використаних джерел

1. Гроций Г. О праве войны и мира: репринт с изд. 1956 г. Москва: Ладомир, 1994. 868 с.

2. Куркин Б. А. Международное право: учебное пособие. Москва: МГИУ, 2008. 192 с.

3. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі. *Офіційний вісник України.* 2017. № 2. Ст. 605.

4. Про оборону України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.

5. Кримінальний кодекс України. *Офіційний вісник України.* 2001. № 21. Ст. 920.

6. Ржевська В. С. Право держави на самооборону і міжнародна безпека. Київ: Промені, 2005. 251 с.

7. Рішення Міжнародного Суду ООН по справі Нікарагуа проти США. URL: http://bfveteran.ru/pravo/699-princzip-neprimeneniya-sily-i-mezhdunarodnye-vooruzhennye-konflikty.html?start=2 (дата звернення 03.02.2018).

8. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України. *Офіційний вісник України.* 2014. № 36. Ст. 957.

References

1. Grotsiy, G. (1994), *On the Law of War and Peace*: *Reprint from edition of 1956,* Ladomir, Moscow.

2. Kurkin, B. A. (2008), *International Law: Study Guide*, MGIU, Moscow.

3. Official Bulletin of Ukraine (2017), *On the laws and customs of land war*: Convention.

4. Ukraine (1992), *On the Defense of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine*,* Kyiv.

5. Official Bulletin of Ukraine (2001), *The Criminal Code of Ukraine.*

6. Rzhevska, V. S. (2005), *The right of the state to self-defense and international security*, Promeni, Kyiv.

7. "Decision of the International Court of the UN on case Nicaragua against the United States", available at: http://bfveteran.ru/pravo/699-princzip-neprimeneniya-sily-i-mezhdunarodnye-vooruzhennye-konflikty.html?start=2 (accessed 3 February 2018).

8. Official Bulletin of Ukraine (2001), *On ensuring citizens' rights and freedoms and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine:* Law of Ukraine.

Rebkalo M. M.

THE IMPLEMENTATION PECULIARITIES OF SOME PRINCIPLES OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW IN UKRAINIAN LEGISLATION

The article is a legal review of the concepts concerning international law of armed conflicts. In the conditions of the war on the territory of Donbas, the necessity of well-balanced approaches of state authorities to implement the principles of current international humanitarian law into the legislation of Ukraine becomes of special urgency. The international legal content of the concepts of "international armed conflict", "war", "international military conflict", is analyzed in the article. It is noted that the Law of Ukraine on Defense defines such a concept as a special period that becomes from the moment of announcement of the decision on mobilization or since the introduction of military state in Ukraine. According to the mentioned law, the military state is understood as a special legal regime introduced in Ukraine in case of armed aggression, the danger of Ukraine's state independence and its territorial integrity. During this period, the Criminal Code of Ukraine establishes responsibility for crimes committed as a rule during the war. These include sabotage, espionage, torture, criminal acts of a serviceman in captivity, and the ill-treatment of prisoners of war. The key concept of international humanitarian law is aggression. The Law of Ukraine on Defense clarifies the content of armed aggression as the use of another state or group of states armed forces against Ukraine. According to this law, armed aggression is considered to be any of the following: the invasion or attack of the armed forces of another state or group of

states on the territory of Ukraine, the blockade of ports, the coast or airspace, and so on. The concept of "regime of military occupation" that is regulated by a number of international conventions is analyzed in the article. According to the legislation of Ukraine temporarily occupied territory is an integral part of the territory of Ukraine, which is subject to the Constitution and laws of Ukraine. The conclusions state that favorable conditions for the implementation of the norms of international humanitarian law are established in Ukraine. The norms of legislative acts of Ukraine concerning the law of armed conflicts meet international norms, and in some areas specify their content. The Criminal Code of Ukraine contains a list of crimes that are qualified according to international humanitarian law as crimes of an international character, although this list is, in our opinion, somewhat limited.

Key words: *international armed conflict, wa,; international military conflict, special period, military state, military aggressio,; military occupation.*

УДК 94 (477)

Любич О. А.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри економіки
та соціальних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ВИДАННЯ «ПРОПОВІДІ ДЛЯ УВ'ЯЗНЕНИХ» 1790 РОКУ ЯК ПЕРШЕ КЕРІВНИЦТВО ДЛЯ ТЮРЕМНИХ КАПЕЛАНІВ

Стаття присвячена унікальному історичному джерелу – виданню вікарія графства Дарем (Англія) Джона Брюстера «Проповіді для ув'язнених. З доданням молитов, рекомендованих для в'язнів одиночного ув'язнення» (1790). Автор статті аналізує зміст проповідей у контексті пенітенціарного реформування у Великій Британії, яке було розпочате у зв'язку з прийняттям тюремного статуту 1779 року. Головним змістом тюремних реформ став перехід від практики карального кримінального покарання до виправного тюремного ув'язнення. Основним засобом виправлення визнавалась релігія, що призвело до утворення в Англії історично першого інституту тюремних капеланів.

Робота Дж. Брюстера – перше відоме друковане видання такого виду. Лейтмотивом його проповідей став заклик сприймати ув'язнення як можливість переглянути своє життя, усвідомити глибину гріха попереднього порочного життя, покаятись і отримати можливість прощення перед обличчям Всевишнього, з одного боку, і повернення до суспільства чесним громадянином – з іншого.

Ключові слова: *Велика Британія XVIII століття, англійський протестантизм, тюремні капелани, пенітенціарні реформи, проповіді для ув'язнених.*

Сьогодні йде процес удосконалення пенітенціарної системи України. Одним із його напрямів є співпраця з представниками релігійних організацій з метою задоволення прав засуджених та допомоги їм на шляху до каяття. Складовою душпастирської роботи священиків є духовна опіка над засудженими і ув'язненими, а також духовна підтримка персоналу виправних установ та участь у пробаційних програмах з метою швидшої адаптації у суспільстві людей, які відбули термін покарання. Священики мають здійснювати моральну підтримку і надавати необхідні консультації з релігійних питань, а також проблем етики та моралі.

Постановка проблеми. Більшість громадян України вважає себе віруючими, але дуже мало знають основи віри, рідко ходять до храмів, не беруть участь у таїнствах або здійснюють це без усякого розуміння. У пенітенціарних установах справа є не кра-

щою, а напевно, навіть гіршою. Процес виправлення та каяття людини довгий і не обмежується тільки відбуванням покарання. Ув'язненим потрібно допомогти покаятись у своїх вчинках, якимось чином надати їм духовно-пастирську підтримку. Думати про те, щоб ув'язнені, вийшовши на волю, мали можливість реабілітації і повернення у громадянське суспільство. Коли людина робить перші кроки, їй потрібно допомогти найти своє місце серед інших людей. Їй необхідно звільнитись від того негативного вантажу, який опосередковано особа здобуває в місцях позбавлення волі, й допомогти їй не потрапити знову в руки кримінальних структур. Значна роль у цьому процесі відводиться сьогодні пенітенціарним душпастирям (капеланам).

Поняття «тюремний капелан» повернулось до українського пенітенціарного лексикону порівняно недавно. Так сталось, що традиції церковного тюремного служіння після жовтневого перевороту (1917 р.) були фактично втрачені, й кримінально-виправна система на українських землях з об'єктивних причин розвивалась у руслі радянських традицій і підходів до призначення та відбування покарання. Виправно-трудова педагогіка заповнила ту прогалину, яка була утворена у зв'язку з відмовою радянських урядовців від методів християнської педагогіки і духовного впливу на засуджених.

Наприкінці XX ст. було змінено парадигму державно-конфесійних відносин, що призвело до залучення релігійного фактора до процесу формування громадянського суспільства. Українська пенітенціарна система не залишилась осторонь від цих процесів: останніми десятиріччями спостерігається активне відродження традицій духовного опікунства над засудженими. У зв'язку з цим великий інтерес мають наукові дослідження історії, теорії та практики світового та українського досвіду тюремного служіння. Звернення до витоків соціального інституту тюремних капеланів дає поштовх досліднику вивчати причини та умови пенітенціарних реформ кінця XVIII – середини XIX ст.

В українській дослідницькій практиці це питання описане істориками з точки зору правової регламентації діяльності тюремного капелана та істориками-богословами у контексті вивчення християнських традицій тюремного служіння.

Формулювання мети. Мета даної статті полягає у тому, щоб представити українському читачеві контент-аналіз історичного джерела, яке можна, з великою вірогідністю, назвати першим друкованим керівництвом до діяльності тюремного священика. Мова йде про видання 1790 р. під назвою «Проповіді для ув'язнених. З доданням молитов, що рекомендовані для в'язнів одиночного ув'язнення» англійського проповідника Джона Брюстера [1].

В українській науковій літературі нам не траплялися згадки або посилання на цей документ. Це дозволяє зробити припущення, що він до теперішнього часу маловідомий у наукових пенітенціарних колах України.

Виклад основного матеріалу. Епіграф до видання (Brewster J. Sermons for prisons. To which are added prayers for the use of prisoners in solitary confinement. Stockton: R. Christopher, 1790) присвячено відомому філантропу, лікарю, ідейному фундатору англійських пенітенціарних реформ Джону Говарду, який помер від чуми у рік видання брошури: «На пам'ять про Джона Говарда, який невтомно прагнув полегшити скрутне становище в'язнів … і став жертвою служіння людству» [1]. Відомий англієць дійсно все життя присвятив вивченню умов утримання засуджених у тюрмах Англії та континентальної Європи, смерть зустріла його в українському Херсоні, де він пробував реалізувати свої ідеї з боротьби з епідемічними захворюваннями у тюрмах та лікарняних установах для бідних. На гранітному обеліску, який поставили після його смерті неподалік Херсона, викарбуваний напис «Vixit propter alios» – жив для інших.

Джону Говарду належить першість у оформленні ідеологічної основи тюремних перетворень, які ґрунтувались на принципі релігійно-морального впливу на засуджених, практиці привчання їх до праці та чесного життя. Ці ідеї відкрили нову еру в кримінальному правосудді, яке протягом XIX ст. поступово відходило від каральної традиції та наближувалось до принципу виправлення перевихованням.

Практичне впровадження принципу релігійно-морального перевиховання засудженого знайшло своє вираження у створенні інституту тюремних капеланів і впровадженні у тюрмах елементів релігійного і світського навчання. Відвідуючи тюрми у різних

країнах, Джон Говард приділяв особливу увагу питанню, пов'язаному з наявністю у місцях позбавлення волі молитовного місця та духівника. У дев'яти випадках з десяти таких не було, але навіть там, де йому пощастило знайти тюремного священика, він залишив досить негарну рецензію: «Такий священик був готовий хіба що розпити пляшку джину або перетасувати колоду карт зі своєю паствою, а у неділю пробелькотіти проповідь у кімнаті відпочинку. Да і що він міг у той час зробити, навіть якщо б і ставився до свого служіння з відповідальністю і сумлінням? Пияцтво і неприборкана розпуста, які панували у в'язниці, зламали б дух будь-якого священика» [2].

Видання, що аналізується, складається з двох частин: перша частина має шість проповідей-бесід, побудованих на відповідних притчах і премудростях Святого Писання, друга – п'ятнадцять молитов для різних категорій в'язнів: засуджених до смертної кари, тих, кого засудили до одиночного утримання, засуджених за крадіжку та грабунок тощо.

У вступі автор – преподобний Джон Брюстер посилається на головну мету тюремної реформи в Англії: «Турбота про духовне і тілесна здоров'я тих, хто опинився в ув'язненні, пробудження у тих таких думок і почуттів, які можуть, у кінцевому рахунку, повернути їх до чесного життя і зробити корисним членом суспільства». Брюстер розуміє масштаби і складність пастирського тюремного служіння: «Завдання дуже складне, щоб мати надію на успіх», «тому, що у закритому просторі були зібрані найбільш безпринципні та негідні персонажі», але, – продовжує роздумувати пастор, – «світ набагато більший, але Засновник нашої Релігії відправив своїх учнів, щоб привести до істинної віри цілі народи» [1, p. 2].

Крім цього, у вступі Джон Брюстер віддає свій голос на користь принципу одиночного ув'язнення. На думку Брюстера, тільки за умов одиночного ув'язнення можливе духовне переродження із людини «прикладу найгіршої моралі» у таку, яка прагне добра та повернення до християнського суспільства. Автор визнає, що спочатку одиночне ув'язнення може зробити в'язня «сумним та пригніченим», але наполягає на тому, що це кращий момент для того, щоб «вкласти до його рук Текст», який спону-

катиме його до роздумів, і у той час виникне надія «що його серце буде виправлене, і він у всіх сенсах стане новою людиною» [1, p. 3]. На цьому етапі роль тюремного капелана є ключовою: «Він не буде засуджувати, але стане наставляти проти марнотратства і втрати розуму … розкриє милосердя, яке сконцентроване у Євангеліє» (Ibid).

Мотивом першої проповіді «В'язень надії» став уривок з Книги пророка Захарії «Повертайтесь на твердиню ви, в'язні, які сподіваються! Що тепер проголошую, подарую тобі у два рази» (Ibid. p. XVII).

Брюстер відкриває проповідь думкою: «Ніколи ми так сильно не потребуємо Божого втішання, як тоді, коли відчуваємо важкість біди, і ніколи біда на карає так важко, як у тому випадку, коли ми розуміємо, що вона є наслідком нашої провини» (Зах. 9:12.). Богослов звертається до проблеми «совісті», порівнюючи її з постійною низкою образів, які проносяться перед очима, і яким би не було бажання не бачити їх знову, вони «виринають з найвіддаленіших куточків світу, з надр землі, як свідчення нашої провини» [1, p. 5]. На це Брюстер відповідає висловлюванням з Книги пророка Ієремії «Чи може чоловік сховатись у таємному місці, де Я не бачив би його? Говорить Всевишній. Чи не наповнюю Я небо і землю? Говорить Всевишній» (Ієр. 23:24.). Але, визнаючи присутність Бога у всіх наших справах і думках, богослов закликає саме у цьому здобути надію. Погляди преподобного Джона Брюстера були близькі до ідей поміркованих пуритан, які не поділяли віру ортодоксальних кальвіністів у визначеність і прагнули розповсюдити впевненість у тому, що каяття і повернення до благочестивого життя може привести до звільнення. Відповідаючи мовою пророків, Брюстер прагнув переконати ув'язнених, що є надія на Боже милосердя: «Хоть Я отягощал, более не буду отягощать. И ныне Я сокрушу ярмо его, лежащее на тебе, и узы твои разорву» (Наум. 1:12–13).

Викликає цікавість те, що автор використовує в основному старозавітну риторику, особливо у тих текстах, коли для посилення ефекту проповіді потрібно виділити важкість гріха і відступу, щоб можливість каяття і прощення на контрасті сприймались значно емоційніше.

Таким чином, перша частина проповіді розмальована образами «руйнівного гріха», «плачу нечестивців», «вогняної сірки», «гріхопадіння одного, яке перетворилось на гріх усього людства»… Але, у заключній частині богослов переходить до образів Нового заповіту: «Правдою одного, зробились праведними усі», «благодать Божа зійшла через Ісуса Христа»…

Словами апостола Павла Брюстер навчає в'язнів: «Таким чином, немає тепер ніякого засудження тим, хто у Христі Ісусі живуть не за плоттю, а за духом» [1, p. 7]. Таким чином, богослов закликає ув'язнених за злочини відкрити себе і у собі релігію, яка дасть їм надію та спасіння.

Друга проповідь на тему «Використання одиночного ув'язнення» розпочинається 101 Псалмом «Молитва страждаючого, коли він сумує і відкриває перед Господом печаль свою: тому що Він нахилився з святої висоти Своєї, з небес подивився Господь на землю, щоб почути стогін в'язнів» (Пс. 101: 20–21).

Перша частина проповіді у традиційній для пуритан манері присвячена опису гріховної природи людини, тієї «величезної відстані», яка відокремлює Бога і творіння рук Його. У роздумах про «незвідані шляхи», що привели злочинців до в'язниці: про «минущість солодкості гріха», «сує̈ти життя», «перебування у притонах», «продажних товаришах по цеху» тощо.

Брюстер продовжує аргументацію тези про вигоди одиночного ув'язнення, розпочату ним ще у вступі. «Я бачу свою місію у тому, щоб розкрити перед вами переваги, які відкриваються від наданого усамітнення від світу… Я рекомендую вам переглянути моменти минулого життя і супутників ваших бажань та прагнень. Я хотів би, щоб ви постійно відчували сум'яття розуму і докори сумління. Я хотів би попросити вас прослідкувати кожний момент вашого життєвого шляху – з якими зусиллями і труднощами поєднано було володіння награбованим, підозри і заздрість з боку подільників, постійний хвилюючий страх потрапити до рук правосуддя. Чи було потрібно приносити у жертву тимчасовому задоволенню гріха вашу Свободу? Чи було потрібно заради цього поступатись Чесністю, Істиною, Релігією? Чи ради цього ви відреклись від відчуття внутрішнього спокою і домашнього затишку і щастя, відреклися від дружини, яка могла би за-

спокоїти ваші печалі, від дітей – утіха на старості, від любові до Бога та іншої благодаті, поховавши себе в усамітненні в'язниці?» [1, p. 27–28].

На відміну від першої проповіді, розмальованої нечіткими образами Священного Писання, тут ми бачимо особисту позицію автора, який уклав так багато «Я» у моральний зміст цієї бесіди.

Ще одна цікава деталь – позиція Брюстера щодо місця і ролі державної влади у питаннях призначення та використання покарання. З часів Середньовіччя релігія була безпосередньо вплетена у кримінальне право: «Тому що начальник є Божий слуга, тобі на добро. Якщо ж робиш зле, бійся, тому що він не просто так носить меч: він Божий слуга, месник для того, хто робить злодіяння» (Рим. 13:4).

Але у дискурсі цієї праці богослов не розглядає цивільну владу як каральний механізм, а навпаки, звертаючись до злочинця, зауважує: «Закони нашої країни є інструментами не відомщення, але корекції» [1, p. 25].

Він пояснює своїй пастві, що покарання, призначене магістратом, не варто розглядати «як образу», тому що, з одного боку, його мета – захистити суспільство від зла, з іншого – «зупинити ваші успіхи у злі» й попередити повторний злочин, надати шанс на «виправлення від гріха» (Ibid. p. 26).

Третя проповідь «Про смирення у тюрмі» розпочинається Плачем Ієремії «Зачем сетует человек живущий? Всякий сетуй на грехи свои» (Плач. 3:39). Пастор зачіпає складну у богословському розумінні проблематику: як доказати тим, хто його слухає, «що перебування в ув'язненні, в якому як ніде реальні страждання і неприємності, біль, гоніння і скорбота, буде спонукати до пошуку і поглибленню релігійних знань» [1, p. 45).

У цій проповіді автор звертається до прикладів старозавітних і новозавітних праведників, які, «пройшовши горнило страждань», отримали благодать. «Будеш вірним до смерті, і дам тобі венець життя» (Откр. 2:10) – закінчує богослов. Він закликає ще один раз погодитись з тим, що причина усіх страждань – ті погані вчинки, які й привели злочинця у в'язницю. Але поки не стало пізно і фактично неможливо ухилитись від «покарання нечестивців», проповідник заключає словами апостола Павла: «Таким

чином, прошу вас, брати, милосердям Божим, надайте тіла ваші у жертву живу, святу, богоугодну, для розумного служіння вашого, і не поєднуйтесь з віком цим, але змініться оновленням розуму вашого, щоб вам пізнавати, що є воля Божа, блаженна, угодна і досконала» (Рим. 12:1–2).

Четверта проповідь «Про вплив дурної компанії» розпочинається із запобігання мешканцям Коринфу: «Не помиляйтесь: погані спільноти розпещують добру мораль» (Кор. 15:33).

Складається враження, що Брюстер цілеспрямовано перемішує бесіди релігійного характеру з настановами морального спрямування, наповненими актуальним соціальним змістом. Він перераховує можливі привабливі речі, які спокусили в'язня стати на «невірний шлях», як молодшого сина із Притчі про блудного сина: розпуста, блуд, користолюбство, алкоголь… І знову ненав'язливо підштовхує до думки, яка лейтмотивом проходить скрізь усі його проповіді: «Ваше теперішнє становище має сприйматись як можливість виправити ці негативні наслідки впливу поганого товариства. Скоріш за все, ніякої кращої можливості не могло і бути для того, щоб встановити у душі лад і звернутися до Господа усім серцем своїм» [1, p. 70]. Наприкінці бесіди він ще раз закликає розірвати будь-який зв'язок з поганими товаришами, не боятись кепкування і презирства з їх боку, натомість укріплювати себе вірою.

Прологом до п'ятої бесіди, яка рекомендована тюремним капеланам для спілкування з в'язнями, стали євангельські події, описані у 23-й главі Євангелія від Луки про двох злодіїв, яких вели на страту з Ісусом: «Один из повешенных злодеев злословил Его и говорил: если Ты Христос, спаси Себя и нас. Другой же, напротив, унимал его и говорил: или ты не боишься Бога, когда и сам осужден на то же? И мы осуждены справедливо, потому что достойное по делам нашим приняли, а Он ничего худого не сделал. И сказал Иисусу: помяни меня, Господи, когда придешь в Царствие Твое! И сказал ему Иисус: истинно говорю тебе, ныне же будешь со Мною в раю» (Лук 23:39–43). Головна думка проповіді зводиться, з одного боку, до акцентування уваги на тій обставині, що, не дивлячись на справедливе покарання на смерть біблійного злодія, «тому що достойне за справи прийн-

яв», він заслужив місце поряд зі Спасителем у раю. З іншого боку, автор навчає: «все ж таки багато доведеться зробити, перш ніж заслужити собі право на благословення Євангелія» [1, p. 96].

Проповідь «Злодій, що кається» – заклик схаменутись та змінити своє життя так ґрунтовно, щоб Спаситель міг сказати «тепер же будеш зі Мною у раю». Брюстер ще один раз демонструє відхід від ортодоксальних пуританських доктрин про божественне визначення для засудженого, і прагнення застосувати новозавітні істини для дарування надії на спасіння і християнське милосердя.

Тим не менше остання, шоста проповідь «Про страшний суд», мабуть, є одночасно і святково погрожуючою та відповідальною. З часів каральної традиції середньовіччя і раннього нового часу священик був безпосереднім учасником прелюдії, яка розігрувалась напередодні виконанням вироку зі смертної кари. У XVIII ст. для англійців страта злочинців через повішання була однією з найпопулярніших масових розваг, що збирала натовпи з декількох десятків тисяч осіб. Перед роботою ката була обов'язкова проповідь священика, який пояснював усім присутнім «глибинну сутність страждань», до якої занурювалась душа грішника. Дидактично вивірена Дж. Брюстером картина Страшного суду балансує на кордоні залякування та ілюзорної надії. Розуміючи, що цільова аудиторія його проповідей – в'язні, серед яких обов'язково будуть засуджені до смертної кари, богослов звертався до Євангелія від Матвія «І не бійтеся тих, хто вбиває тіло, вони не в змозі вбити душу; а бійтеся більше Того, Хто може і душу і тіло занапастити у геєні» (Мф. 10:28).

Підвівши читача до другого розділу свого видання – молитвам, проповідник радить використовувати увесь час (ніхто не знає скільки йому залишилось!) для молитов, смирення, каяття та надії [1, p. 138].

Висновки. Нам не відомо, який суспільний резонанс мала ця праця Джона Брюстера. Але згодом богослов видав ще дві невеличкі брошури присвячені ув'язненню злочинців та каяттю: «Про запобігання злочинам і переваги одиночного ув'язнення» (1790 р.) і «Про укріплення релігії у тюремних установах» (1808 р.). Його особистий публіцистичний дебют можна вважати

першим виданням такого роду в історії розвитку служіння тюремних капеланів. Виступаючи за широке запровадження пастирського служіння, реформатор звертав увагу англійського парламенту і суспільства на той факт, що впровадження інституту тюремних капеланів буде ефективним і дієвим тільки у тому випадку, коли відбудеться масштабна реформа усієї системи покарання. В Україні подібні видання з'явились набагато пізніше [3].

Таким чином, у Англії реформаторський рух за зміни пенітенціарної системи на основі гуманізму і верховенства закону був тісно пов'язаний з релігійними ідеями англійського протестантизму.

Видання Дж. Брюстера стало одним із поштовхів до прийняття Англійського Тюремного статуту (1779 р.) та запровадження у штаті пенітенціарної установи посади тюремного капелана з грошовим утриманням у п'ятдесят фунтів за рік. Але у цьому першому зводі тюремних правил посада пастора пропонувалась тільки для декількох тюрем, і не була обов'язковою для усіх пенітенціарних установ. Закріплення статусу тюремного капелана, як обов'язкової штатної посади, вперше можна зустріти у Загальному Законі про тюрми (1823 р.), який запровадив у дію Статутний кодекс тюремних правил і деталізував усі сторони внутрішнього управління англійськими пенітенціаріями.

Джон Брюстер пропагував запровадження системи одиночного утримання засуджених. Автор-проповідник брав активну участь у полеміці з питання вибору ідеальних умов духовного переродження і виправлення засуджених – одиночне утримання або колективне ув'язнення з організацією праці – корінням уходить у богословські суперечки різних протестантських конфесій. У останню чверть XVIII ст. «епіцентр» дебатів змістився до Сполучених Штатів Америки, де за безпосередньої участі й на основі теологічних принципів різних груп протестантів виникли перші у світі прогресивні пенітенціарні системи – пенсільванська та оборнська.

Крім істориків та науковців-пенітенціаріїв, видання Дж. Брюстера може зацікавити педагогів, які вивчають концепції духовно-морального перевиховання засуджених у історичній ретроспективі.

References

1. Brewster J. (1790), *Sermons for prisons. To which are added prayers for the use of prisoners in solitary confinement.* Stockton: R. Christopher.

2. *Memoirs of the public and private life of John Howard*, the philanthropist – Compiled from His Own Diary in the Possession of His Family (1823) / ву J. Baldwin Brown. 2 th ed. London.

3. *Conversations with prisoners* (1870), 4th ed. SPb., 120 p.

Lyubych A. A.

PUBLICATION OF 1970 YEAR "SERMONS FOR PRISONERS" AS THE FIRS GUIDE FOR PROSON CHAPLAINS

The author of this article describes the unique historical source, Sermons for Prisons. To which are Added Prayers for the Use of Prisoners in Solitary Confinement(1790) by John Brewster, the Vicar of Durham (England). The author analyzes the content of Sermons in the context of penal reform in the United Kingdom, launched in connection with the adoption of the Penitentiary Act of 1779. The main content of the prison reforms was the transition from the practice of retributive punishment to the system of penal correction. Religion was declared the primary resource of penal correction, and this led to the first statement of the social institute of prison chaplains in the UK. Brewster's Sermons for Prisons probably became the earliest printed edition of this kind. In his sermons, Brewster preached to prisoners to consider imprisonment as an opportunity to review their life and to realize the vicious nature of their behavior. He viewed their confinement as a chance for the blessings of the Gospel on the one hand, and for reconciliation on the other.

Key words: *18th century Britain, English Protestantism, prison chaplains, prison reforms, sermons for prisons.*

ІІ. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 316.624.2

Єрмак С. М.,
кандидат педагогічних наук, доцент, учений секретар,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

НАПРЯМИ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНО НЕГАТИВНИХ ФОРМ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Сьогодні надто актуальною є проблема зростання правопорушень серед молоді.

Психологи стверджують, що психіка українських дітей зазнала за останнє десятиріччя незворотних змін: більшість з них нічого не бояться, не цінують, ні в що не вірять. Вони стають дедалі жорстокішими, а їхні вчинки – моторошнішими.

На тлі загального зниження темпів дитячої злочинності щороку зростає частка тяжких злочинів, скоєних неповнолітніми.

Розпізнання видів та виявів девіантної поведінки неповнолітніх дає можливість аргументовано визначити профілактичні заходи, спрямовані на подолання девіантної поведінки.

Ключові слова: *неповнолітні, особливості вікового розвитку неповнолітніх, девіантна поведінка, вияви девіантної поведінки, профілактика девіантної поведінки.*

Постановка проблеми. Останніми роками надто актуальною є проблема зростання правопорушень серед молоді. Усе частіше засоби масової інформації та соціальні мережі поширюють інформацію про бійки, безвідповідальне ставлення до навчання, втечі з дому та бродяжництво, здирництво, підлітковий вандалізм, крадіжки автотранспорту, шкільний булінг, вживання алкогольних та наркотичних речовин тощо.

Психологи стверджують, що психіка українських дітей зазнала за останнє десятиріччя незворотних змін: більшість з них нічого не бояться, не цінують, ні в що не вірять. Вони стають дедалі жорстокішими, а їхні вчинки – моторошнішими. Девіантна поведінка перешкоджає успішній соціалізації особистості, а згодом може переходити у відверті кримінальні форми та стано-

вити небезпеку як особі неповнолітнього, так і суспільству в цілому. Адже на тлі загального зниження темпів дитячої злочинності щороку зростає частка тяжких злочинів, скоєних неповнолітніми.

Аналіз останніх досліджень. Передумови розгляду девіантологічних теорій можна знайти ще у міфах стародавніх держав, коли народи приписували своїм законам та нормам божественне походження, а відповідно порушення їх каралось за життя та згідно з віруваннями після смерті під час загробного суду.

Про відхилення від норм поведінки говорилось і у філософських теоріях Платона, Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегеля, К. Маркса.

Наступний поштовх у розвитку теорії девіацій суспільство отримало в XX столітті, коли було доведено низку біологічних (Ч. Ломброзо, Х. Шелдон), психологічних (З. Фройд), соціологічних (Е. Дюркгейм, Р. Мертон) та інших філософських концепцій (В. Селлін, Д. Міллер, Г. Тард, Г. Баккера) [10].

Прихильники біологічної теорії пов'язували схильність до девіацій із фізіологічною будовою організму (Ч. Ломброзо) та особливостями будови тіла людини (Х. Шелдон).

Засновник психоаналізу З. Фройд пов'язував появу девіацій з «розумовими дефектами», «психопатією», «дегенеративністю».

Дюркгейм Е. – розробник теорії «аномії» (грець. *беззаконня*) – вважав, що девіантна поведінка виникає внаслідок відсутності в суспільстві загальноприйнятих норм, цілей або сенсу життя.

Селлін В., Міллер Д. вважали, що витоки появи девіацій слід шукати у випадку, коли особа асоціює себе з носіями субкультури, норми яких суперечать загальноприйнятим нормам.

Схожі теорії висували Г. Тард та Е. Сазерленд – поява девіантної поведінки пов'язувалась із криміногенним середовищем, у якому перебуває особа.

Беккер Г., автор теорії стигматизації, наголошував, що саме поняття «девіація» визначається не змістом поведінки, а суспільною оцінкою цих діянь та «навішуванням» на особу «клейма» порушника.

На сучасному етапі розвитку науки проблема появи відхилень у поведінці підлітків розглядалась у працях таких дослідни-

ків, як: Джужа О. [1], Кікалішвілі М. [4], Іваницький О. [3], Корецький С. [6], Кірейчев А. [5], Максимова Н. [7], Терещенко Л. [10], Чайковська О. [11] та інші.

Мета роботи. Провести аналіз наукових праць щодо причин виникнення девіантної поведінки та визначити напрями профілактики соціально негативних форм девіантної поведінки неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до періодизації життєвого циклу психолого-педагогічна наука виділяє: дитячий (до 14 років), підлітковий (14–15 років) та юнацький вік (16–18 років). Спробуємо визначити причини виникнення девіантної поведінки неповнолітніх для кожної з вікових груп.

Під девіантною (лат. *deviatio* – відхилення) поведінкою більшість авторів розуміють вчинок, дії людини або соціальне явище (дії злочинної групи, створення релігійної секти), що не відповідає офіційно встановленим чи фактично сформованим у цьому суспільстві нормам (законам, традиціям, стандартам, шаблонам, соціальним установкам) [7].

Як визначає Кікалішвілі М., термін «девіантна поведінка» не може застосовуватись до дітей молодше десяти років. До цього віку неповнолітні не можуть самостійно дотримуватись соціальних норм, а самоконтроль у більшості своїй здійснюється за допомогою дорослих, сім'ї [4].

Коли дитина відчуває байдужість, відсутність піклування, агресію з боку батьків, то з'являються перші вияви девіантної поведінки.

Як визначає Іваницький О., сучасне українське суспільство породило декілька типів сімей, діти в яких схильні до девіантної поведінки. Це так звані «соціально неблагополучні» сім'ї:

- неповні сім'ї, де дитина виховується лише одним з батьків або взагалі бабусями чи дідусями;
- конфліктні сім'ї, де відбувається регулярне з'ясування відносин, а дитина вимушена обирати сторону одного з батьків;
- сім'я з відвертими асоціальними установками;
- сім'ї з особами, схильними до вживання алкоголю та наркотиків;

- «формальні» сім'ї, коли обов'язки батьків виконуються формально, тобто батьки в змозі виховувати дітей, але через заняття власним бізнесом, побудовою кар'єри, понаднормову роботу, хобі чи, перебуваючи в стані майже розлучення, не приділяють дітям належної уваги, компенсуючи її подарунками, грошима тощо.

На відміну від дитячого, у підлітковому віці (14–15 років) відбувається інтенсивне моральне формування особистості: формуються основи світогляду, формується моральна свідомість, принципи й ідеали. Однак у правопорушників нерідко спостерігається відхилення в моральному розвитку – соціальна інфантильність.

Для підлітків характерна висока сприйнятливість до зовнішніх впливів (як позитивних, так і негативних); активний пошук морального ідеалу, нетерпиме ставлення до фальші, нещирості; прагнення до романтики, випробування нового, невідомого, незвичайного; прагнення до самовиховання і, насамперед, до формування вольових якостей і вольового загартування.

У підлітків-правопорушників усі ці процеси одержують негативну спрямованість, бо ідеалом обирається асоціальна особистість. Прагнення до романтики завершується залученням до романтики карного світу, для вольового загартування обираються свідомо помилкові методи самовиховання.

Для підлітка характерне прагнення до самостійності, потреба в спілкуванні, дружбі. Вирішальне значення у виникненні відхилень від соціальної норми має тут система спілкування підлітків, спрямованість тих груп, учасниками яких вони стають: посилення спілкування в малій групі (зазвичай вуличній, негативно спрямованій) веде до ослаблення контактів зі шкільним колективом, родиною.

Емансипація підлітка виявляється в прагненні вивільнитися з-під опіки й контролю старших, відійти від їх стандартів, норм і цінностей. Цей тип поведінки часто пов'язаний з боротьбою підлітка за самостійність, за самоствердження себе як особистості.

Психолого-педагогічними особливостями молодих людей 16–18 років є досягнення фізичної зрілості, наростає м'язова маса, підвищується працездатність. Фізичний стан надає їм впевненості у виборі професії, оволодінні трудовими навичками й уміннями, занятті спортом.

В юнацькому віці самосвідомість набуває якісно нового характеру у порівнянні із самосвідомістю підлітка. В юнака з'являється тенденція постійно оцінювати свою особистість, аналізувати свої дії, поведінку, вчинки. На відміну від підлітків юнак не довіряє оцінкам інших людей свого «Я».

У девіантів юнацького віку особливо рельєфно виявляються негативні елементи в розвитку самосвідомості:

– перекручування соціально-моральних оцінок, включених у самосвідомість;

– завищення (переоцінювання) своїх якостей;

– прагнення підтвердити свою неадекватну самооцінку нелогічними, а часом аморальними й кримінальними вчинками;

– неправильна оцінка свого майбутнього у зв'язку зі скоєним злочином, відчуття безперспективності й підвищеної соціальної тривожності.

Також у віці 16–18 років молода людина починає замислюватись про трудову діяльність, життєві плани і вибір професії. Завищені професійні запити швидко приводять їх до розчарування, хворобливих переживань, формування психології «невдахи».

Невдачі у виборі професії штовхають юнаків на вседозволений спосіб життя, а потім і шлях правопорушень [2].

Звичайно, держава на законодавчому рівні намагається робити все, щоб посилити профілактичну роботу з неповнолітніми. Так, ще в 2001 році прийнято Закони України:

– «Про охорону дитинства» № 2402-14, який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [8].

– «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» № 2558-14, який визначає організаційні і правові засади соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю [9], а у редакції від 19.12.2017, крім проведення соціальної роботи, соціальної підтримки неповноліт-

ніх, з 1 січня 2018 року набули чинності положення про застосування пробаційних програм.

Проте ті негативні процеси, що відбуваються в державі протягом останніх десятиріч, також спонукають до девіантної поведінки неповнолітніх:

– економічні (зниження життєвого рівня населення, високий показник безробіття, наявність військового конфлікту на Сході країни, розшарування суспільства, відносна доступність алкогольних та наркотичних речовин);

– культурні (створення об'єднань, у яких культивується поняття силового вирішення конфліктів, нівелювання моральних цінностей, поширення злодійської субкультури, створення через соціальні мережі так званих «груп смерті», ігроманія);

– педагогічні (зростання кількості соціально неблагополучних сімей, проблеми з навчанням, відсутність безкоштовних позашкільних закладів освіти тощо).

Тобто без участі держави подолати таке явище як девіантна поведінка неповнолітніх цілком неможливо.

Висновки. У підсумку зазначимо, що профілактика девіантної поведінки неповнолітніх повинна здійснюватися за такими напрямами:

1. Правова просвіта населення, поширення інформації щодо вирішення проблем у законодавчому полі з метою недопущення переходу неповнолітніх на злочинний шлях діяльності (лекції, освітні програми, пропаганда здорового способу життя в засобах масової інформації).

2. Розгалуження мережі громадських та освітніх організацій, які забезпечують дозвілля та надають безкоштовну комплексну психолого-педагогічну та медико-соціальну допомогу тим неповнолітнім, які її потребують («Телефони довіри», громадські фонди та організації, гуртки та секції за інтересами тощо).

3. Забезпечення працевлаштування неповнолітніх (згідно з Кодексом законів про працю України), які не продовжують навчання, та сприяння їм у трудовій адаптації.

4. Оздоровлення середовища, в якому перебуває неповнолітній (раннє виявлення соціально неблагополучних сімей, консультування, соціальна допомога, втручання за необхідності).

5. Забезпечення ефективної участі сім'ї у вихованні неповнолітніх (урахування психології нормального розвитку підлітка; створення умов для формування позитивних якостей особистості в процесі різноманітних видів навчальної, трудової та інших видів діяльності, що сприяють інтелектуальному, морально-етичному, естетичному розвитку; вироблення стійкості до негативних впливів; забезпечення протидії втягуванню неповнолітніх у негативні ситуації; стимулювання до здорового способу життя і позитивної соціальної орієнтації, навчання навичкам охорони власного життя і здоров'я тощо).

Список використаних джерел

1. Джужа О. М., Корецький С. М. Проблеми девіантної поведінки (кримінологічний аспект). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Київ, 1999. № 1. С. 179–184.

2. Єрмак С. М. Психолого-педагогічні особливості неповнолітніх засуджених. *Теорія і практика сучасного менеджменту: проблеми та шляхи їх вирішення*: збірник матеріалів VII міжвузівської наук.-практ. конф. (29 берез. 2011 р.). Чернігів: Чернігівська філія ПВНЗ «Європейський університет», 2011. С. 46–50.

3. Іваницький О. В. Девіантна поведінка молоді в Україні: чинники винекнення та державні заходи подолання. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 83–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy 2008 2 12 (дата звернення: 04.09.2017).

4. Кікалішвілі М. В. Девіантна поведінка: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3. С. 109–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau 2011 3 17 (дата звернення: 04.09.2017).

5. Кірейчев А. Особистісні особливості підлітків із нормативною і девіантною поведінкою. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів, 2012. № 3. С. 82–89.

6. Корецький С. М. Кримінологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. 20 с.

7. Максимова Н. Ю. Основи психології девіантної поведінки Київ: Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2008. 439 с.

8. Про охорону дитинства: Закон України від 06.06.2001 р. № 2402-14. *Голос України*. 2001. 06 черв. (№ 98). С. 3.

9. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю: Закон України від 27.07.2001 р. № 2558-14. *Голос України*. 2001. 27 лип. (№ 132). С. 4.

10. Терещенко Л. А. Девіантна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема. *Актуальні проблеми психології:* збірник наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка, 2013. Т. 10. С. 675–683.

11. Чайковська О. М. Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків. *Проблеми сучасної психології*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 28. С. 627–637.

References

1. Dzhuzha, O. M. and Koretskyi, S. M. (1999), "Problems of deviant behavior (criminological aspect)". *Naukovyi visnuyk of the National Academy of internal affairs of Ukraine*. Kyiv. No 1, pp. 179–184.

2. Yermak, S. M. (2011), "Psychological and pedagogic peculiarities of juvenile delinquents". *Theory and practice of modern management: problems and ways of their solution:* collection of materials of the VIIth Inter-institutional scientific and practical conference, March 29, Chernihiv branch, European University, Chernihiv, pp. 46–50.

3. Ivanytskyi, O. V. (2008), "Deviant behavior of young people in Ukraine: Factors of origin and state measures of overcoming". *Urgent problems of state management.* No. 2, pp. 83–90.

4. Kikalishvili, M. V. (2011), "Deviant behavior: concepts and features". *Visnyk of Academy of the Bar of Ukraine.* No. 3. pp. 109–122.

5. Kireichev, A. (2012), "Personality peculiarities of juveniles who have normative and deviant behavior". *Pedagogy and psychology of the professional education.* Lviv. No. 3, pp. 82–89.

6. Koretskyi, S. M. (2003), *Criminological characteristics of juveniles deviant behavior: synopsis of thesis (prepared by PhD)*: 12.00.08 / Nat. Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, 20 p.

7. Maksimova, N. Yu. (2008), *Fundamentals of psychology of deviant behavior*. Kyiv: Publishing centre «Kyiv University», 439 p.

8. Ukraine (2001), *On childhood protection*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, pp. 3.

9. Ukraine (2001), *On social work with children and youth*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, pp. 4.

10. Tereshchenko, L. A. (2013), "Juveniles' deviant behavior as social and pedagogic problem". *Collection of scientific works*. H.S. Kostyuk Institute of Psychology. Vol. 10. pp. 675–683.

11. Chaikovska, O. M. (2015), "Parts of factors system of juveniles' deviant behavior". *Problems of modern psychology*. Kamyanets-Podilskyi. Vol. 28. pp. 627–637.

Yermak S. M.

DIRECTIONS OF SOCIAL-NEGATIVE FORMS PREVENTION OF JUVENILE'S DEVIANT BEHAVIOR

The problem of increasing offenses among young people has become too actual. More often media and social networks spread information about fights, irresponsible attitudes toward education, home-based escapes and vagrancy, extortion, teenage vandalism, theft of vehicles, school boiling, alcohol and drug use, etc.

Psychologists say that psyche of Ukrainian children has experienced irreversible changes over the last decade: most of them fear nothing, do not appreciate anything and do not believe in anything. They are becoming more brutal, and their actions are more frightening. Deviant behavior prevents individual from successful socialization, and subsequently it can go into open-ended criminal forms and endanger both the person of the minor and society as a whole. The reasons for this phenomenon are those negative processes that have been taking place in the state over the past decades:

- economical (decreasing of living standards, high unemployment rate, presence of military conflict in the east part of the country, stratification of society, relative availability of alcohol and drug substances);

- cultural (creation of associations in which the concept of effective conflict resolution is cultivated, leveling of moral values, spreading of thieves' subculture, creation of so-called "death groups" through social networks, gaming);

- pedagogical (increasing the number of socially neglected families, problems with education, lack of free out-of-school educational institutions, etc.).

To overcome such a phenomenon as deviant behavior of minors is completely impossible without a systemic policy of the state. There should be a system of measures implemented in the following areas:

- legal education of the population, sharing information on problem solving in the legislative field in order to prevent the juvenile transition to a criminal way of activity;

- branch of a network of public and educational organizations that provide leisure and provide free comprehensive psychological and pedagogical, medical and social assistance to minors who need it;

- providing the employment of minors who do not continue their studies and their facilitating in labor adaptation;

- improvement of the environment in which the minor is;

- providing the effective participation of the family in minors' upbringing.

Key words: *minors, peculiarities of minors' age development, deviant behavior, manifestations of deviant behavior, prevention of deviant behavior.*

УДК 336.71

Самофалов Л. П.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії
та історії держави і права, конституційного права,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;
Самофалов О. Л.,
кандидат юридичних наук, начальник коледжу,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КОШТІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

У статті розглянуто питання стосовно поняття легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Проаналізовано різні наукові та правові підходи, що стосуються вказаної проблеми. Легалізація («відмивання») доходів, одержаних незаконним шляхом – умисне діяння щодо надання законного виду користування, володіння або розпорядження доходами, отриманими завідомо незаконним шляхом.

Метою публікації є поглиблення знань про «відмивання» «брудних» коштів та вироблення рекомендацій, спрямованих на розробку відповідних методик та вдосконалення нормативних актів у сфері протидії цьому соціальному злу.

***Ключові слова**: легалізація, «брудні» кошти, криміналізація економіки, злочинні доходи, конвенція, фінансово-кредитна система.*

Постановка проблеми. Світове співтовариство гостро усвідомлюючи свою вразливість перед організованою злочинністю, яка має міжнародний транснаціональний характер, вживає рішучих заходів, спрямованих на боротьбу з цим злом. Питання боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом, диктується необхідністю недопущення фінансування різних форм організованої злочинності, ліквідації її економічного підґрунтя, для вчинення таких злочинів, як тероризм, захоплення заручників, підкупу державних чиновників та ін., з чим в останні десятиліття, а особливо роки, зіткнулось багато держав світу. Крім того, проникнення злочинних доходів у легальну економіку веде її до криміналізації, підриву державно-правового порядку й авторитету на міжнародному рівні.

Аналіз наукової літератури показує, що питання боротьби з легалізацією «брудних» грошей досліджувались у роботах таких вчених, як В. Т. Білоус, Т. М. Бірюков, О. Ф. Долженков,

В. П. Корж, О. В. Київець, М. В. Корнієнко, В. В. Лисенко, М. І. Мельник, В. М. Попович, М. В. Попович, Ф. П. Шульженко, М. І. Хавронюк та багатьох зарубіжних учених.

Формування цілей. Мета роботи полягає у поглибленні знань про поняття легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, вироблення рекомендацій, спрямованих на розробку відповідних методів та вдосконаленню нормативних актів у сфері протидії соціальному злу.

Виклад основного матеріалу. Проблема боротьби з легалізацією активів є одним із напрямів діяльності органів, які протидіють корупції в Україні. Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, є предметом уваги правоохоронних органів країн Європи та Америки. Криміналізація економіки, розкрадання бюджетних коштів, відсутність протягом багатьох років законодавства, яке давало б змогу вести ефективну боротьбу зі злочинами вказаного спрямування та спеціалізованого державного органу, сприяло легалізації грошей, одержаних злочинним шляхом. Необхідно додати, що легалізація злочинних доходів в Україні веде до зниження ефективності реформ, створює великі труднощі і перешкоди інвестиціям. Водночас це сприяє криміналізації економіки, проникнення в неї організованої злочинності.

Суспільна небезпека легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, полягає у заподіянні значної шкоди легальній економічній діяльності, створення матеріального підґрунтя організованій злочинності, дестабілізації функціонування фінансово-кредитної системи, зниження рівня довіри до неї, посилення інфляційних процесів та знецінення національної грошової одиниці, посилення недобросовісної конкуренції та майнового розшарування суспільства, погіршення міжнародного іміджу України.

Внаслідок відмивання «брудних» коштів суб’єкти господарювання, які не мають злочинного фінансування, не витримують конкуренції і витісняються з ринку фірмами, діяльність яких є нібито законною, а насправді базується на фінансах злочинного походження.

Завдяки вливанню в економіку доходів, одержаних злочинним шляхом, лінія розмежування між легітимним і кримінальним біз-

несом втрачає чіткість. Відбувається криміналізація підприємництва, яке починає «грати» за правилами злочинного світу. Зарубіжні фахівці відзначають, що в результаті «відмивання» легальних доходів корпорації можуть потрапити під вплив багатонаціональних об'єднань, які фінансуються за рахунок неоподатковуваних і непідзвітних кримінальних джерел, з тим, щоб «для вирівнювання правил гри» перші змінили свою ділову практику [1, с. 4].

Ознайомлення з поняттям «легалізація» (відмивання) «брудних» коштів вказує на те, що необхідно розглянути його складові та в цілому, з точки зору лінгвістики та етимології міжнародного законодавства, конкретних законів, кодифікованого законодавства і думок учених.

На перший погляд, слова «відмивання» і «легалізація» з урахуванням дефініції, що нас цікавить «стоять» поряд, дуже близькі за значенням, тобто є синонімами.

З точки зору етимології, легалізація – слово латинського походження, дозвіл діяльності якої-небудь організації, її узаконення, надання юридичної сили якомусь акту, дії [2, с. 63].

Легалізація – переведення у загальний (легальний) статус кого-небудь або що-небудь.

Легалізація («відмивання») доходу (злочинного) – надання в будь-якій формі доходам, одержаних у результаті злочинної діяльності, видимості злочинного походження і тим самим укриття їх законного походження [3, с. 72–73].)

Учені-юристи, визначаючи поняття «відмивання коштів», спираються на визначення доходів, яке було надано у Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (1990), відповідно до якого під «доходами» розуміється будь-яка економічна вигода, отримана злочинним шляхом. Вона може складатись з матеріальної власності чи власності, вираженої в правах, рухомого чи нерухомого майна і правових документів, які підтверджують право та власність чи частку в ній [4, с. 52].

Корнієнко М. В. у своїй роботі «Протидія органів внутрішніх справ легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом» пише, що термін «відмивання» грошей (many laudering) прийшов з практики Чикагських гангстерів 20-х рр. XX століття (Аль Капо-

не і йому подібні). З метою надання загального вигляду прибуткам і готівці від нелегального продажу горілки під час «сухого» закону, азартних ігор, рекету гангстери придбали пральні, в яких пральні автомати вмикалися за допомогою дріб'язку і шляхом зміщування трудових копійчин і «брудних» грошей маскували справжнє джерело останніх. Термін «відмивання» грошей означає процес перетворення нелегально одержаних грошей у легальні [5, с. 6].

Болотських Б. С. констатує, що вперше термін «відмивання грошей» з'явився на сторінках у 1973 році у зв'язку з ім'ям президента США Річарда Ніксона і «уотергейтським» процесом.

У кінці лютого 1972 року Ніксон зробив перші кроки щодо переобрання на посаду президента. Для цього ним був створений спеціальний комітет стосовно переобрання, однак реальна кампанія розпочалася приблизно за рік до цього, поки один із його партнерів – Джордж Мітчел – і колишній тоді міністр фінансів США Моріс Стенс почали таємно створювати фінансову базу майбутньої виборчої компанії. Саме тоді до них стали буквально потоками зливатися анонімні пожертвування, що заборонено законом, які потім через підставні фірми були перераховані в комітет щодо переобрання як офіційні платежі.

Анонімний характер пожертвувань, їх перерахування через підставні фірми (фактично легалізація в її сьогоденному розумінні), з'ясувався пізніше, після злому штабу Національного комітету Демократичної партії в готелі «Уотергейт», а сама технологія і отримала назву «відмивання грошей». Слід зазначити, що «уотергейтський» скандал з'явився першим широковідомим, але далеко не єдиним подібним фактом [6, с. 57].

Поняття «відмивання» грошей надійно увійшло у повсякденний обіг з 1980-х рр., а саме з того моменту, коли зарубіжні засоби масової інформації почали приділяти особливу увагу незаконному обігу наркотиків і значним сумам коштів, які отримуються наркоділками від торгівлі наркотичними речовинами.

За попередніми підрахунками міжнародних експертів, це сотні мільярдів доларів США на рік, які у різний спосіб запроваджуються до легального обігу з метою приховування їх злочин-

ного походження і подальшого повернення у світові економічні та фінансові системи. Легалізація грошових коштів чи іншого майна, одержаних злочинним шляхом, дуже часто ніщо інше, як засіб накопичення первинного капіталу. Сутність останнього – виведення грошових коштів («брудних коштів») зі сфери тіньового капіталу у сферу законного його обігу. Тобто фактичне надання грошовим коштам чи будь-якому майну статусу законної власності певної юридичної чи фізичної особи. І, як наслідок, за допомогою незаконної фінансової операції приховується справжнє походження та, у деяких випадках, справжній власник грошей чи майна [7, с. 20].

Корнієнко М. В. у своєму дослідженні вказує на низку підходів до визначення «відмивання», основні з яких наступні. Так, президентська комісія США з протидії організованій злочинності у 1984 році використала таке формулювання: відмивання грошей – процес, за допомогою якого приховується існування, незаконне походження чи незаконне використання доходів і потім ці доходи маскуються таким чином, щоб здавалися такими, що мають законне походження.

У міжнародному праві визначення легалізації («відмивання») доходів від злочинної діяльності було подано у Віденській конвенції ООН «Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин» від 19 грудня 1988 р., яка значно вплинула на розвиток відповідного законодавства західних країн.

Конвенція Ради Європи «Про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів злочинної діяльності» від 8 листопада 1990 р. № 141 визнала злочинні дії, пов'язані з «відмиванням» грошей, одержаних не тільки від наркобізнесу, але й від інших видів злочинної діяльності. Стаття 6 Конвенції визначає перелік правопорушень, пов'язаних з «відмиванням брудних грошей» [5, с. 7].

У цій статті зазначається:

1. Кожна сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для того, щоб дії, вчинені навмисно, розглядалися внутрішнім законодавством як злочин, а саме:

a) перетворення або передача власності, усвідомлюючи, що така власність є доходом, з метою приховування або маскування незаконного походження власності або з метою сприяння будь-якій особі, замішаній у вчиненні предикатного злочину, уникнути правових наслідків її дій;

b) приховування або маскування справжнього характеру, джерело, місце знаходження, стану, переміщення, прав стосовно власності або володіння нею, усвідомлюючи, що така власність є доходом, і з урахуванням її конституційних принципів і фундаментальних засад її правової системи;

c) набуття, володіння або використання власності, усвідомлення під час отримання, що така власність була доходом;

d) участь у вчиненні, об'єднання або змова з метою вчинення, замах на вчинення, підсобництво, підмова, сприяння і поради щодо вчинення будь-якого із злочинців, визначених до цієї статті [4, с. 54].

Як випливає з положень вказаної конвенції і рекомендацій Спеціальної фінансової комісії з проблем «відмивання» грошей, «відмивання» коштів та іншого майна – це процес, у ході якого кошти, одержані в результаті незаконної діяльності, тобто різних правопорушень, розміщуються чи переводяться іншим способом, надходять через фінансово-кредитну систему (банки, інші фінансові інститути), або на них (замість них), здобувається інше майно, або вони іншим способом використовуються в економічній діяльності й у результаті повертаються власнику у «відтвореному» вигляді для створення видимості законності одержаних доходів, приховання особи, що ініціювала такі дії і (чи) отримала доходи, а також протизаконності джерел цих засобів [5, с. 10].

У визначенні поняття «відмивання коштів нажитих злочинним шляхом», на нашу думку, велику роль зіграв також перший звіт FATF (лютий 1990 р.), у якому було запроваджено 40 рекомендацій по боротьбі з «відмиванням» грошей [4, с. 173–183]. Ця неурядова організація була створена в 1989 році з ініціативи Великої сімки у Парижі з метою об'єдання зусиль країн у боротьбі з «відмиванням» грошей.

Згідно з рекомендаціями робоче визначення поняття «відмивання грошей» включає в себе такі ключові ознаки:

- конверсія або передача майна (якщо відомо, що це майно отримане шляхом кримінального злочину), яка проводиться з метою приховування чи масштабування незаконного походження цього майна або сприяння якій-небудь особі, яка залучена до здійснення одного чи кількох подібних злочинів, в ухиленні від юридичних наслідків її вчинків;

- утаювання чи маскування дійсного характеру, джерела, місця знаходження, розміщення майна чи права на майно, якщо відомо, що це майно отримане шляхом кримінального злочину;

- придбання, володіння чи використання майна, якщо в момент його придбання відомо, що це майно отримане шляхом карного злочину чи завдяки співучасті в подібному злочині.

Становлення поняття легалізація («відмивання») доходів, одержаних злочинним шляхом, відбувається і в країнах колишнього СРСР. Так, у Модельному законі «Про протидію легалізації («відмивання») доходів, одержаних злочинним шляхом» на Міжпарламентській Асамблеї країн СНД, яка проходила в грудні 1998 року, було надано чітке визначення цього поняття.

Легалізація («відмивання») доходів, одержаних незаконним шляхом – умисне діяння щодо надання законного виду користування, володіння або розпорядженню доходами, отриманими завідомо незаконним шляхом.

У цьому контексті питання про «відмивання брудних коштів» є актуальним для України. За підрахунками експертів 55 % українського валового внутрішнього прибутку виробляється в тіні. Це позбавляє бюджет коштів на фінансування соціальних потреб, підтримку вчителів, медиків, пенсіонерів, армії. У країнах Балтії, наприклад, 43 % ВВП розподіляється через бюджет, у Польщі – 49 %, а в Україні через публічні фінанси розподіляється тільки 23–29 % внутрішнього валового прибутку.

Треба зазначити, що для зміцнення рівня своєї економіки Україна використала такі інструменти:

- удосконалення чинного законодавства;

- лібералізація правового поля для підприємців;

- зниження рівня (з 42,4 % у 1997 р. до 2,3 % 2003 р.) бартерних операцій;

- підвищення якості використання бюджетних коштів [8, с. 194];

У цьому напрямі Україною прийнято низку законів та інших нормативних документів, зокрема, Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних незаконним шляхом» від 28 листопада 2002 року, Закон «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року. В останньому є таке визначення: «Легалізація грошей, одержаних злочинним шляхом, вважається внесення на рахунок грошей чи іншого майна, здобутих з порушенням вимог законодавства України, або переказ таких коштів чи майна через банківську систему України з метою приховування джерел їх походження чи створення видимості їх легальності» [9].

Кримінальне законодавство України (ст. 209 ККУ) визначає такі ознаки:

- вчинення фінансової операції чи укладення угоди з коштами або іншим майном, одержаним внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів;

- вчинення дій, спрямованих на приховування чи маскування незаконного походження таких коштів або іншого майна, чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місце знаходження, переміщення;

- набуття володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Слід зазначити, що санкції цієї статті досить суворі, але незважаючи на значну криміналізацію економіки, до відповідальності за статтею 209 ККУ притягуються одиниці, про що свідчить статистика.

Висновки. Підбиваючи підсумки викладеного, можна стверджувати, що:

- світова спільнота, її державні структури зацікавлені у прозорості економічних відносин та протидії нелегальному злочинному бізнесу;

- поняття «відмивання» грошей необхідно розглядати як у широкому, так і вузькому розумінні. У широкому «відмивання» «брудних» грошей – це сукупність методів, прийомів, способів або процедур, що дозволяють отримати кошти від незаконної діяльності, переводити їх в інші активи з метою приховування істинного походження, справжніх власників або інших аспектів, які б могли свідчити про порушення законодавства;

- у вузькому значенні – це діяння, пов'язані з переведенням доходів, одержаних від злочинної діяльності (а у деяких країнах – протиправної), у легальну сферу обігу, і за які національне та міжнародне законодавство передбачає кримінальну або інші види відповідальності.

Список використаних джерел

1. Дуров О., Мельник М., Хавронюк М. Протидія відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом: збірник нормативно-правових-актів, міжнародних документів, коментарі, Київ: Атіка, 2003. 256 с.

2. Новий тлумачний словник української мови / укл.: Яременко В., Сліпушко О. Видання друге, виправлене. Київ: Аконіт, 1999. Т. 2. 912 с.

3. Краткая сыскная энциклопедия: Деятельность оперативно-розыскная, контрразведывательная, частная сыскная (детективная) / авт.-сост.: А. Ю. Шумилов. Москва: Издатель Шумилов М. М., 2000. 227 с.

4. Бережна Ю. О., Леута Л. П., Громова О. Й. Протидія відмиванню «брудних» коштів та фінансуванню тероризму: громадська підтримка та контроль: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 черв. 2003). Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2003. Т. 1. 373 с.

5. Корнієнко М. В. Протидія органів внутрішніх справ легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 228 с.

6. Борьба с отмывнием доходов от индустрии наркобизнеса в странах содружества / Болотский В. С., Волевод А. Г., Воронова Е. В. и др. Москва: Юрметинформ, 2001. 277 с.

7. Кримінальна ситуація, що склалася у сфері легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом. *Юридичний вісник України*. Київ, 2003. 207 с.

8. Предтеченский К. С. Правовые основы международного сотрудничества Российской Федерации по противодействию легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем. *Вестник Нижегородской академии МВД России.* 2012. № 20. С. 185–196.

9. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 21. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 35. Ст. 282.

References

1. Durov, O., Melnyk, M. and Khavroniuk, M. (2003), *Counteraction to laundering of proceeds from crime.* Collection of regulatory legal acts, international documents, comments, Atika, Kyiv. 256 p.

2. *New vocabulary of Ukrainian language* (1999) / Yaremenko, V. and Slipushko, O. Second edition. Akonit, Kyiv. 912 p.

3. *Brief detective encyclopedia: Operational and searching, counterintelligence, private (detective) activity* (2000) / Shumilov, M. Moscow. 227 p.

4. "Counteracting to money laundering and terrorism financing: public support and control" (2003), *Collection of regulatory legal acts*, Additions to the materials of International Scientific and Practical Conference, Kyiv, 373 P.

5. Korniienko, M. V. (2002), *Counteraction of the Ministry of Internal Affairs to the legalization of the proceeds from crime,* Kyiv: National Academy of Internal Affairs of Ukraine. 228 p.

6. Fighting money laundering from the drug industry in the countries of Commonwealth, (2001) / Bolotskiy, V. S., Volevod, A. G., Voronova, Ye.V. and Kalachev, B. F. Yurmetinform, Moscow. 277 p.

7. Criminal situation in the field of legalization of proceeds from crime (2003), *Legal Bulletin of Ukraine,* Kyiv. 207 p.

8. Predtechenskiy, K. S. (2012), "Legal basis of international cooperation of Russian Federation on counteracting legalization (laundering) proceeds from crime", *Bulletin of Nizhny Novgorod Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, No. 20, pp.185–196.

9. On Banks and Banking Activities (2000), Law of Ukraine dated December 7, No. 21. *News of Verkhovna Rada of Ukraine.* No. 35, p. 282.

Samofalov L. P., Samofalov O. L.

TO THE QUESTION OF THE LEGALIZATION CONCEPT OF FUNDS RECEIVED BY CRIMINAL PROCEDURE

The world's community is aware of its vulnerability to organized crime, that has an international and transnational character, takes drastic actions to combat this evil. The issue of struggling with money laundering is caused by the necessity of preventing the financing of various forms of organized crime, the liquidation of its economic basis,for commiting such crimes as terrorism, hostage-taking, bribery of state officials, etc., A lot of countries have been faced with these isssues.

The problem of combating with the legalization of funds is one of the issues of anticorruption organizations in Ukraine. The legalization of funds received by criminsl way is the subject of attention of law enforcement authorities in Europe and America. Criminalization of economy, the theft of budget funds, the lack of legislation that would enable the effective fight against the crimes of this direction and the specialized state body caused to the legalization of funds received by criminal way. We should add that the legalization of criminal incomes in Ukraine leads to a reduction in the efficiency of reforms, creates great difficulties and obstacles to investments. At the same time, it contributes to the criminalization of the economy, the penetration of organized crime in it.

The social danger of legalization (laundering) of the funds received by criminal law is that it can cause significant damage to legal economic activity, to create the material basis for organized crime, to destabilize the functioning of the financial and credit system, to decrease the level of trust in it, to intensify inflation processes and to devalue the national monetary unit, to strengthen unfair competition and property stratification of society, deterioration of the international image of Ukraine.

We can state that:

- The world community and its state structures are interested in transparency of economic relations and counteraction to illegal criminal business;

- The concept of "laundering" of money should be considered in the broad, and in the narrow sense. In the broad sense, "laundering" of dirty money is a set of methods, techniques, procedures that allow money to be obtained from illegal activities, transfer them to other assets in order to conceal the true origin, genuine owners or other aspects that could indicate a violation legislation;

- In the narrow sense it is the act connected with the transfer of funds received by criminal way (and in some countries, unlawful) to the legal sphere of circulation, and for which national and international law provides for criminal or other types of liability.

Key words: *legalization, "dirty" means, criminalization of the economy, criminal incomes, convention, financial and credit system.*

УДК 351.72

Разумейко Н. С.,
кандидат педагогічних наук, начальник кафедри педагогіки
та гуманітарних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;
Ткаченко О. Г.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ВИДИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПІДЛІТКІВ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню визначення поняття насильства щодо підлітків, з'ясуванню його причин, видів та форм.

Проблема жорстокості й насильства в нашому суспільстві стає дедалі актуальнішою, незважаючи на те, що на законодавчому рівні будь-які вияви насильства щодо дитини, зокрема фізичне покарання, заборонені. З'ясовано, що нині в міжнародному професійному співтоваристві соціальних працівників і практичних психологів найчастіше використовуються дві класифікації видів насильства, відповідно до яких розробляються і впроваджуються спеціалізовані дослідницькі, превентивні й корекційні програми.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні визначення поняття насильства щодо підлітків, його причини, види та форми.

Ключові слова: *насильства щодо підлітків, профілактика насильства стосовно підлітків, психологічні аспекти насильства.*

Постановка проблеми. Необхідною умовою існування України як європейської, демократичної, правової держави є діяльність у сфері реалізації та захисту прав і свобод людини й запобігання і протидія злочинності. Конституційні засади (ст. 3) гарантують, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність [1]. Згідно зі ст. 28 Основного Закону кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Це положення Основного Закону конкретизується в ч. 2 ст. 289 Цивільного кодексу України, який зазначає, що фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує

її гідність, поводженню чи покаранню [2]. Відповідно до ст. 29 Конституції України кожній людині гарантується право на свободу та особисту недоторканність.

Поряд з тим проблема жорстокості й насильства в нашому суспільстві стає дедалі актуальнішою, незважаючи на те, що на законодавчому рівні будь-які вияви насильства щодо дитини, зокрема фізичне покарання, заборонені. Це пов'язано з багатьма соціально-економічними чинниками, серед яких слід відзначити: збільшення кількості неповних сімей унаслідок розлучень і виїзду батьків за кордон; відвертої неконтрольованої пропаганди насильства та агресії на телеекранах тощо.

Проблема насильства над дітьми в нашому суспільстві є водночас і дуже старою, і новою. Старою, тому що вона існує стільки часу, скільки існує й людська сім'я. Новою, тому що на сьогодні еволюційна суспільна свідомість дає можливість усвідомити це явище як соціальне зло, як порушення прав певних членів суспільства [3, с. 121]. Досліджуючи проблему насилля над дітьми та підлітками, Овсяннікова Я. О. зазначила, що на сьогодні дитина може зіткнутися з насильницькими діями в будь-який час і в будь-якій ситуації: у школі, на відпочинку, на вулиці. Навіть родина не є тут винятком, незважаючи на те, що цей соціальний інститут покликаний забезпечувати безпеку, яка є необхідним фактором для нормального розвитку дитини [4, с. 217].

Насильство може чинитися як дорослими щодо дітей, так і самими дітьми стосовно одне одного. Свідченнями поширеності останнього стали численні публікації та репортажі на національному телебаченні, присвячені насильству між дітьми в школі. Хоча поряд з основним законом нашої країни Закон України «Про загальну і середню освіту» [5] одним з головних визначає завдання захисту неповнолітніх від різних форм насильства в контексті Всесвітньої декларації прав дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі профілактики насильства щодо підлітків присвячено низку досліджень. Теоретико-методологічні засади цієї проблеми сформульовано у працях М. Ганді, А. А. Гусейнова, М. Л. Кінга, Л. М. Толстого. Психологічні аспекти насильства щодо підлітків розроблялися у дослідженнях Б. С. Братуся, Т. В. Драгунової,

В. В. Знакова, Л. М. Зюбіна. Розробку педагогічних аспектів вирішення згаданої проблеми здійснювали Ю. М. Антонян, М. Д. Асанова, П. П. Блонський, Л. С. Волинець, Ф. К. Думко, М. Г. Казакіна, В. А. Караковський, В. М. Оржеховська.

Проте на сучасному етапі в наукових дослідженнях недостатньо уваги приділяється вивченню причин та видів насильства щодо підлітків. Розгляд цього питання має допомогти вирішити важливе завдання сьогодення нашої держави, а саме захист дитини, надання їй допомоги у запобіганні та подоланні всіляких форм насильства.

Формування мети. Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні визначення поняття насильства щодо підлітків, його причини, види та форми.

Виклад основного матеріалу. Сучасні погляди суспільства на виховання, нетерпимість до насильства над дітьми і занедбаності батьками сформувались порівняно недавно. Насильство над дітьми та підлітками існувало у всі часи і виникало значно частіше в попередніх поколіннях, ніж сьогодні. У художній літературі, мистецтві багатьох країн зафіксовано випадки жорстокого ставлення до дітей. Серед мас побутує думка, що жорстокість – це лише ті випадки, про які розповідають ЗМІ: побиття дитини до смерті; занехаяння дитини, яка помирає з голоду, не відповідає розвитку за віком; діти, батьки яких виганяють на заробітки, які самі собі шукають гроші. Але такий погляд на проблему насильства над дітьми та підлітками робить непомітними інші вчинки: виховання в жаху перед ременем; регламентацію життя дитини відповідно до поглядів батьків; сімейну лайку за будь-яку провину дитини чи висловлювання своїх бажань; вибір друзів; виду занять, школи для дітей батьками.

В українському суспільстві побутує стереотип: насильство, жорстоке поводження до дітей, недбале ставлення – це проблеми винятково кризових або матеріально погано забезпечених сімей, пов’язані з психічними захворюваннями чи алкоголізмом батьків, їх моральною нерозвиненістю або дефектністю [4, с. 217]. Але проведене опитування громадської думки дає підстави для протилежних висновків – найбільш забезпечені громадяни дають найменш толерантні відповіді з цього питання [6, с. 101–102].

Насильство – стародавня та всюдисуща тінь людства. Учені трактують визначення терміна «насильство» по-різному, асоціюючи його з впливом (фізичним, психологічним) на організм людини. Скажімо, згідно з енциклопедією Міллера: «Насильство – це завдавання людям шкоди шляхом убивства, каліцтва чи завдавання болю». У словнику сучасної англійської мови видавництва Лонгмана підкреслюється, що насильство – це використання фізичної сили стосовно іншого [7, с. 175]. Тлумачний словник В. Даля трактує «насильство» як примус, неволю, потребу, силування, сором'язливу дію, образливе, незаконне та свавільне [8, с. 481]. За визначенням Г.І. Козирева, насильство – це нанесення будь-якого збитку (фізичного, морального, психологічного, ідеологічного тощо) або будь-які форми примусу стосовно інших індивідів або груп» [9, с. 85]. Ботнаренко І. А. вважає, що насильство – це примусова впливова дія, спрямована проти іншої особи всупереч її волі, посягання на свободу волі іншої особи, коли її примушують робити те, чого вона не хоче робити, та завдають цій особі такими діями шкоду (фізичну, моральну тощо) [10, с. 39].

Щодо визначення поняття насильства з точки зору психології існують два підходи, один з яких можна назвати абсолютним, інший – прагматичним.

Відповідно до першого, за визначенням учених, поняття насильства несе чітко виражене негативне оцінне навантаження, і це слово існує вже в природній мові; воно, крім того, вживається в дуже широкому значенні, що включає всі форми фізичного, психологічного, економічного тиску і відповідних їм душевних якостей, таких як неправда, ненависть, лицемірство і т. ін. Насильство, по суті, прямо ототожнюється (в усіх його різноманітних виявах) зі злом узагалі. При такому підході виникають, як мінімум дві проблеми: по-перше, знімається проблема виправдання насильства, можливість його конструктивного використання; саме поняття ніби вирішує проблему з самого початку і містить у собі відповідь на запитання, що підлягає обговоренню. По-друге, заперечення насильства виглядає як чисто моральна програма, що вступає в непримиренну конфронтацію з реальним життям [11, с. 43–45].

Прагматичний підхід за З. Фрейдом орієнтується на ціннісне нейтральне й об'єктивне визначення насильства та ототожнює його з фізичним і економічним збитком, що люди спричиняють один одному; насильством вважається те, що, є очевидним – убивство. Така інтерпретація дозволяє порушувати питання про виправданість насильства, можливості його використання у визначених ситуаціях, але при цьому відсутній критерій для його вирішення [12, с. 117].

Насильство має і соціально-економічні аспекти. Шляхи економічного зростання в умовах ринку передбачають важкий тягар своєрідного насильства конкуренції. Конкуренція, примушуючи жити за своїми законами, з одного боку, сама є насильником, з іншого – може стати умовою для насильницьких руйнівних дій тих, хто не витримав її тиску. В такому випадку низький економічний рівень є значним чинником, що спричинює виникнення злочинності і насильства в суспільстві.

Насильство є і соціально-психологічним явищем. Невирішені суспільством і особистістю проблеми соціалізації, самоствердження, ідентифікації породжують відповідні соціально-психологічні явища: маргінальні форми самовираження і самоствердження, парадоксальну ідентифікацію – епатаж, радикальні, кримінальні, маргінальні групи, десоціалізацію особистості тощо [13, с. 152].

На індивідуально-психологічному рівні з'ясування природи насильства переважно торкається питань егоцентризму, самооцінки, самоконтролю та саморегуляції, інтелекту та соціальної рефлексії; проблем специфічних недоліків особистісного розвитку – акцентуацій.

На думку Т. В. Драгунова, до найгостріших медико-біологічних аспектів насильства можна віднести генні механізми агресії та насильства, проблеми нейрогуморальної регуляції, статевого розвитку і статевої диференціації тощо [11, с. 120].

Ролінський В. І. визначив кілька класифікацій насильства: залежно від стратегії кривдника насильство може бути явним чи прихованим (непрямим); від часу впливу – трапилось колись чи сьогодні; від тривалості дії – може бути одиничним або систематичним, тривати роками; за місцем події й оточення, в сім'ї – з

боку родичів, у школі – з боку педагогів або дітей, на вулиці – з боку дітей або незнайомих дорослих [14, с. 7–9].

В юриспруденції, як зазначила О. В. Григор'єва, насильство – об'єктивна сторона злочину, визначається як умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою [15, с. 186].

Спираючись на досягнення в галузі філософії, психології, соціології, педагогіки, медицини, юриспруденції з цього питання, ми зробили спробу дати визначення поняття «насильство».

Отже, насильство – це дії, або бездіяльність, які використовуються примусово однією стороною над іншою з метою фізичного, психічного, сексуального задоволення.

Далі розглянемо види і форми насильства. Нині в міжнародному професійному співтоваристві соціальних працівників і практичних психологів найчастіше використовуються дві класифікації видів насильства, відповідно до яких розробляються і впроваджуються спеціалізовані дослідницькі, превентивні й корекційні програми.

Перша класифікація ґрунтується на характері насильницьких дій і містить у собі такі види насильства, як : фізичне; сексуальне; психологічне (емоційне); економічне; та нехтування основними потребами дитини (моральна жорстокість) [16, с. 124].

Деякими авторами сексуальне насильство трактується як різновид фізичного, а психологічне й емоційне насильство, навпаки, як види розділяються. Іноді окремо розглядаються такі різновиди насильства, як зневага, медичне насильство, а останніми роками все частіше виділяються харасмент (вербальні й невербальні домагання й зловживання сексуального характеру, особливо у виробничих стосунках) і інституційне насильство (військовий обов'язок, заборона на штучне переривання вагітності й ін.). Очевидно, що в більшості випадків насильство має інтегративний характер, зокрема, будь-який вид насильства завжди своєю складовою частиною має психологічне/емоційне насильство [17, с. 63].

Друга класифікація фокусується на характеристиках об'єкта насильства. До таких характеристик можуть належати: вік (на-

приклад, насильство над дітьми або старими); стать (насильство над жінками); стан здоров'я (насильство над інвалідами й недієздатними); родинні стосунки (сімейне насильство, інцест); етнічна належність; соціальний статус.

Іноді систематизують типові обставини здійснення насильницьких дій (наприклад, згвалтування під час побачення). У контексті цієї типології виділяють так звані групи ризику [17, с. 68].

Фізичне насильство – зумисне нанесення фізичних ушкоджень дитині однолітками, дорослими, батьками, або особами, які їх заміняють, або відповідальними за їхнє виховання. Ці ушкодження можуть призвести до смерті, викликати серйозні (що вимагають медичної допомоги) порушення фізичного, психічного здоров'я або відставання в розвитку [14, с. 101]. До фізичного насильства належать такі форми, як побої, різкі й (або) несподівані удари, ляпаси, поштовхи, стусани, струси, небажані дотики, кидання в людину різних предметів, будь-яке невипадкове нанесення тілесного ушкодження й (або) заподіяння фізичного болю, насильницький примус до чого-небудь, а також введення стосовно людини різних заборон, обмежень її прав і волі. Фізичне насильство включає також погрози (у тому числі зброєю) і такі непрямі дії, як руйнування особистої власності, закривання у ванній кімнаті або в інших місцях та ін. [13, с. 71].

Зневага – систематична нездатність або небажання забезпечити основні потреби залежного члена родини (наприклад, дитини, інваліда або старого) в їжі, одязі, медичному догляді, захисті й прихильності, що може призвести до погіршення фізичного або психічного здоров'я, затримки або порушення розвитку і в результаті кваліфікується як порушення прав людини. Термін «пасивна зневага» використовується тоді, коли має місце ситуація ізоляції мало- або недієздатної людини, залишення її на самоті або ігнорування.

Психічне (емоційне) насильство – періодичний, тривалий або постійний вплив дорослих на дитину, що призводить до формування у неї патологічних рис характеру або таких, що гальмують розвиток особистості, тобто психічне (емоційне) насильство над дитиною – це будь-яка дія, що викликає у дитини стан емоційної напруги, піддаючи небезпеці віковий розвиток її емоційного

життя [13, с. 78]; психологічне насильство – залякування, публічні образи, ігнорування почуттів іншої людини, дискримінація за расовою та національною належністю, нехтування її переконаннями та віруваннями [18, с. 44].

Психологічне (емоційне) насильство реалізується в різних формах: ізоляція від членів родини, друзів, погрози застосування насильства, приниження гідності, крик, лайка й образи, ігнорування, знущання, заподіяння душевних страждань, формування й розвиток почуття безсилля й страху, зниження самооцінки людини, звинувачення в божевіллі, штучне створення ситуацій, у яких один із членів родини почуває себе психічно ненормальним. Психологічне насильство виражається також у формі образ, погроз, брутальності, висміювання, заборон на зустрічі з друзями й заняття улюбленою справою, знущанні і вбивстві тварин, дорогих людині, у відсутності прийняття, підтримки й ін. Психологічне (емоційне) насильство найчастіше буває важко розпізнати й ідентифікувати, тому що на відміну від фізичного насильства в цьому випадку явні ознаки насильства найчастіше непомітні, а наслідки можуть бути надзвичайно важкими.

Сексуальне насильство (розбещення) – залучення дитини з її дозволу (і без такого), усвідомлене (неусвідомлене) нею в силу функціональної незрілості або інших причин до сексуальних дій з дорослими або з однолітками з метою отримання останніми задоволення або зиску. Сексуальне насильство – будь-який вид домагання, що виражається як у формі нав'язаних сексуальних доторкань, примуса до сексу, так і здійснення сексуальних дій (аж до зґвалтування або інцесту) кого-небудь з членів родини проти його (її) волі. Сексуальне насильство звичайно містить у собі як фізичне, так і психологічне насильство й особливо травмує жертву [13, с. 84–86].

Економічне насильство – одноосібний контроль за витратою грошей (залежному члену родини видається тільки строго визначена сума грошей, за яку він (вона) повинен(а) повністю відзвітуватися), позбавлення права голосу під час витрати грошей, присвоєння одними членами родини власності або заощаджень без згоди інших, примус до роботи або заборона працювати [13, с. 100].

Під сімейним насильством розуміють агресивні й ворожі дії стосовно членів родини, у результаті яких об'єкту насильства можуть бути заподіяні шкода, травма, приниження або іноді смерть. Такі дії можуть бути фізичним і сексуальним насильством, псуванням особистого майна й незадоволенням базових потреб. Крім того, насильницькі дії можна умовно розділити на дві групи: а) персоніфіковані, тобто детерміновані контекстом міжособистісних або внутрісімейних стосунків, і спрямовані на конкретну людину; б) деперсоніфікавані, тобто обумовлені головним чином якими-небудь зовнішніми причинами й (або) внутрішнім психологічним станом агресора, спрямовані на досягнення будь-яких цілей (матеріальних або психологічних) і початково не включені в контекст взаємин з об'єктом насильства [14, с. 29].

Доцільно також виокремити «неочевидні» насильницькі діяння – ті, що не мають мети заподіяння шкоди і тому не завжди рефлексуються суб'єктом: «педагогічне насильство», що розгортається в системі виховних відносин, де покарання – це засіб заохочування (адаптивне насильство), його застосування обумовлено закономірностями психіки людини; «соціалізаційне насильство», що виявляє себе через дію тих же засобів – заохочення та покарання. Воно може бути агресивним (соціальна ізоляція, навмисне ігнорування з боку членів сім'ї) та неагресивним, індиферентним (ресоціалізація, обмеження свободи пересування, несприяння близьким у виборі життєвого шляху); «інформаційне насильство» з метою так званого надмірного просвітництва: знайомство з позитивними і негативними сторонами життя. Наприклад, суб'єктивний психологічний тиск, коли батько втлумачує синові належну реакцію на силову агресію з боку ровесників; «самозванницьке насильство» має багато виражень – від деспотизму ревнивців, «люблячих, які жадають бути коханими», егоїзму, зрадництва – і до агресивної непримиренності «принципових» охоронців моралі; «байдужість як насильство» виникає щоразу, коли людина (наприклад, уповноважена особа) зневажає проблемами людей, які залежать від неї, тому її безді-яльність розцінюється контрагентом інтеракції як скоєне зло [19, с. 40].

Незалежно від того, яку форму насильства випробувала на собі дитина, в будь-якому випадку це негативно впливає на її

психіку. Порушення, що виникають внаслідок перенесеного насильства, зачіпають різні сфери діяльності дітей та підлітків: емоційну (страхи, емоційна нестабільність, гнів, почуття сорому, провини, незахищеності, посттравматичний стресовий розлад, депресії тощо); когнітивну (затримка мовного та психічного розвитку, труднощі концентрації уваги, зниження успішності, відсутність інтересу до навчання тощо); особистісну (занижена самооцінка, стигматизація тощо); поведінкову (суперечливість поведінки, відстороненість, гіперактивність, девіантність, аутоагресія та ін.) і сферу міжособистісних стосунків (комунікативна некомпетентність, конфліктність, агресивність та ін.) [4, с. 218].

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що сьогодні, як ніколи, загострюється надзвичайно важливе питання в теоретичному обґрунтуванні причин, видів та форм насильства щодо підлітків, тому є велика потреба у виробленні концепції боротьби з цим негативним явищем. Насильство щодо дітей не має географічних кордонів, воно існує серед усіх рас, класів, релігій та культур. Насильство трапляється вдома, в школах та на вулиці; на робочих місцях, у розважальних закладах, центрах догляду та утримання дітей, у місті й на селі.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page6.

3. Яхязаде Е. М. Насильство в сім'ї: міжнародний досвід та сучасні проблеми в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Юридичні науки.* 2013. № 2. С. 120–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdujn_2013_2_23.

4. Овсяннікова Я. О. Форми і методи роботи з дітьми і підлітками, які пережили насильство. *Вісник Національного університету оборони України.* 2012. Вип. 4. С. 217–221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2012_4_46.

5. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/651-14.

6. Ролінський В. І. Насильство щодо неповнолітніх: проблеми, профілактика: навч.-метод. Посібник. Одеса: Ветаком, 2003. 220 с.

7. Longman Dictionary of Contemporary English: New edition. Burnt Mill, Harlow: Longman, 1987. XXVI.

8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Т. 2. Москва: Рус. яз., 1981. 779 с.

9. Козырев Г. И. Проблема насилия в теории, массовом сознании и реальной жизни. *Вестник МГУ. Серия: Философия*. 2000. № 6. С. 85–87.

10. Ботнаренко І. А. Насильство в сім'ї: поняття, сутність та причини виникнення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2016. Вип. 2. С. 37–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2016_2_7.

11. Драгунова Т. В. Психологические особенности подростка. Возрастная и педагогическая психология. Москва: Просвещение, 1979. 220 с.

12. Фрейд З. Лекции по введению в психоанализ: в 2 т. Т. 1. Москва: Госиздат, 1922. 250 с.

13. Кудрявцев В. Н. Социальное и биологическое в антисоциальном поведении. Москва: Наука, 1977. С. 152–158.

14. Ролінський В. І. Соціально-педагогічні проблеми попередження та подолання насильства над підлітками. *Рідна школа.* 2004. № 9. С. 7–9.

15. Григор'єва О. В. Агресія, насильство, жорстокість. *Юридична наука.* 2015. № 10. С. 185–192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_10_24.

16. Алексеева Л. С. Психологическая помощь пострадавшим от семейного насилия: научно-методическое пособие. Москва: Гос. НИИ семьи и воспитания, 2000. 160 с.

17. Зиновьева Н. О. Психология и психотерапия насилия. Санкт Петербург: Речь, 2003. 248 с.

18. Томусякова І. І. Насильство над жінками: адміністративно-правовий аспект. *Європейські перспективи.* 2015. Вип. 4. С. 44–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_4_10.

19. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2015. № 11. Вип. 34. С. 35–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2015_1148_34_7.

References

1. Ukraine (1996), *The Constitution of Ukraine*: Law of Ukraine dated June 28, 1996, No. 254к/96-ВР, available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96v.

2. Ukraine (2003), *The Civil Code of Ukraine:* Law of Ukraine dated January 16, 2003, No.435-IV, available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page6.

3. Yakhiazade, E. M. (2013), "Domestic violence: international experience and modern problems in Ukraine", *Bulletin of Alfred Nobel University Dnipropetrovsk. Series: Legal Sciences*, No. 2, pp. 120–125, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdujn_2013_2_23.

4. Ovsiannikova, Ya. O. (2012), "Forms and methods of work with children and adolescents who experienced violence", *Bulletin of National Defense University of Ukraine,* Vol. 4, pp. 217–221, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2012_4_46.

5. Ukraine (1999), *On general secondary education*: Law of Ukraine dated May 13, 1999, No. 651-XIV, available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/651-14.

6. Rolinskyi, V. I. (2003), *Violence against minors: problems, prevention*, Vetakom, Odessa.

7. Burnt, M. (1987), *Longman dictionary of contemporary english: new edition*, Harlow.

8. Dal, V. I. (1981), *Explanatory dictionary of living great russian language,* Vol. 2, I–O: Slovar.

9. Kozyrev, G. I. (2000), "The problem of violence in theory, mass consciousness and real life", *Herald of Moscow State University*. *Series 7. Philosophy,* No. 6, pp. 85–87.

10. Botnarenko, I. A. (2016), "Violence in family: concept, essence and causes of emergence", *Herald of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko,* Vol. 2, pp. 3–47, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2016_2_7.

11. Dragunova, T. V. (1979), *Psychological peculiarities of a teenager. Age and Pedagogical Psychology,* Prosveshcheniye, Moscow.

12. Freud, S. (1922), *Lectures on the introduction to Psychoanalysis*: In 2 volumes, Gosizdat, Moscow.

13. Kudriavtsev, V. N. (1977), *Social and biological in antisocial behavior,* Nauka, Moscow.

14. Rolinskyi, V. I. (2004), "Social and pedagogical problems of prevention and elimination violence against teenagers", *Native school*, No. 9, pp. 7–9.

15. Hryhorieva, O. V. (2015), "Aggression, violence, cruelty", *Legal science,* No. 10, pp. 185–192, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_10_24.

16. Alekseyeva, L. S. (2000), *Psychological assistance to the victims of family violence*, Gos.NII of Family and Upbringing, Moscow.

17. Zinovyeva, N. O. (2003), *Psychology and Psychotherapy of Violence*, SPb: Rech.

18. Tomusiakova, I. I. (2015), "Violence against women: administrative and legal aspect", *European Perspectives*, Vol. 4, pp. 44–48, available at: http: //nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_4_10.

19. Herasina, L. M. (2015), "Violence as a social destruction", *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Sociological researches of modern society: methodology, theory, methods.,* No. 11. Vol. 34, pp. 35–40, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2015_1148_34_7.

Tkachenko A. G., Razumeyko N. S.

TYPES OF VIOLENCE OF TEENAGERS AND ITS PECULIARITIES

The article is devoted to the theoretical substantiation of the definition of the concept of violence against adolescents, the clarification of its causes, types and forms.

The problem of brutality and violence in our society is becoming more and more relevant, despite the fact that at the legislative level, any manifestation of violence against the child, including physical punishment, is prohibited. This is due to many socio-economic factors, among which one should note: an increase in the number of single-parent families as a result of divorce and the departure of parents abroad; frank uncontrolled propaganda of violence and aggression on television screens, etc.

The purpose of the article is to provide theoretical substantiation of the definition of the concept of violence against adolescents, its causes, types and forms.

It is revealed that at present, in the international professional community of social workers and practical psychologists, two classes of violence are used most often, according to which specialized research, preventive and correctional programs are developed and implemented.

The first classification is based on the nature of violent actions and includes such types of violence as: physical; sexy; psychological; economic; and neglect of the basic needs of the child.

The second classification focuses on the characteristics of the object of violence. These characteristics may include: age; sex; health status; family relations; ethnic affiliation; social status.

No matter what kind of violence experienced by a child in any case, it negatively affects her psyche. Violent violations affect various areas of activity of children and adolescents: emotional; cognitive; personal; behavioral and sphere of interpersonal relations.

Key words: *violence against teenagers, prevention of violence against teenagers, psychological aspects of violence.*

ІІІ. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

УДК 343.8

Аніщенко В. О.,
кандидат технічних наук, доцент,
начальник науково-дослідного центру
з питань діяльності органів та установ ДКВС України,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;
Махлай О. А.,
аспірант Академії Державної пенітенціарної служби,
начальник режимно-стройової служби,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ПЕНІТЕНЦІАРНА ПРОБАЦІЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Розглянуто нормативно-правові акти, проаналізовано методи і форми соціальної адаптації засуджених у пенітенціарний період у зарубіжних країнах. Для аналізу обрано такі країни, як Швейцарія, Велика Британія, Німеччина та США.

За основний критерій вибору країн для подальшого аналізу взято наявність позитивного досвіду в напрямку соціальної адаптації засуджених у пенітенціарний період та, як наслідок, низький рівень рецидивних злочинів у подальшому після звільнення.

Запропоновано внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України в напрямку підвищення якості проведення заходів, передбачених процесом ресоціалізації.

Ключові слова: *ресоціалізація засуджених, соціальна адаптація, зарубіжний досвід, надання допомоги, методи адаптації, соціальна допомога.*

Постановка проблеми. Людина та її особистість під час дії на неї заходів виконання покарань, пов'язаних з ув'язненням, зазнає велику кількість суттєвих змін та, як результат, формуються або змінюються її життєві цінності й хід життя в цілому. Тому дуже важливо: коли, в який час здійснюються заходи соціальної адаптації та які обрано методи її проведення. Після закінчення строку відбування покарання людина знову потрапляє в

суспільство, яке вже змінилося, і де вона повинна, дотримуючись законів, адаптуватися. Цей час характеризується наявністю труднощів у соціальній адаптації, наявністю негативних факторів (відсутність або розрив соціально корисних зв'язків та інше) [1, с. 752; 2, с. 435]. Вирішення питань усунення негативних факторів, що заважають соціальній адаптації, покладене на установи виконання покарань і службу пробації в період підготовки засуджених до звільнення.

Розглядаючи термін «ресоціалізація» в стратегічному його значенні, ми бачимо, що його зазвичай використовують для визначення процесу «повторного» входження індивіда в соціальне середовище в результаті «дефектів» соціалізації або зміни соціокультурного оточення [3, с. 4]. Важливо зазначити, що основа соціальної адаптації закладається з першого дня знаходження засудженого (засудженої) в установі виконання покарань. Знаходження засудженого (засудженої) в місцях позбавлення волі не повинно бути перешкодою для його (її) нормального повернення в суспільство. Як норму можна зазначити його (її) готовність бути законослухняним та суспільно корисним громадянином. Тому відсутність суттєвих проблем соціально-побутової, комунікативної та регулятивної природи під час повернення людини, що відбула законне покарання у вигляді позбавлення волі, в звичайні умови життя суспільства можна вважати за єдиний показник ефективності заходів, що проводять посадові особи установ виконання покарань та органів пробації.

Виклад основного матеріалу. Під час розгляду процесу соціальної адаптації засуджених, до яких застосовано покарання у вигляді позбавлення волі, треба розуміти, що це безперервний та тривалий процес психолого-педагогічних, економічних, медичних, юридичних та організаційних заходів, які мають на меті формування у засуджених здатність і готовність до усвідомленого самостійного знаходження в суспільстві. Принципово важливо своєчасність проведення заходів, спрямованих на соціальну адаптацію, тому що лише в цьому випадку вони дійсно допоможуть засудженому знову стати повноправним членом суспільства.

Нині робота із засудженими, до яких застосовано покарання у вигляді позбавлення волі, що має на меті позитивну соціальну

адаптацію, здійснюється в обсязі, що не забезпечує великий відсоток реально реабілітованих засуджених. Для істотних змін у цьому питанні потрібно реформування кримінально-виконавчої системи, що мало б за одну з найголовніших цілей – якісну ресоціалізацію як чинник запобігання скоєння рецидиву. Тому під час опрацювання остаточної редакції проекту Закону України «Про пенітенціарну систему» необхідно врахувати позитивний досвід як європейських, так і країн дальнього зарубіжжя.

Так, у Швейцарії в посадових обов'язках співробітників колонії передбачається проведення адаптаційних заходів з метою виправлення засуджених, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, і профілактика рецидивів [4, с. 44]. А у Кримінальному кодексі Швейцарії визначений порядок організації нагляду за тими, хто звільняється з в'язниць, та надання їм соціальної допомоги. Враховуючи ст. 47 КК Швейцарії, нагляд і соціальний захист повинні сприяти поверненню осіб, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, до нормального образу життя; органи соціального захисту і піклування несуть відповідальність за надання допомоги в пошуках житла і роботи. Також у цій статті зазначається, що опіка не повинна бути нав'язливою, увага приділяється питанням надання спеціалізованої допомоги особам, які страждають алкогольною чи наркотичною залежністю, які мають психічні розлади, схильним до скоєння повторних злочинів [5, с. 52]. Застосовано також, як методи соціальної адаптації – регулярне відвідування в'язниць соціальними працівниками, постійний контакт з соціальними службами міста (служби зайнятості, пенсійного забезпечення, нагляду) для надання консультацій з питань, які цікавлять засуджених. У разі виникнення проблем після звільнення з місць позбавлення волі громадянин Швейцарії має право звернутися в адміністрацію із заявою про прохання зустрітися з соціальним працівником, який, у свою чергу, запропонує комплекс заходів щодо вирішення конкретної проблеми (наприклад, пошук квартири, роботи). Засуджені в Швейцарії в денний час працюють на виробництві і тільки на ніч утримуються в камерах, у вільний час вони вчаться в школі, займаються спортом. Також треба зазначити, що на території швейцарських в'язниць і коло-

ній (на відміну від українських виправних установ) створюється не одне, направлене на якийсь вид продукції, виробництво (наприклад, деревообробка, металообробка та інше), а декілька різноманітних за направленням виробництва майстерень, де самі засуджені мають можливість обрати цікаву для них роботу, або оволодіти новими професіями, що може бути в подальшому після звільнення для них дуже корисно [4, с. 45]. Процес соціальної адаптації починається з моменту прибуття засудженого в місця позбавлення волі, з урахуванням, що для кожного засудженого розробляється індивідуальна програма.

Лідером з країн, в яких організовано у виправних установах робота, що спрямована на повну освітню адаптацію, можна вважати Велику Британію.

Право отримати освіту у Великій Британії має кожен засуджений. В усіх в'язницях розроблені та реалізуються освітні програми вечірніх занять і створені умови для здобуття професійної освіти. Під час створення та реалізації соціальних програм тюремний персонал Великої Британії керується такими пенітенціарними правилами:

1. У кожній установі повинні бути розроблені соціально-освітні програми, що забезпечують розвиток здібностей ув'язнених. Цілі програм: вдосконалення перспектив, ресоціалізація, розвиток самоповаги, моральне виховання.

2. Освіта повинна розглядатися як форма організації вільного часу ув'язнених, володіти таким же статусом, як і праця, бути складовою частиною програм виправлення.

3. Ув'язнені мають право навчатися поза в'язницею.

Також для профілактичних цілей у кримінально-виконавчій системі діють загальнодержавні соціальні програми щодо ліквідації безробіття. Так відповідно до них безробітним надається можливість набути професійних навичок. Для уразливих категорій громадян розроблено окремі програми і курси, за якими з ними проводяться заходи за індивідуальними програмами. За визначеним напрямком і здійснюється роз'яснювальна робота в рамках програми «Планування звільнення». Щодо виконання своїх посадових обов'язків, то персонал кримінально-виконавчої

системи дає засудженим вичерпну інформацію з питань наявного та подальшого навчання, працевлаштування, житла [4, с. 55].

Для нашої країни дуже цікавий досвід Великої Британії в напрямку опікунського нагляду. Цей інститут опікунського нагляду існує з 60-х років 20 століття і нині цілком виправдовує себе. Працівники опікунського нагляду надають серйозну допомогу в соціальній адаптації, вони проводять роботу щодо працевлаштування звільнених засуджених.

У США для успішної соціальної адаптації в пенітенціарний період проводиться робота, результатом якої є аналіз засудженими своїх протиправних вчинків і потреб та усвідомлення необхідності змінити свою долю. У виправних установах США розроблено низку програм, спрямованих на зниження рівня злочинності. Робота із засудженими розпочинається відразу ж після надходження до виправної установи. Проводиться діагностика прибулого засудженого для підбору індивідуальної програми.

Кримінальний кодекс США регламентує права засуджених на соціальну адаптацію. Так, згідно зі ст. 304.6 КК США «Програма соціального відновлення особистості» «директор відомства виправних установ встановлює для кожної установи відповідну програму, розраховану, наскільки це можливо, на те, щоб підготувати кожного засудженого до прийняття на себе відповідальності за свою подальшу поведінку і до того, щоб він міг погоджувати свою поведінку з вимогами закону, та сприяти йому в цьому. Під час розробки такої програми директор прагне зробити доступними для кожного засудженого, здатного отримати з цього користь, загальне або професійне навчання, участь у продуктивній праці, релігійну і культурну діяльність і такі терапевтичні заходи, які можуть бути здійснені» [6, с. 303]. Зазначена норма допомагає в роботі з особами, які вчинили злочини проти свободи, честі і гідності, а також злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків. Цей досвід США можна впровадити та успішно використовувати в національній пенітенціарній системі.

Одним з найбільш визнаних в Європі є досвід поводження із засудженими в Німеччині, де термін ув'язнення використовується для підготовки правопорушника до повернення в нормальне життя. У пенітенціарний період засуджених вчать підкорятися

законам, нести відповідальність за вчинки, забезпечувати своє існування. На думку фахівців, зазначені цілі не можуть бути досягнуті, якщо у в'язниці засуджений остаточно втратить людську гідність. Тільки зведення до мінімуму різниці між життям у в'язниці і життям на волі може запобігти повному розпаду особистості та знизити рівень рецидивної злочинності [4, с. 70]. У кримінально-виконавчому законодавстві Німеччини йдеться про таке виконання покарання, яке за допомогою процесу ресоціалізації формувало б у засуджених соціальну відповідальність. На вимогу засудженого йому надається допомога фахівця з соціальної роботи, священика і психолога. Як і в інших країнах, у Німеччині засуджені залучаються до трудової діяльності, шкільного навчання, а також професійної підготовки. У в'язницях Німеччини засуджених навчають сучасним спеціальностям, які актуальні в суспільстві, щоб після звільнення вони знайшли своє місце і змогли плідно працювати, забезпечуючи себе. За справедливим переконанням німецьких фахівців, така організація роботи із засудженими є одним із способів боротьби з рецидивною злочинністю. У в'язницях Німеччини активно використовується така форма дистанційного навчання, як інтернет-навчання, проте виникають складнощі під час здачі заліків та іспитів у зв'язку з ізоляцією засуджених. Надання виправною установою засудженому можливості працювати направлено на реалізацію природних прав особи та її ресоціалізацію. Засуджених у Німеччині поміщають у в'язниці, розташовані ближче до їх будинку, що сприяє мінімізації розриву соціальних зв'язків між засудженими та їх оточенням.

Застосування таких методів у кримінально-виконавчій системі дозволяє зменшити кількість суспільних та особистих конфліктів, сприяє комунікації, злагоді та терпимості, здобуттю освіти засудженими. У Німеччині в процесі соціальної адаптації беруть активну участь громадські організації та опікунська рада. Члени опікунської ради допомагають адміністрації виправної установи наблизити обстановку в ув'язненні до життя на волі. Проводиться так звана групова психотерапія, організовуються бесіди, що допомагають згладжувати конфлікти між тюремним персоналом і засудженими. Відповідно до законодавства Німеччини особам, що

звільняються, надається матеріальна допомога та здійснюється сприяння у працевлаштуванні. До моменту звільнення їм допомагають знайти роботу і житло, а також виділяють кошти на проїзд і одяг. Допомога здійснюється за рахунок коштів, які засуджений, відбуваючи покарання, вносив на свій рахунок. У виправних установах Німеччини засудженим надається допомога протягом усього строку відбування покарання, що сприяє успішній інтеграції в суспільстві після звільнення [4, с. 72].

Висновки. На закінчення слід зазначити, що реформування кримінально-виконавчої системи України неможливе без урахування методів і форм роботи зарубіжних країн під час розгляду питань соціальної адаптації засуджених. Вважаємо за необхідне ч. 4 ст. 125 Кримінально-виконавчого кодексу України викласти в такій редакції: «4. Для засуджених надається можливість підготовки на курсах професійного навчання робітників на виробництві з урахуванням їх особистої зацікавленості та відповідно до затребуваності на професії у суспільстві. Адміністрація установи покарань повинна забезпечувати засуджених профільними робочими місцями для закріплення професійних навичок, отриманих у місцях позбавлення свободи».

Для реалізації зазначеного необхідно на базі установ виконання покарань створювати не одне, направлене на якийсь вид продукції, виробництво (наприклад, деревообробка, металообробка та інше), а декілька різноманітних за направленням виробництва майстерень з урахуванням інтересів засуджених у рамках отриманої або бажаної до отримання професійної освіти. Також доцільно включити в Кримінально-виконавчий кодекс України статтю, що закріплює за засудженими, схильними до вживання алкоголю, наркотичних та психотропних речовин, ВІЛ-інфікованими, право на спеціальну допомогу (працевлаштування, медичне обслуговування, життєзабезпечення).

Список використаних джерел

1. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. Москва: А ТЕМП, 2006. 944 с.

2. Зубарев С. М. Уголовно-исполнительное право: учебник для академического бакалавриата. 5-е изд., пер. и доп. Москва: Юрайт, 2016. 455 с.

3. Багреева Е. Г. Субкультура осужденных и их ресоциализация: монография. Москва: ВНИИ МВД РФ, 2001. 164 с.

4. Сухов А. Н. Социальная работа в пенитенциарных учреждениях: учебное пособие / под ред. проф. А. Н. Сухова. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2007. 300 с.

5. Уголовный кодекс Швейцарии /пер. с нем.; науч. ред. А. В. Серебрянникова. Москва: Зерцало, 2000. 134 с.

6. Примерный Уголовный кодекс США. Официальный проект Института американского права / пер. с англ. А. С. Никифорова; под ред. Б. С. Никифорова. Москва: Прогресс, 1969. 303 с.

References

1. Ojegov, S. I. (1997), *Explanatory dictionary of Russian language, Moscow.*

2. Zubarev, V. N. (2011), *Criminal and executive law, Moscow.*

3. Bagreeva, E. G. (2001), *Subculture of convicts and their resocialization, Moscow, 2001.*

4. Sukhova, A. N. (2007), *Social work in penal institutions, Moscow.*

5. Serebryannikov, A. V. (ed.) (2000), *Criminal Code of Switzerland, Moscow.*

6. Nikiforov, B. S. (ed.) (1969), *Approximate Criminal Code of the USA, Moscow.*

Anishchenko V. O., Makhlai O. A.

PENITENTIARY PROBATION IN FOREIGN COUNTRIES

The legal acts are considered, the methods and forms of convicts' social adaptation during the penitentiary period in foreign countries are analyzed in the article. Such countries as Switzerland, Great Britain, Germany and the United States have been chosen for analysis.

The main criterion for choosing countries for further analysis is the availability of positive experiences in convicts' social adaptation during the penitentiary period and a low level of recidivism after their release.

Analysis of the methods and forms of convicts' social adaptation during the penitentiary period in certain countries was made in a descriptive form and taking into account the following restrictions:

– unification of the conceptual apparatus in the sphere of convicts' resocialization was not done;

– statistic data of convicts' number who passed individual social adaptation programs were not used;

– comparative characteristic of statistical indicators of recurrent crimes in these countries during the same period of time was not done;

– financial component of ensuring social adaptation programs was not take into account.

Such concepts as re-socialization, social adaptation and social assistance were considered during the analysis. Time periods and processes that are inherent to them were mentioned. Some specific features of different countries in direction of organization work of convicts' social adaptations were separated.

In particular, it was suggested Great Britain to be considered the leader among countries on organization of work in prisons directed to full educational adaptation.

The United States of America can be considered to be the leader regarding the number of programs on reducing crime that are based on convicts' self-analysis of their crimes and needs, understanding of the necessity to change their life style.

Germany can be considered to be the best example in direction of minimizing the gap between life in prison and life in freedom. According to German specialists, this leads to the fact that a prisoner will not lose human dignity during detention and it will reduce the level of recidivism in future.

Switzerland is considered to be the leader on responsibilities of the penitentiary system personnel and other non-state bodies (non-governmental organizations, funds etc.) to conduct the adaptation measures for convicts' correction.

As a result of the maintained analysis, it is proposed to amend the Criminal Executive Code of Ukraine in order to improve the quality of re-socialization measures as providing the convicts with an opportunity to take professional trainings at work, taking into account convicts' personal interest and in accordance with the demand for a profession in the society; to provide prisoners with specialized workplaces for consolidation of skills acquired in places of imprisonment.

Key words: *convicts' re-socialization, social adaptation, foreign experience, assistance, adaptation methods, social assistance.*

УДК 343.241

Іваньков О. І.,
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;
Єрмак О. В.,
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ СИСТЕМ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ТИПУ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

Статтю присвячено характеристиці східноєвропейського типу пенітенціарної системи, до якої належить Україна та низка інших країн, зокрема: Албанія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Угорщина, Греція, Косово, Македонія, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Чорногорія, Чехія. Для пенітенціарних систем цих країн є характерними такі риси: досить висока кількість осіб, які перебувають в ув'язненні; мінімальна кількість засуджених – іноземних громадян; незначне перевищення нормативної наповненості виправних установ, дефіцит кваліфікованих працівників та їх постійна ротація; не завжди відповідний рівень професійної підготовки. Саме ці фактори є основними зауваженнями і рекомендаціями з боку контролюючих органів Ради Європи та інших правозахисних організацій щодо функціонування пенітенціарних установ. Східноєвропейський тип пенітенціарної системи характеризується пошуком збалансованого підходу до вирішення дилеми між забезпеченням громадської безпеки та дотриманням прав людини, а також умовами відбування ув'язнення у виді позбавлення волі (яке у більшості держав пострадянського простору призначається на максимально можливі терміни). Це досить часто не відповідає європейським стандартам і пенітенціарним правилам. Загальною тенденцією виступає зниження загального терміну тривалості покарання у виді позбавлення волі, поступове збільшення тюремних площ та повільне покращення умов тримання засуджених. Розширюється практика використання різних засобів виправлення засуджених у частині отримання загальної освіти та професійного навчання, застосування індивідуальних програм відбування покарання та соціальної реінтеграції, тренінгових психологічних технологій, а також особливостей поводження з окремими категоріями засуджених (наркозалежними, жінками, особами, засудженими за сексуальні злочини і ін.). Поряд з цим визначено, що спільними проблемами для країн пострадянського простору є переповненість виправних установ.

***Ключові слова**: Східна Європа, Європейський комітет проти катувань, виправна колонія, міжнародні стандарти, підготовка до звільнення, кримі-*

нально-виконавча система, довічне ув'язнення, рівень безпеки, приватна в'язниця.

Постановка проблеми. У Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 654-р від 13 вересня 2017 р., закріплене завдання Міністерству юстиції забезпечити подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поводження із засудженими [1]. Реалізація зазначених стандартів передбачається стосовно функціонування виправних установ, щодо поводження із засудженими та стає об'єктом пильної уваги з боку міжнародної спільноти. Не випадково учасники сьомої сесії міжнародного форуму «Злочинність і кримінальне право в епоху глобалізації», що пройшов у Китаї 28–30 листопада 2015 р., відзначили зростання ролі компаративістських досліджень у галузі пенології та пенітенціарії [2]. У зв'язку з цим науковий інтерес являє собою східноєвропейський тип пенітенціарної системи, до якого належить Україна та низка інших країн, зокрема: Албанія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Угорщина, Греція, Косово, Македонія, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Чорногорія, Чехія. На наш погляд, поширена думка про те, що еталонною моделлю поводження із засудженими виступають пенітенціарні системи країн Західної Європи, а держави, що являють собою східноєвропейський тип, є своєрідним майданчиком верифікації, що активно впроваджують західні зразки у сфері виконання кримінальних покарань є застарілою та не правильною. Більше того, держави Східної Європи в основному належать до країн так званого постсоціалістичного розвитку та активно впроваджують пенітенціарні реформи, але в той же час переживають дефіцит економічної складової їх супроводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя дослідження питань розвитку пенітенціарної системи країн постсоціалістичної групи становили наукові праці вчених у галузі кримінального та кримінально-виконавчого права. У своїх працях вони прямо чи опосередковано торкались проблем розвиту та стано-

влення пенітенціарної системи України та інших країн. Серед них слід виділити наукові доробки таких учених, як: К. А. Автухова, Л. В. Багрій-Шахматова, В. А. Бадири, І. В. Боднара, Є. М. Бодюла, В. В. Василевича, А. П. Геля, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, О. М. Звенигородського, І. В. Іванькова, О. Г. Колба, В. А. Льовочкіна, О. В. Лисодєда, О. М. Литвинова, М. С. Пузирьова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубнікова, С. В. Царюка, Д. В. Ягунова, І. С. Яковець та інших.

Формулювання цілей статті. Метою цього дослідження є: а) визначити органи управління пенітенціарними установами східноєвропейських держав; б) з'ясувати спільні проблеми в галузі поводження із ув'язненими, управління пенітенціарними установами для країн пострадянського простору; в) надання пропозицій, висновків і рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. Східноєвропейський тип пенітенціарної системи характеризується пошуком збалансованого підходу до вирішення дилеми між забезпеченням громадської безпеки та дотриманням доктрини прав людини, а також умовами відбування ув'язнення у виді позбавлення волі (яке в більшості держав пострадянського простору призначається аж до довічного), що досить часто не відповідає європейським правилам та пенітенціарним стандартам.

Згідно з чинним законодавством Міністерство юстиції України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що реалізує державну правову політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації [3]. Станом на 1 грудня 2018 р. у сфері управління Державної кримінально-виконавчої служби України перебувало 148 установ. Крім того, ще 29 установ знаходяться на території Донецької та Луганської областей, що тимчасово не контролюються українською владою [4].

Слід зазначити, що установи виконання покарань поділяються на арештні доми, які виконують покарання у виді арешту (однак арештного дому в чистому вигляді не існує – його функції покладені на виправні колонії і слідчі ізолятори, де спеціально обладнаються окремі приміщення, будівлі тощо); спеціальні виховні установи (виховні колонії), які виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо неповнолітніх і осіб,

яким виповнилось 18 років під час відбування покарання і які залишені у виховній колонії з метою закінчення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання чи закріплення результатів виправлення; слідчі ізолятори, головне призначення яких виконання функцій місць виконання запобіжного заходу у виді тримання під вартою та кримінально-виконавчі установи.

Кримінально-виконавчі установи у свою чергу поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого типу – виправні центри (виконують покарання у виді обмеження волі); кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії, які в свою чергу поділяються на виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання, середнього рівня безпеки і максимального рівня безпеки) [5]. Хоча у ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) чітко не визначені відмінності виправних колоній середнього і максимального рівня безпеки, аналізуючи інші статті КВК, слід провести розподіл виправних колоній середнього рівня безпеки на виправні колонії для осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, та для осіб, які відбувають таке покарання вперше). У свою чергу виправні колонії максимального рівня безпеки поділяються на виправні колонії максимального рівня безпеки із звичайними житловими приміщеннями та на колонії із приміщеннями камерного типу.

Хоча КВК діє понад 15 років, нерідко установи виконання покарань називають застарілими назвами, що діяли до 2004 р., і були передбачені у Виправно-трудовому кодексі УРСР, а саме: виправно-трудові колонії-поселення для осіб, які вчинили злочини з необережності; колонії-поселення для осіб, які вчинили умисні злочини; колонії-поселення для осіб, які твердо стали на шлях виправлення; колонії загального режиму; колонії посиленого режиму; колонії суворого режиму; колонії особливого режиму; тюрми [6].

Також неправомірним є ставлення слідчих ізоляторів до установ виконання покарань, які виконують функції виправних колоній максимального рівня безпеки, особливо щодо утримання засуджених до довічного позбавлення волі, прикладами таких

установ є: виправна колонія (далі – ВК) № 1 у м. Вінниця, ВК № 4 у м. Житомир, Київський слідчий ізолятор, Харківський слідчий ізолятор, Новгород-Сіверський ізолятор тощо.

Правовий статус засуджених, які утримуються у виправних колоніях різних видів, сьогодні майже не відрізняється, крім виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, де передбачені умови тримання подібні до дільниць соціальної реабілітації. Слід зазначити, що значно відрізняються від інших ВК умови тримання у виправних колоніях максимального рівня безпеки у приміщеннях камерного типу, де утримуються засуджені не в приміщеннях блочного типу, а у маломісних та багатомісних камерах.

Ліберальні зміни, що відбулись у кримінально-виконавчому законодавстві, не завжди є виправданими з точки зору вітчизняних реалій та соціальної справедливості, і, таким чином, не є безперечним. На підтримку цієї точки зору слід привести приклад повернення обов'язкової праці для засуджених, які мають цивільні зобов'язання тощо.

Органи управління пенітенціарними установами східноєвропейських держав, як правило, підзвітні відповідним міністерствам юстиції (за винятком Угорщини). У веденні Генерального управління тюрем Албанії знаходяться 2 установи виконання кримінальних покарань вищої безпеки, 2 – загальної безпеки, 2 – змішаної, – з секцією для неповнолітніх та секцією для осіб, які вважаються співпрацюють з правосуддям [8]. Центральному управлінню тюрем Болгарії підпорядковано 42 слідчих ізолятори та 13 тюрем. Відділи з виконання кримінальних покарань Боснії і Герцеговини здійснюють управління над 8 виправними установами (включаючи одну слідчу тюрму) [9].

Адміністрації тюремної та судової служби Словаччини підпорядковано 6 слідчих ізоляторів, 11 виправних установ (чотири з яких також виконують функції СІЗО), включаючи: 1 ВК – для неповнолітніх, одну тюрму-шпиталь [10]. Тюремній адміністрації Словенії підпорядковано – 6 тюрем, 1 виправний будинок для неповнолітніх [11], Хорватії – 23, включаючи – 8 виправних колоній закритого, напіввідкритого і відкритого типів, зокрема: тюремний госпіталь, 13 тюрем, де утримуються заарештовані та

особи, засуджені на термін менше 6 місяців позбавлення волі, 2 виховні колонії [12]. Угорська тюремна служба підвідомча Міністерству внутрішніх справ і здійснює керівництво 31 установою (у тому числі 3 – для неповнолітніх), 4 СІЗО, 2 тюремними лікарнями [13].

Не тільки в Україні актуальним залишається питання зменшення кількості ув'язнених та покращення умов їх тримання. Одним з напрямів цієї політики є можливість застосування до засуджених стимулюючих заходів у виді пом'якшення режиму відбування покарання та застосування до них умовно-дострокового звільнення. Зокрема, Кримінальний кодекс Республіки Словенія 2008 р. регламентує право засуджених не тільки на умовно-дострокове звільнення, але й на умовне звільнення на певний час (переривання терміну виконання вироку). Наприклад, відбування тюремного покарання з дозволу начальника установи може перерватися на період до трьох місяців через хворобу або смерть члена сім'ї, виконання термінових сільськогосподарських або сезонних робіт, необхідність закінчення навчального закладу (складання іспитів), турботу за своїми дітьми, які опинилися в складній життєвій ситуації, або на більш тривалий термін для проходження лікування. При цьому період переривання зараховується до строку відбування покарання [14]. Однак учені Люблінського університету вказують, що «недолік у словенській системі умовно-дострокового звільнення полягає у відсутності процедурних правил для роботи комісій з умовно-дострокового звільнення ... необхідне вдосконалення процедурних гарантій, особливо введення беззастережного права на подачу засудженим скарги, що є одним з найбільш важливих майбутніх завдань для вдосконалення словенської системи умовно-дострокового звільнення» [15].

Згідно зі ст. 14 Закону Румунії від 4 липня 2006 № 275 «Про виконання покарань та заходів, запропонованих судом у ході кримінального провадження» в кожній тюрмі створюється комісія з індивідуалізації режиму виконання покарання у вигляді позбавлення волі, що складається з голови, заступника директора з безпеки та тюремного режиму, тюремного лікаря, завідувача суспільно-освітньою роботою і радника служби захисту та соці-

альної реінтеграції правопорушників, сервіс-менеджера, психолога і педагога, що беруть участь у програмі соціальної реінтеграції засуджених. Відповідно до ст. 27 зазначеного правового акта індивідуалізація режиму визначається залежно від поведінки, особистості, віку, стану здоров'я та можливостей для соціальної реінтеграції засудженого; до уваги беруться критерії, спрямовані на організацію освітньої, культурної, терапевтичної, психологічної та соціальної допомоги, отримання засудженим освіти; для кожного засудженого складається план оцінки виконання індивідуальної програми виправлення [16].

В Україні, як і в інших країнах постсоціалістичного простору, не зважаючи на проведені реформи та позитивні зрушення, все ще спостерігається відсутність цілеспрямованої державної політики в галузі виконання кримінальних покарань і незначний вплив наукових рекомендацій на пенітенціарну систему. Поява приватних тюрем, наприклад в Албанії (на підставі спільного з Англією пілотного проекту «Будівництво приватних тюрем»), Болгарії, Угорщини та Чехії обумовлено не еволюційними процесами розвитку пенітенціарного законодавства цих країн, а «цілком пов'язано з проблемами державного фінансування пенітенціарних установ» [17]. Досить активно обговорюється перспектива часткової тюремної приватизації у Словенії за рахунок державно-приватного партнерства в частині утримання жилих приміщень засуджених у відкритих тюрмах, забезпечення їх харчуванням, надання побутових послуг.

Висновки. Як видно із зазначеного, структура установ виконання покарань Східної Європи доволі різноманітна, і потребує приведення у відповідність з існуючою світовою пенітенціарною практикою. Отже, спільними проблемами для країн пострадянського простору є переповненість виправних установ від нормативного навантаження, дефіцит кваліфікованих працівників, їх постійна ротація і не завжди відповідний рівень професійної підготовки, що є підставою для зауважень і рекомендацій з боку контролюючих органів Ради Європи та інших правозахисних організацій щодо функціонування пенітенціарних установ. Однак в умовах реформування вітчизняної кримінально-виконавчої системи, прийняття проекту Закону «Про пенітенціарну систему

України» та фактичної відсутності прийнятних для вітчизняної правової дійсності зарубіжних моделей щодо поводження із засудженими та критичного ставлення до результатів компаративістської пенології аналіз східноєвропейського пенітенціарного типу не тільки збагачує уявлення фахівців про відповідний іноземний досвід, а й обумовлює закономірний науковий інтерес до типологічного компаративістського аналізу всієї європейської пенітенціарної карти.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України від 13 вересня 2017 р. № 654-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#n11 (дата звернення: 20.12.2018).

2. Аверьянова Ю. В., Коробеев А. И., Чучаев А. И. Седьмая сессия международного форума «Преступность и уголовное право в эпоху глобализации». *Lex Russia.* 2016. № 3. С. 206–217.

3. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України від 2 липня 2014 р. № 228. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF (дата звернення: 20.12.2018).

4. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075 (дата звернення: 20.12.2018).

5. Кримінально-виконавчий кодекс України. Редакція від 04.11.2018, підстава – 2581-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ed20181104 (дата звернення: 23.12.2018).

6. Исправительно-трудовой кодекс Украины. URL: https://dnaop.com/html/47644/doc-%D0%9A%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_3325-VII/ Кодекс 3325-VII (дата звернення: 23.12.2018).

7. Кримінально-виконавчий кодекс України. Документ 1129-IV, перша редакція. Прийняття від 11.07.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ed20030711 (дата звернення: 20.12.2018).

8.Главное управление тюрем Албании. URL: http://www.dpbsh.gov.al (дата звернення: 18.12.2018).

9. Отдел по исполнению уголовных наказаний Боснии и Герцеговины. URL: http://www.fmp.gov.ba (дата звернення: 18.12.2018).

10. Пенітенціарна система Словаччини. URL: http://platformarb.com/penitenciarnaya-slovakiya (дата звернення: 19.12.2018).

11. Міністерство правосуддя Республіки Словенія. Тюремна адміністрація. Органи приведення у виконання вироків. URL: http://www.mp.gov.si/si/o_ministrstvu/ursiks_organ_v_sestavi/izvrsevanje_kazenskih_sankcij (дата звернення: 19.12.2018).

12. Міністерство правосуддя Хорватії. Тюремна адміністрація. URL: https://pravosudje.gov.hr/zatvorski-sustav/6150 (дата звернення: 19.12.2018).

13. Угорська тюремна служба. URL: http://www.bvop.hu (дата звернення: 19.12.2018).

14. European Justice. Rights of defendants in criminal proceedings — Slovenia. URL: https://e-justice.europa.eu/content_rights_of_defendants_in_criminal_proceedings_-169-si-en.do?member=1 (дата звернення: 19.12.2018).

15. Ambrož M, Stubbs K. Š. Conditional Release (Parole) in Slovenia : Problems and Possible Solutions // The Prison Journal. 2011. Vol. 91. No. 4. P. 478, 481.

16. Комитет против пыток. Рассмотрение второго периодического доклада Республики Сербия по осуществлению Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, Женева, 29–30 апреля 2015. URL: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CAT/Shared%20Documents/SRB/INT_CAT_ STA_SRB_20332_E.pdf (дата звернення: 20.12.2018).

17. Радченко Е. П. Международный опыт формирования и функционирования систем частных тюрем. *Известия Иркутской государственной экономической академии.* 2013. № 2. С. 26.

References

1. On Approval of the Concept of Reform (Development) of the Penitentiary System of Ukraine of September 13, 2017. № 654-p, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#n11 (accessed 20.12.2018).

2. Averyanova J. V., Korobeev A. I. and Chuchaev A.I. (2016), The Seventh Session of the International Forum "*Crime and Criminal Law in the Epoch of Globalization*", Vol. 3. PP. 206-217.

3. On Approval of the Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine dated July 2, 2014. № 228, available at:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF (accessed 20.12.2018).

4. General characteristics of the State Penitentiary Service of Ukraine, available at: www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075 (accessed 20.12.2018).

5. Criminal-executive code of Ukraine. Revision from 04.11.2018, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ed20181104 (accessed 23.12.2018).

6. Corrective Labor Code of Ukraine Revision from 1994, available at: https://dnaop.com/html/47644/doc-%D0%9A%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_3325-VII/Кодекс3325-VII (accessed 23.12.2018).

7. Criminal-executive code of Ukraine Document 1129-IV, first edition - Adoption from 11.07.2003, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ed20030711 (accessed 20.12.2018).

8. Albanian Prisons Authority, available at: www.dpbsh.gov.al (accessed 18.12.2018).

9. Criminal Justice Division of Bosnia and Herzegovina, available at: www.fmp.gov.ba (accessed 18.12.2018).

10. Penitentiary system of Slovakia, available at: http://platformarb.com/penitenciarnaya-slovakiya (accessed 19.12.2018).

11. Ministry of Justice of the Republic of Slovenia. Prison Administration. Enforcement authorities, available at: www.mp.gov.si/si/o_ministrstvu/ursiks_organ_v_sestavi/izvrsevanje_kazenskih_sankcij (accessed 19.12.2018).

12. Ministry of Justice of Croatia. Prison Administration, available at: https://pravosudje.gov.hr/zatvorski-sustav/6150 (accessed 19.12.2018).

13. Hungarian Prison Service, available at: www.bvop.hu (accessed 19.12.2018).

14. European Justice. Rights of defendants in criminal proceedings – Slovenia, available at: https://e-justice.europa.eu/content_rights_of_defendants_in_criminal_proceedings_-169-si-en.do?member=1 (accessed 19.12.2018).

15. Ambrož M , Stubbs K. Š. Conditional Release (Parole) in Slovenia : Problems and Possible Solutions. *The Prison Journal*. 2011. Vol. 91. No. 4. P. 478, 481.

16 Committee against Torture. Consideration of the second periodic report of the Republic of Serbia on the implementation of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or

Punishment, Geneva, April 29–30 2015, available at: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CAT/Shared%20Documents/SRB/INT_CAT_STA_SRB_20332_E.pdf (accessed 20.12.2018).

17. Radchenko E. P. (2013), "International experience in the formation and operation of private prison systems", *News of the Irkutsk State Economic Academy*, Vol. 2, p. 26.

Ivankov O. I., Yermak O. V.

COMPARATIVE ANALYSES OF EASTERN EUROPEAN AND NATIONAL PENITENTIARY SYSTEM OF CRIMINAL PENALTIES EXECUTION

The article is devoted to the description of the Eastern European type of penitentiary system to which Ukraine and a number of other countries belong, in particular: Albania, Bulgaria, Bosnia and Herzegovina, Hungary, Greece, Kosovo, Macedonia, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Slovenia, Croatia, Montenegro, Czech Republic that is characterized by the following features: a fairly high number of people in detention; the minimum number of convicts who are foreign citizens; a slight excess of regulatory capacity of correctional institutions, a shortage of skilled workers, their constant rotation and not always the appropriate level of professional training are the main observations and recommendations of the supervisory bodies of the Council of Europe and other human rights organizations regarding the functioning of penitentiary institutions. The Eastern European type of penitentiary system is characterized by a search for a balanced approach to resolving the dilemmas between public safety and respect for the human rights doctrine, as well as the conditions of imprisonment in the form of imprisonment (which in most post-Soviet states are destined to life), that often do not meet European penitentiary standards and regulations. The general trend is to reduce the total length of imprisonment, the gradual increase in prison facilities and the conditions of prisoners' placement. The practice of using different remedies for convicts' correction in terms of general education and vocational training, the application of individual programs for serving sentences and social reintegration, training psychological technologies, as well as the particular treatment of certain categories of convicts (drug addicts, women, persons convicted of sexual offenses, etc.) is expanding. Along with this, it has been determined that the common problems for post-Soviet countries are the overcrowding of correctional ones.

Key words: *Eastern Europe, European Committee Against Torture, correctional colony, international standards, preparation for release, Criminal and Executive System, life imprisonment, security level, private prison.*

IV. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

УДК 343.8

Звенигородський О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;
Карелін В. В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ЩОДО ПРИНЦИПІВ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАОХОЧЕННЯ ТА СТЯГНЕННЯ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Стаття присвячена аналізу змісту специфічних принципів кримінально-виконавчого права заохочення та стягнення, визначення їх ролі у системі засад кримінально-виконавчого права, критеріїв їх відмежування від інститутів заохочення та стягнення у кримінально-виконавчому законодавстві, а також пропозицій щодо їх формування у системі кримінально-виконавчого права.

Для забезпечення ефективності процесу впровадження заохочень і стягнень принципи його практичної реалізації повинні бути відображені у формі конкретних вимог, які пред'являються до цього виду діяльності, на рівні закону або хоча б відомчого нормативного акта.

Ключові слова: *принципи права, система принципів кримінально-виконавчого права, загальноправові та специфічні принципи, принципи заохочення та стягнення, покарання у виді позбавлення волі.*

Постановка проблеми. В основі будь-якої діяльності знаходяться основоположні засади (принципи), які концентровано відбивають усі напрями її практичної реалізації. Степанюк А. Х. обґрунтовано переконує, що під такими принципами у кримінально-виконавчому праві слід розуміти об'єктивно зумовлені процесом виконання покарання вихідні положення, що характеризують і пронизують діяльність з виконання покарань [1, с. 78]. До прийняття у 2003 р. нового КВК України принципи кримінально-виконавчого права не регламентувались у Виправно-трудовому кодексі, а лише опосередковано випливали з його деяких норм,

хоча необхідність такої регламентації дискутувалася в науковій юридичній літературі [2, с. 29; 3, с. 17; 4, с. 15]. Серед комплексу принципів кримінально-виконавчого законодавства, вагомого значення набувають принципи заохочення та стягнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання застосування заохочень і стягнень щодо засуджених під час виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених від суспільства, зверталась велика кількість науковців, зокрема: В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, О. А. Гритенко, А. П. Гель, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. І. Зубков, О. Г. Колб, В. А. Льовочкін, О. В. Лисодєд, І. С. Михалко, Л. П. Оніка, П. Г. Пономарьов, М. В. Романов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубніков, В. О. Уткін, В. П. Філонов, А. І. Фролов, М. П. Черненок, Д. В. Ягунов та ін. Однак система заходів стягнення і заохочення залишається й досі належним чином не дослідженою з низки причин: по-перше, значна частина науковців, що розглядали вказане питання, обмежувались розглядом заохочень і стягнень у контексті виконання покарання певного виду; по-друге, детальному розгляду піддавались переважно лише заходи стягнення під час виконання кримінальних покарань, щодо заходів заохочення такі дослідження жодного разу не проводились; по-третє, наукові розробки вказаних питань були здійснені ще до прийняття у 2003 р. КВК України, а тому їх результати вимагають переоцінки з урахуванням чинних законодавчих положень і практичних здобутків.

Формулювання мети. Метою публікації є встановлення критеріїв відмежування загальноправових принципів кримінально-виконавчого права від специфічних (заохочення та стягнення), визначення їх місця та ролі у системі кримінально-виконавчого права, а також вимог до формування у кримінально-виконавчому законодавстві та застосування у практичній діяльності органів та установ виконання покарань.

Виклад основного матеріалу. Принципи кримінально-виконавчого законодавства, відображаючи сутність виконання покарань, становлять собою орієнтири для суб'єктів виконання покарань, завдяки яким забезпечується одноманітний підхід до діяльності, спрямованої на досягнення мети покарання. Закріплення в нормах кримінально-виконавчого законодавства зазна-

чених принципів у той же час є закріпленням принципів діяльності органів та УВП на всіх напрямах. І, навпаки, принципи діяльності органів та УВП можуть набувати властивості принципів права лише після закріплення їх нормами кримінально-виконавчого законодавства.

Етимологія поняття «принцип» походить від лат. *principium* – основа, початок і трактується, як: 1) основне, вихідне положення теорії, вчення тощо, керівна ідея, основне правило діяльності; 2) внутрішнє переконання, погляд, що означає норму поведінки; 3) основа устрою, дії будь-якого механізму, приладу [5, с. 409]. Наведені визначення вказують на тісний зв'язок між об'єктивно існуючими певними правилами, що мають основне, вихідне значення, й такими суб'єктивними властивостями, як внутрішнє переконання, погляди. У цьому сенсі досить влучною є висловлена В. Горшеньовим та І. Шаховим думка про те, що, якщо принципи сприймаються, вони повинні глибоко усвідомлюватися, детально засвоюватися та перетворюватися на професійні переконання [6, с. 73]. З точки зору філософії, принципи постають центральним поняттям, основою системи, узагальнення та поширення будь-якого положення на всі явища тієї галузі, з якої цей принцип було абстраговано [7, с. 362].

Оскільки заохочення і стягнення є правовими інститутами кримінально-виконавчого права, то для них також є характерною своя специфічна система принципів, які, як вказує О. І. Коробеєв, покликані виконувати роль спрямування та розвитку цього інституту, забезпечуючи послідовність і логічність процесу правотворчої та правозастосовної діяльності [8, с. 829]. Звідси принципи інституту права у загальному значенні – це основні ідеї, що лежать в основі побудови певного інституту права, зокрема, інститутів заохочення і стягнення, на яких має будуватися безпосередня діяльність адміністрації колонії із застосування вказаних заходів. Саме принципи визначають таку діяльність, окреслюють її рамки, вони ніби зсередини оцінюють здійснювані заходи, дозволяючи визначити, які види дій є допустимими і найбільш ефективними; вони є критеріями правомірності дій громадян та державного апарату в цілому [9, с. 26]. Тому дослідження принципів застосування заохочень і стягнень під час виконання пока-

рання у виді позбавлення волі є дуже актуальним, у зв'язку з чим дослідження порядку застосування названих заходів без розгляду названого питання буде неповним. Разом з тим необхідно зазначити, що у науковій літературі це питання не знайшло належного висвітлення. Нині в Україні існує лише одна монографія І. С. Михалко, в якій розглядалися принципи застосування заходів примусу та стимулювання взагалі, а також одна стаття А. П. Геля, в якій робиться лише посилання на необхідність дотримання під час застосування заохочень і стягнень принципів законності та раціональності [10].

На підставі проведеного дослідження І. С. Михалко робить висновок, що під час розробки системи принципів необхідно враховувати такі аспекти: 1) спільність принципів; 2) їх функціональність, що підкреслює роль кожного принципу у правовій площині; 3) змістовність, що визначає буття принципів. Саме такий комплексний підхід надасть можливість з'ясувати місце і роль принципів у теоретичній системі, а також сферу їх дії. При цьому, на думку вказаного науковця, принципами інститутів примусу та стимулювання у кримінально-виконавчому праві можуть виступати лише ідеї: а) нормативні; б) що знайшли певне закріплення саме у кримінально-виконавчому законодавстві; в) притаманні інститутам примусу та стимулюванню. Також у сфері примусу та стимулювання діють принципи: а) загальноправові; б) галузеві (міжгалузеві) [11, с. 84]. Ми не можемо цілком прийняти висловлену позицію стосовно нашого предмета дослідження, оскільки, на нашу думку, інститутам заохочення і стягнення властиві також власні, специфічні принципи названих правових інститутів. Таким чином, систему принципів інститутів заохочення і стягнення під час виконання покарання у виді позбавлення волі становлять: 1) загальноправові принципи; 2) міжгалузеві принципи; 3) принципи кримінально-виконавчого права, процесу виконання-відбування кримінальних покарань; 4) спеціальні принципи інститутів заохочення і стягнення. Роз-глянемо детальніше всі види принципів та їх роль у процесі застосування під час виконання позбавлення волі названих інститутів.

Загальноправові принципи посідають у системі правових принципів особливе місце та є властивими всім галузям права. У

сучасній юридичній літературі визнають такі загальноправові принципи: справедливості – означає відповідність між роллю особи в суспільстві та її соціально-правовим становищем, співрозмірність між діянням та винагородженням чи покаранням тощо; юридичної рівності громадян перед законом і судом; гуманізму – означає, що Конституція і закони мають закріплювати права і свободи людини і громадянина, забороняти вчинки, що принижують людську гідність, тощо; демократизму – означає, що в правових нормах мають бути закріплені механізми та інститути представницького та безпосереднього народовладдя, за допомогою чого громадяни зможуть брати участь в управлінні державними справами, захищати свої права і свободи; єдності прав і обов'язків – означає, що немає і не може бути прав без обов'язків і обов'язків без прав; законності – означає систему вимог суспільства і держави, яка полягає у точній реалізації норм права всіма й усюди [12, с. 111, 112]; взаємної відповідальності держави та особи [13, с. 114]. Частина цих принципів, знайшовши закріплення у КВК України, стала невід'ємною частиною кримінально-виконавчого законодавства: у ст. 5 КВК України встановлено принцип невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і УВП. Водночас зміст принципів у КВК України не розкрито, тому вирішення цього питання «віддано на відкуп» доктринальному тлумаченню.

Оскільки діяльність, пов'язана із застосуванням до засуджених заходів заохочення і стягнення, є частиною процесу виконання покарання, то її принципи повинні бути похідними також і від принципів виконання покарання. Однак «сліпе» копіювання принципів є неприйнятним, тому що вони мають відбивати якісну специфіку процесу застосування заохочень і стягнень та обмежуватись сферою впливу на поведінку засуджених. Як уже

вказувалось, низка загальноправових принципів знайшли своє відбиття у нормах ст. 5 КВК України, але водночас кримінально-виконавче законодавство передбачає й низку специфічних галузевих принципів та принципів окремих правових інститутів. До них слід віднести принципи раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості у діяльності органів і УВП, поваги до прав людини.

Незважаючи на вагому роль названих вище загальноправових принципів та галузевих принципів КВП, основна сутність та зміст діяльності адміністрації колонії щодо застосування заходів заохочення і стягнення до засуджених розкривається у специфічних принципах, властивих цій діяльності, що, як правило, виробляються самою практикою застосування заохочень і стягнень. До них, приміром, Ю. В. Голік відносить принципи: економії стимулу та репресії (щоб не знецінити як заохочення, так і стягнення, його слід використовувати економно); вигідності / невигідності (заохочення повинні бути вигідним заохочуваному та навпаки); шансу (кожна людина, що потрапила у певну систему стимулів, повинна мати шанс отримати цей стимул); своєчасності (заохочення і стягнення мають бути застосовані своєчасно та, як правило, безпосередньо після вчинення дії); інформованості (людина має бути добре обізнана з порядком, строками, умовами застосування заохочень і стягнень); зрозумілості (заохочення і стягнення, а також способи їх отримання мають бути прості та зрозумілі з першого прочитання); наявності розрахунку (людина сама має розрахувати можливість отримання заохочення чи стягнення та вирішити, чи варто здійснювати додаткові витрати енергії на їх отримання); боротьби мотивів (людина одночасно піддана впливу різних стимулів, приміром, позитивних і негативних, при цьому бере гору завжди той стимул, який у цій ситуації опиняється сильнішим); персоналізації (сугубо індивідуальне використання заохочень і стягнень); співмірності (і заохочення, і стягнення мають відповідати характеру і ступеню вчинку); гарантованості (будь-яка дія має бути відзначена або позитивно, або негативно) [14, с. 123]. Подібні думки висловлюються й у інших галузях наукових знань [15, с. 12; 16, с. 7]. Але, за справедливим

визначенням І. А. Тарханова, хоча значна частина виокремлених названими авторами положень і повинні враховуватись як певні керівні ідеї, проте не всі вони є принципами [17, с. 86]. Тому розглянемо лише ті вихідні ідеї, які, на наш погляд, мають характер спеціальних принципів кримінально-виконавчих інститутів заохочення і стягнення та реалізуються в нормах кримінально-виконавчого права і правозастосовній практиці, або принаймні повинні в них реалізовуватись. Серед них: принцип гарантованості застосування заохочень і стягнень під час виконання покарання у виді позбавлення волі; принцип економії заходів заохочення і стягнення; принцип співмірності застосування заохочень і стягнень під час виконання покарання у виді позбавлення волі; принцип персонального застосування заходів заохочення і стягнення; принцип об'єктивності процедури накладання стягнень та оголошення заохочень; принцип науковості.

Висновки. Отже, принципи застосування заохочень і стягнень, виступаючи елементами правової форми цього виду діяльності, є її теоретичним стрижнем, правилами, що відображають найбільш загальні стійкі риси заохочення і стягнення і виступають як правові вимоги. Тому для забезпечення ефективності процесу впровадження заохочень і стягнень принципи його практичної реалізації повинні бути відображені у формі конкретних вимог, які пред'являються до цього виду діяльності, на рівні закону або хоча б відомчого нормативного акта. Це дозволить привести до єдиного знаменника діяльність усіх суб'єктів виконання позбавлення волі в Україні та створити умови, підґрунтя для ефективності процесу заохочення і покарання засуджених, що врешті-решт забезпечить й ефективне виконання цього покарання.

Підбиваючи вищесказане, зазначимо кілька основних положень. По-перше, з метою підвищення ефективності процесу застосування заходів заохочення і стягнення до засуджених вбачається потреба у приведенні їх правового регулювання та практики застосування у відповідність із вищевказаними принципами. По-друге, цим самим цілям мало б сприяти посилення гарантій заохочення та покарання осіб, які на це заслужили. Водночас не слід використовувати досліджувані заходи надто над-

мірно. По-третє, важливим є об'єктивність проведення оцінки поведінки засуджених із всебічним вивченням обставин та врахуванням сучасних наукових досягнень. По-четверте, важливим є подальше дослідження принципів застосування заохочень і стягнень під час виконання позбавлення волі та перевірка практики застосування цих інститутів на предмет відповідності названим принципам.

Список використаних джерел

1. Степанюк А. Ф. Роль принципов уголовно-исполнительного права в формировании законодательства. *Весы Фемиды*. 2000. № 3 (5). С. 76–81.

2. Нерсесянц В. С. Право и закон: их различие и соотношение. *Вопр. философии*. 1988. № 5. С. 29–31.

3. Уголовно-исполнительное право: учебник / под ред. И. В. Шмарова. Москва: БЕК, 1996. 418 с.

4. Васильев А. М. О правовых идеях-принципах. *Сов. государство и право*. 1975. № 3. С. 14–16.

5. Словарь иностранных слов. 18-е изд., стер. Москва: Рус. яз., 1989. 624 с.

6. Горшенев, В. М., Шахов И. Б. Контроль как правовая форма деятельности. Москва: Юрид. лит., 1987. 176 с.

7. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. Москва: Политиздат, 1991. 560 с.

8. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.

9. Коваль О. Питання та основний зміст принципів права України *Адвокат*. 2005. № 7. С. 25–29.

10. Гель А. П. Проблемні питання застосування заходів заохочення та стягнення до осіб, засуджених до позбавлення волі. *Права людини в Україні:* інформаційний портал харківської правозахисної групи. URL: http://khpg.org/index.php?id=1239800400 (дата звернення: 19.04.2018).

11. Михалко І. С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / НУ «ЮА України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2012. 208 с.

12. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Одіссей, 2005. 560 с.

13. Правознавство: підручник / за ред. В. В. Копєйчикова, А. М. Колодія. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 752 с.

14. Голик Ю. В. Уголовно-правовое стимулирование позитивного поведения. Вопросы теории. Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1992. 80 с.

15. Чураков А. Н. Принципы юридической ответственности: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений». Волгоград, 2000. 20 с.

16. Булатов, А. С. Юридическая ответственность: общетеоретические проблемы: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / ЛГУ. Ленинград, 1985. 19 с.

17. Тарханов И. А. Поощрение позитивного поведения в уголовном праве. Казань: Изд-во КГУ, 2001. 330 с.

References

1. Stepaniuk, A. F. (2000), "Role of the principles of criminal and executive law in legislation forming", *Scales of Themis,* Vol. 3. No. 5, pp. 76–81.

2. Nersesiants, V. S. (1988), "Law and decree: their difference and correlation", *Issues of Philosophy*, No. 5, pp. 29–31.

3. Shmarov, I. V. (1996), *Criminal and Executive Law,* BEK, Moscow.

4. Vasilev, A. M. (1975), "On legal ideas and principles", *Soviet state and law*, No. 3, pp. 14–16.

5. Petrov, F. N. (1989), *Foreign words dictionary,* Russkiy Yazyk, Moscow.

6. Gorshenev, V. M. and Shakhov, I. B. (1987), *Control as a legal form of activity*, Yurid. lit., Moscow.

7. Frolov, I. T. (1991), *Philosophical dictionary,* Politizdat, Moscow.

8. Pohrebniak, S. P. (2008), *The fundamental principles of Law (full characteristics): monograph,* Pravo, Kharkiv.

9. Koval, O. (2005), "Questions and the main essence of the principles of Ukraine's Law", *Lawyer,* No. 7. pp. 25–29.

10. Hel, A. P. (2018), "Problematic issues of using measures to encourage and enforce towards persons sentenced to imprisonment", *Human rights in Ukraine: information portal of Kharkiv human rights group,* available at: http://khpg.org/index.php?id=1239800400 (accessed 19 April 2018).

11. Mykhalko, I. S. (2012), "Ensuring the principle of rational use of coercive measures and stimulation of convicts' obedient behavior", Ph.D. in Law Thesis, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine.

12. Stepaniuk, A. Kh. and Yakovets, I. S. (2005), *Criminal and Executive Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary*, Odissei, Kharkiv.

13. Kopieichykov, V. V. and Kolodii, A. M. (2005), *Law*, Yurinkom Inter, Kyiv.

14. Golik, Yu. V. (1992), *Criminal and legal stimulation of positive behavior: Issues of the theory,* Publishing House of Novosibirsk University, Novosibirsk.

15. Churakov, A. N. (2000), "Principles of Legal Responsibility", Abstract of Ph.D. in Law dissertation, Volgograd, Russia.

16. Bulatov, A. S. (1985), "Legal responsibility: general theoretical problems", Abstract of Ph.D. in Law dissertation, LGU, Leningrad, USSR.

17. Tarkhanov, I. A. (2001), *Promoting positive behavior in Criminal Law,* KGU Publishing House, Kazan.

Zvenyhorodskyi O. M., Karelin V. V.

AS TO THE PRINCIPLES OF APPLICATION OF ENCOURAGEMENT AND PUNISHMENT IN CASE OF IMPRISONMENT

Encouragement and punishment are legal institutes of criminal-executive law, which are characterized by their own specific system of principles, aimed to fulfill the role of direction and development of this institution, ensuring the consistency and logic of the process of law-making and enforcement activities.

The system of principles of institutes of encouragement and punishment in the execution of punishment in the form of imprisonment are:

1) general legal principles;

2) intersectoral principles;

3) the principles of criminal-executive law, the process of execution and serving of criminal punishment;

4) special principles of the institutions of encouragement and punishment.

Despite the important role of the general legal and sectoral principles of criminal-executive law, the main essence and content of the activity of the penitentiary administration on the use of measures of encouragement and punishment to convicted persons is disclosed in the specific principles inherent in this activity, which are usually carried out by the very practice of applying of encouragement and punishment. These include the principles of saving impetus and repression (in order not to devalue those encouraged and punished, it should be frugally used); utility / discommodity (encouragement should be beneficial to the person encouraged and vice versa); chance (every person who has got into a certain system of impetus should have a chance to get this stimulus); timeliness (encouragement and punishment should be applied in a timely manner and, as a rule, immediately after the action taken); information content (a person must be well aware of the procedure, terms, conditions of use of encouragement and punishment); comprehensibility (the encouragement and punishment as well as the ways of obtaining them, should be simple and understandable from the first reading); the availability of the calculation (the person himself has to calculate the possibility of receiving of encouragement and punishment and decide whether additional energy should be paid for their receipt); the struggle of motives (the person is simultaneously exposed to various stimuli, for example, positive and negative, while

the main is those which in this situation is stronger); personalization (exclusively individual usage of encouragement and punishment); proportionality (both encouragement and punishment must satisfy the nature and degree of action); guaranty (any action should be noted either positively or negatively).

So, the principles of the use of encouragement and punishment, as elements of the legal form of this type of activity, is its theoretical basis, the rules that reflect the most common features of encouragement and punishment and act as legal requirements. Therefore, in order to ensure the effectiveness of the implementation of encouragement and punishment, the principles of its practical implementation should be reflected in the form of specific requirements for this type of activity, at the level of law or at least a departmental normative act. This will lead to a single denominator of the activities of all subjects of execution in Ukraine and create conditions that will support the effectiveness of the process of encouragement and punishment of the persons convicted, which will ultimately ensure the effective execution of this sentence.

***Key words**: principles of law, system of principles of criminal-executive law, general legal and specific principles, principles of encouragement and punishment, punishment in the form of imprisonment.*

УДК 343.81

Денисова Т. А.,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
помічник ректора з наукової та науково-методичної роботи,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;
Денисов С. Ф.,
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;
Білоконев В. М.,
суддя Запорізького апеляційного суду

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ФОРМУЛЮВАНЬ І СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВИЛ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

У статті розглянуто важливі для теорії кримінального права та правозастосовної практики загальні питання покарання, підходи до визначення його суттєвих ознак, спеціальні правила призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті, врахування під час призначення покарання ступеня тяжкості вчиненого особою діяння, ступеня здійснення злочинного наміру та окремі особливості термінологічних формулювань, що застосовуються під час призначення покарання, зокрема, «окремих епізодів злочинної діяльності», що входять до складу складних одиничних злочинів, або є самостійними складами тотожних злочинів та входять до складу повторності як форми множинності злочинів.

Ключові слова: *покарання, призначення покарання, злочин, тяжкість діяння, незакінчений злочин, співучасть, окремі епізоди злочинної діяльності.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку українського суспільства, його економічних, політичних, ідеологічних, правових та моральних складових, прагнення до здобуття європейських цінностей характеризується процесами, що набувають особливого значення, зокрема, надійна охорона конституційного устрою, прав і свобод громадян, зміцнення правопорядку. Одночасно держава стикнулась з бурхливими криміногенними процесами, які становлять загрозу стабільності суспільства, життю та благополуччю його громадян, зокрема, зростанням злочинності.

Загалом необхідно вказати, що злочинність в усіх її виявах, несе непоправну загрозу державі, суспільству, громадянам, негативно впливає на хід перетворень в Україні. З урахуванням су-

часного стану динаміки та тенденцій поширення злочинів варто не забувати, що необхідним засобом зміцнення правопорядку виступає кримінальний закон, який покликаний боротися із злочинністю шляхом притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб та призначення їм покарання.

Безумовно, покарання є одним із засобів запобігання злочинам, особливо, коли існує ціла низка об'єктивних і суб'єктивних факторів, що обумовлюють подальше зростання злочинності в Україні (зниження життєвого рівня більшості населення, тіньовий сектор економіки, зниження авторитету влади та послаблення державного управління тощо). Проте сучасні умови існування суспільства змушують переглянути кримінальну політику щодо протидії злочинним виявам, здійснити вплив на осіб, які їх вчинили, більш раціональним та науково обґрунтованим. До проблем покарання та його призначення, що залишаються недостатньо дослідженими або не знайшли свого остаточного вирішення, належать, зокрема: цілі (мета) покарання, з'ясування того, які види заходів кримінально-правового впливу варто визнати доцільними для досягнення мети покарання, розбалансований характер санкцій окремих норм, питання правозастосовної практики щодо призначення покарання на підставі ч. 1 ст. 70 та ч. 4 ст. 70 Кримінального кодексу України (далі – КК) за наявності в діях особи «окремих епізодів злочинної діяльності» тощо. Викладене свідчить про актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні зроблено чимало кроків у напрямку вивчення теоретичних питань з кримінального права та правозастосовної практики. Методологічним підґрунтям для підготовки цієї публікації стали наукові праці таких вітчизняних учених, як П. П. Андрушко, Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Н. О. Гуторова, І. М. Даньшин, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, М. Й. Коржанський, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, П. П. Михайленко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, М. І. Панов, А. В. Савченко, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, П. Л. Фріс, С. С. Яценко та ін. Публікації науковців присвячуються теоретичним і практичним питанням покарання. Проте сьогодні залишаються актуальними не лише проблеми підвищення ефекти-

вності покарання та його окремих видів, що об'єднані у систему, але й такі класичні питання, як сутність та зміст покарання, його практична роль та переосмислення значення у системі інших заходів впливу на протиправну поведінку особи.

Формулювання мети. Здійснити дослідження проблемних питань щодо призначення покарання, виявити окремі особливості термінологічних формулювань, що застосовуються під час призначення покарання, зокрема, «окремих епізодів злочинної діяльності», визначити обґрунтованість існуючих критеріїв призначення покарань за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, покарання – необхідна складова кримінального права. Серед усіх заходів державного примусу покарання є найбільш суворим і застосовується лише за вчинення таких суспільно небезпечних діянь, як злочини. У ч. 1 ст. 50 КК наводиться поняття покарання, яке визначається як захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [1, с. 145–147].

Із законодавчого визначення покарання випливає, що воно характеризується такими ознаками: 1) це найсуворіший захід державного примусу, який передбачений тільки законом і застосовується від імені держави відповідним державним органом. Через покарання виражається негативна оцінка з боку держави як вчиненого злочину, так і злочинця, і саме покаранням за вчинений злочин держава примушує винну особу до правослухняної поведінки; 2) цей захід державного примусу може бути застосований лише до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, передбаченого кримінальним законом. Покарання має індивідуальний характер, тобто не може бути спрямоване на інших осіб, навіть на близьких родичів винного; 3) покарання застосовується від імені держави лише відповідним органом – судом, який призначає його шляхом постановлення обвинувального вироку. Жоден з інших державних органів не може призначати покарання; 4) покарання є карою, що встановлює обмеження прав і свобод засудженого, покладає обов'язок засудженого зазнавати втрат і обмежень, пов'язаних із застосуванням покарання, ганьби, соро-

му перед суспільством і своїми близькими. Усі види покарання передбачені лише у кримінальному законі (ст. 51, 53–64 і санкції статей КК); 5) покарання є логічним юридичним наслідком злочину. Кожен вид покарання має кількісні межі та визначений зміст, спосіб впливу на засудженого, чітко регламентований кримінальним законом. Ніхто не має права виходити за межі кількісних і якісних характеристик покарання, встановлених законом; 6) покарання має публічний характер, тобто призначається судом від імені держави і є обов'язковим для виконання усіма громадянами, службовими особами та відповідними органами на всій території України; 7) покарання тягне за собою особливий правовий наслідок – судимість, яка за змістом є не тільки ознакою кари, а й певним правовим статусом засудженого, пов'язаним із різними правообмеженнями та іншими негативними наслідками протягом визначеного в законі строку.

Формою покарання вважається той чи інший вид покарання, що передбачений у ст. 51, 53–64 КК і встановлений у відповідних санкціях статей Особливої частини КК України.

Нами вказувалось, що до цього часу багато дискусійних питань виникає у зв'язку із законодавчим визначенням мети покарання. Необхідно вказати, що ч. 2 ст. 50 КК законодавець вважає за необхідне поставити перед покаранням декілька кінцевих цілей, якими є: а) кара як відплата засудженому за вчинення злочинного діяння; б) виправлення засудженого; в) запобігання вчиненню нових злочинів засудженим; г) запобігання вчиненню злочинів іншими особами [1, с. 145–147]. Не піддаючи аналізу дискусійність цього питання, оскільки воно не є метою цієї статті, лише зазначимо, що всі цілі покарання, незважаючи на їх відносну самостійність, тісно пов'язані між собою, залежать від стану злочинності, загальних тенденцій у політиці держави та законодавстві, змін у соціально-економічному житті суспільства тощо [2, с. 208–219]. Проте аналіз завдань кримінального права свідчить, що в законі зазначений лише кінцевий результат, до якого має прагнути держава. У процесі призначення, виконання і відбування покарання виникають й інші завдання та цілі. Треба враховувати також, що у певних випадках далеко не всі цілі, незважаючи на те, що вони вказані в законі, можуть бути досягнуті

[3, с. 711]. Так, Ч. Беккаріа підкреслював, що мета покарання вбачається не в катуванні і мученні людини, і не в тому, щоб зробити неіснуючим уже вчинений злочин. На його думку, метою покарання має бути створення перепон для винного знову заподіяти шкоду суспільству, а також утримати інших від вчинення того ж. Тому варто застосовувати тільки таке покарання, яке у разі збереження співрозмірності зі злочином справляло б найбільш сильне враження на душу людей і було б найменш болісним для тіла злочинця [4, с. 19–21].

Повертаючись до питань призначення покарання, необхідно вказати, що окремої уваги заслуговують *призначення покарання за незакінчений злочин* та за *злочин, вчинений у співучасті*, що урегульовано у ст. 68 КК і належить до спеціальних правил призначення покарання.

Під час призначення покарання *за незакінчений злочин* (ст. 13–16 КК), крім передбачених ст. 65–67 КК загальних засад, суд, керуючись положеннями ч. 1 ст. 68 КК, повинен враховувати: а) ступінь тяжкості вчиненого особою діяння; б) ступінь здійснення злочинного наміру та в) причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця.

Урахування ступеня тяжкості вчиненого особою діяння зумовлене насамперед тим, що незакінчений злочин має більш низький ступінь суспільної небезпечності порівняно із закінченим злочином. Адже в результаті приготування до злочину або замаху на нього особа не виконує до кінця всі діяння, що охоплюються її умислом, або ще не настають зазначені в законі наслідки.

Оцінка судом ступеня тяжкості вчиненого особою діяння залежить і від того, до якої категорії тяжкості відносить закон вчинений злочин (ст. 12 КК). Адже ступінь тяжкості тяжких та особливо тяжких злочинів значно вища, ніж у злочинах невеликої або середньої тяжкості. Ступінь тяжкості також залежить від характеру злочину (наприклад, приготування до вбивства або приготування до вчинення крадіжки). Є й інші обставини, які суд має врахувати й оцінити в їх сукупності (наприклад, спосіб вчинення злочину, мотиви, наявність чи відсутність кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак злочину тощо).

Ступінь здійснення злочинного наміру полягає у врахуванні під час призначення покарання за незакінчений злочин виду незакінченого злочину, тобто ту стадію його вчинення, на якій він був перерваний (приготування або замах на злочин), а також ступінь реалізації злочинного наміру в межах однієї й тієї самої стадії незакінченого злочину (закінчений або незакінчений замах). Зокрема, приготування до злочину є менш небезпечним порівняно із замахом на вчинення такого злочину, а ступінь небезпеки закінченого замаху є вищим, ніж незакінченого. Визначаючи ступінь небезпечності, необхідно з'ясувати кількість та зміст підготовчих діянь, розмір (обсяг) заподіяної шкоди, характер й інтенсивність вчиненого, наміри й підшукування співучасників, створення злочинної групи, виготовлення знарядь злочину тощо [5, с. 798–799].

Причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця, – це різноманітні обставини об'єктивного і суб'єктивного характеру, що не залежать від волі винного і внаслідок яких злочинне діяння не було доведене до кінця.

Варто зазначити, що закон не тільки вказує на обставини, які повинен врахувати суд під час призначення покарання за незакінчений злочин, а й встановлює в ч. 2 та 3 ст. 68 КК спеціальні правила призначення покарання у цих випадках. Такі правила підлягають застосуванню судом незалежно від наявності обтяжуючих покарання обставин і того, до якої категорії належить злочин, приготування до якого або замах на який вчинив винний.

За вчинення приготування до злочину строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК (ч. 2 ст. 68 КК). За вчинення замаху на злочин строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК (ч. 3 ст. 68 КК). Під час призначення покарання за незакінчений злочин, вчинений неповнолітнім, мають братися до уваги положення розділу XV Загальної частини КК.

Окремої уваги заслуговують питання призначення покарання за *злочин, вчинений у співучасті*, що також належать до спеціальних правил призначення покарання. Перш за все підкреслимо, що під час призначення покарання суд повинен керуватися положеннями ст. 65–67 КК, а також обов'язково враховувати: а) характер і б) ступінь участі кожного із співучасників у вчиненні злочину. Це положення, закріплене у ч. 4 ст. 68 КК, спрямоване на забезпечення індивідуального підходу до кожного співучасника злочину, прагнення оцінити ту безпосередню роль, яку виконував кожен, визначити так званий «особистий внесок» співучасника злочину. Таким чином, характер участі співучасника у вчиненні злочину відображає якісну специфіку вчиненого особою діяння.

Системний аналіз ролей співучасників у вчиненні злочину передбачає з'ясування: 1) виду співучасників (ст. 26 КК), а саме, чи була особа організатором, виконавцем, підбурювачем чи пособником; 2) яке діяння вчинене безпосередньо кожним співучасником у межах злочину, що охоплювалося спільними діями й спільним умислом; 3) яка роль таких учасників у вчиненні конкретного злочину і чи не вийшли дії співучасника за обумовлені іншими учасниками межі.

Неможливо беззаперечно стверджувати, роль якого саме співучасника злочину є найбільш суспільно небезпечною, але судова практика визнає, що найбільшу небезпеку, як правило, становлять діяння організатора злочину. Не менш значним є внесок у вчинення злочину виконавця (співвиконавця), оскільки його зусиллями реалізується спільний злочинний намір.

Як слушно зазначає О.О. Кваша, ступінь участі особи у вчиненні злочину є кількісною характеристикою поведінки співучасника і означає міру його індивідуальної активності. Ця міра визначається змістом і обсягом діянь, фактично вчинених особою у межах відповідної функціональної ролі [6] (наприклад, організатор не тільки створює злочинну групу, а й керує підготовкою злочину, фінансує дії співучасників, розподіляє ролі між ними, забезпечує приховування їх злочинної діяльності тощо).

Характеристика якісного і кількісного рівня небезпечності дозволяє суду визначити та врахувати у вироку характер та сту-

пінь участі у злочині кожного зі співучасників. Характер і ступінь участі співучасника у вчиненні злочину можуть впливати на обрання міри покарання як у бік посилення, так і у бік пом'якшення. Тому в мотивувальній частині вироку суд повинен не тільки їх назвати, а й зазначити, чому він посилається на них, як на обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання.

Детального розгляду потребують питання, які стосуються термінів, що застосовуються у законодавстві. Серед низки таких термінів та термінологічних зворотів, на нашу думку, варто звернути увагу, зокрема, на визначення й тлумачення *злочинної діяльності* та *окремих епізодів злочинної діяльності*, що використовуються як у кримінальному праві, так і в кримінології.

Так, п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2003 р. «Про практику призначення кримінального покарання» звертається увага суддів на те, що передбачені законом правила призначення покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК) застосовуються у випадках самостійної кваліфікації вчиненого як за різними статтями, так і за різними частинами однієї статті кримінального закону, якими передбачено відповідальність за окремі склади злочинів і які мають самостійні санкції. За *окремими епізодами злочинної діяльності* або за окремими пунктами статті (частини статті) КК, які не мають самостійної санкції, покарання не призначається [7, с. 265].

Проаналізувавши термінологічний зворот *окремі епізоди злочинної діяльності*, який застосовується Пленумом, можна помітити, що в ньому поєднуються загальновживані слова *окремі епізоди,* а також спеціалізований термін *злочинна діяльність*.

Основоположником дослідження *злочинної діяльності* у вітчизняній кримінології і в кримінальному праві є професор А. Ф. Зелінський. Перші його праці, присвячені науковому тлумаченню *злочинної діяльності*, були опубліковані ще в 70-х роках минулого століття [8, с. 98–100; 9, с. 27–32]. У цих та інших працях А. Ф. Зелінський обґрунтовував необхідність вивчення злочинної поведінки не як окремих розрізнених фактів злочинів у житті конкретної особи, а як системної послідовності поведінкових актів, спрямованих на досягнення конкретних результатів [10, с. 32–35]. У 1998 р. разом з професором М. Й. Коржанським,

А. Ф. Зелінський видав монографію «Корислива злочинна діяльність» [11], а у 1999 р. останній оприлюднив працю «Кримінальна психологія», в яких, зокрема, було розкрито поняття, структура та види *злочинної діяльності,* її взаємозв'язок з такими категоріями, як «людська активність», «поведінка», «діяльність» [12].

Так, активність – найширше поняття взаємодії людини зі світом. Вона властива всім живим істотам та саморегулювальним технічним системам – від елементарних автоматичних пристроїв до сучасних комп'ютерів. Поведінка – форма виявлення активності. Діяльність – різновид поведінки і форма виявлення активності. Поняття «діяльність» співвідноситься з «активністю», як вид з родом. Діяльність має системний характер, підпорядкована загальній мотивації в межах єдиної програми поведінки і полягає в зміні та перетворенні зовнішнього світу та самого діяча [12, с. 84–88].

В юридичній літературі словосполучення *злочинна діяльність* вживається у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні так нерідко визначається будь-який злочин. У вузькому – умисне суспільно небезпечне діяння, складене з кількох взаємопов'язаних дій. Законодавець використовує розглянуте поняття переважно у вузькому розумінні [12, с. 90; 11, с. 8]. Наприклад, ст. 304 КК передбачає кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, тобто мається на увазі, що саме втягнення (*злочинна діяльність)* є не одноактною дією, а системою дій. До речі, за змістом закону під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах (п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність») [7, с. 294].

У той самий час Верховний Суд України термін *злочинна діяльність* вживає у широкому розумінні, коли відзначає, що «відповідальність за втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність настає в разі вчинення ним хоча б одного злочину» (п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого

2004 р. № 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» [7, с. 295]. У зв'язку з цим А. Ф. Зелінський та М.Й. Коржанський обґрунтовано вказують на те, що виникла парадоксальна ситуація: у законодавстві і у правничій практиці, у науці і повсякденному спілкуванні широко використовується поняття, яке не має більш чи менш однакового визначення [11, с. 8]. Досліджуючи структуру та види *злочинної діяльності,* А. Ф. Зелінський та М. Й. Коржанський дійшли висновку про те, що вона складається з кількох або багатьох поведінкових актів (дій), тісно пов'язаних між собою і приведених у дію одними й тими самими мотивами [11, с. 11–12].

У кримінальному законодавстві злочинна діяльність отримала різний опис. Звичайно, ці дії описуються у диспозиціях. Наприклад: «крадіжка з проникненням у приміщення чи інше сховище». В інших випадках повторність актів злочинної діяльності визначається за допомогою слів, що означають повторення одних і тих самих злочинних дій: «повторно», «особою, яка раніше вчинила такий самий злочин». Деякі статті Особливої частини КК передбачають кримінальну відповідальність за вчинення злочинів, що можуть бути виконані тільки як діяльність. Дві та більше дій, які спрямовані на різні об'єкти, інколи об'єднуються у так звані «складні» види злочинів (розбій). У багатьох статтях об'єктивна сторона складу злочину визначена таким чином, що охоплює як одиничну дію, так і систему дій (наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження). Одиничний (з позиції юридичної кваліфікації) злочин може розглядатись як злочинна діяльність у вигляді продовжуваного злочину. Наприклад, незаконне, через пред'явлення сфальсифікованого документа, отримання надбавки до заробітної плати протягом кількох років.

Отже, аналізуючи юридичну практику та погоджуючись з висновками А.Ф. Зелінського та М.Й. Коржанського, можна зазначити, що юридичною формою злочинної діяльності є, насамперед, множинність злочинів у вигляді реальної сукупності злочинів: умисне вбивство свідка під час квартирної крадіжки, повторність (вчинення декількох квартирних крадіжок), рецидив спеціальний (нова крадіжка після засудження за крадіжку). Крім

того, *злочинна діяльність* кваліфікується як одиничний злочин, якщо він вчинений кількома діями, що складають об'єктивну сторону цього складу, зокрема так звані складені, продовжувані і триваючі злочини. Ми вважаємо, що до таких одиничних злочинів необхідно віднести також і злочини з альтернативними діями. У теорії кримінального права загальновизнано, що злочином з альтернативними діями визнається таке суспільно небезпечне діяння, об'єктивна сторона якого містить декілька суспільно небезпечних дій, вчинення хоча б однієї з яких достатньо для визнання злочину закінченим. Такої самої точки зору дотримується й Верховний Суд України. Зокрема, злочини, передбачені статтями 307, 309 або 311 КК, визначаються закінченими з моменту вчинення однієї із зазначених у диспозиції цих статей альтернативних дій. У випадках, коли винна особа вчинила одну або декілька зазначених дій, але не встигла вчинити іншу дію з тих, які охоплюються її умислом, вчинене необхідно розглядати як закінчений злочин за виконаними діями, а незавершена дія окремої кваліфікації як приготування до злочину або як замах на злочин не потребує (п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (із змінами і доповненнями постанови Пленуму Верховного Суду України № 16 від 18 грудня 2009 р.).

Кваліфікація злочину не змінюється у разі вчинення особою не однієї, а двох чи всіх дій, альтернативно передбачених диспозицією кримінально-правової норми. Різниця в обсязі суспільно небезпечних дій на кваліфікацію не впливає, але повинна враховуватися під час призначення покарання. Класичними прикладами злочинів з альтернативними діями в юридичній літературі є незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ч. 1 ст. 263 КК), а також незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 1 ст. 307 КК). Одночасно необхідно зазначити, що в Україні існує і інша точка зору про те, що злочин, передбачений ч. 1 ст. 307 КК, належить до продовжуваних злочинів, зок-

рема, на це вказують В. О. Навроцький та інші фахівці [13, с. 366; 14, с. 603]. На наш погляд, ці висновки науковців заслуговують самої серйозної уваги і поки ще ніким не спростовані. Наприклад, особа не вчиняє нового злочину, якщо вона вчинить дві або всі передбачені дії, наприклад, спочатку вона незаконно придбає наркотичний засіб, зберігає його, а потім збуває [15, с. 502–503]. Цей вид злочину, як і продовжувані та триваючі злочини, володіє такою важливою характеристикою злочинної діяльності, як тривалістю (часовою календарною протяжністю), яка є формою фізичного часу в правовій системі.

Отже, можливо зробити попередній висновок про те, що кримінально-правовий термін *злочинна діяльність*, який використовується у судовій практиці, є неоднозначним, оскільки ним охоплюються як різні форми множинності злочинів, так і окремі види одиничних злочинів, а тому цей термін не відповідає вимозі про те, що одному кримінально-правовому поняттю повинен присвоюватися один кримінально-правовий термін і, навпаки, різні поняття повинні позначатися відмінними кримінально-правовими термінами [16, с. 16].

Висновки. Під час запобігання злочинам держава та суспільство використовують різноманітні методи та засоби, однак, одним з найбільш важливих правових заходів було і залишається покарання. Як відомо, покарання повинно бути невідворотним, справедливим, необхідним та достатнім для досягнення цілей, що передбачені законодавством: нести у собі кару, виправляти засудженого та запобігати злочинам (загальна та спеціальна превенція).

Незважаючи на розбіжності в підходах до визначення суттєвих ознак покарання серед науковців, загальний принцип каральної діяльності залишається незмінним – певним чином примусити винних у вчиненні злочину до правослухняної поведінки. Виходячи з поняття сутності покарання, варто зазначити, що воно являє собою єдність переконання та примусу. Покарання здійснює переконливий вплив у силу його спроможності виразити негативну моральну оцінку держави і суспільства злочинній поведінці особи. Разом з тим злочинець завдяки карі примушується до правослухняної поведінки шляхом правообмежень, що становлять зміст будь-якого виду покарання.

У цьому зв'язку важливого значення набуває стадія призначення покарання. Необхідно зазначити, що закон встановлює ті мінімальні та максимальні межі покарання, в яких воно може призначатися судом за вчинений злочин. Ці межі покарання диференційовані залежно від особи злочинця, тяжкості вчиненого злочину та суспільно небезпечних наслідків, стадії злочину, а також кількості учасників (вчинення одноособово чи у співучасті). Спеціальні правила призначення покарання стосуються лише основних видів покарань, а тому, якщо в санкції поряд з основним передбачено додаткове покарання, останнє до уваги судом не береться і призначається за загальними правилами.

Під час призначення покарання також особливого значення набуває можливість правильного тлумачення відповідної норми. Ще раз наголошуємо про те, що у кримінальному законодавстві терміни повинні застосовуватися таким чином, щоб одному кримінально-правовому поняттю відповідав один кримінально-правовий термін і, навпаки, різні поняття повинні позначатися відмінними кримінально-правовими термінами. Ця теза є дуже важливою, оскільки нині розпочинається робота над новим кримінальним законом, у якому буде визначено, які суспільно небезпечні діяння будуть вважатися злочином, а які кримінальним проступком, а також, які покарання та інші заходи кримінально-правового впливу повинні призначатися за їх вчинення.

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

2. Денисова Т. А. Кримінальне покарання: завдання і функції, практика застосування. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2008. С. 208–219.

3. Денисова Т. А. Покарання, його поняття та мета. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. С. 709–713.

4. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва: Стелс, 1995. 302 с.

5. Денисова Т. А. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. С. 798–800.

6. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія. НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. 560 с.

7. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. Київ, 2004. № 12. 309 с.

8. Зелинский А. Ф. Понятие «преступная деятельность». *Советское государство и право*. 1978. № 10. С. 98–100.

9. Зелинский А. Ф. Некоторые вопросы квалификации преступной деятельности. *Труды ВСШ МВД СССР.* Волгоград: ВВШ МВД СССР, 1979. Вып. 11. С. 27–32.

10. Зелінський А. Ф. Злочинна діяльність: поняття та відповідальність. *Радянське право*. 1991. № 12. С. 32–35.

11. Зелінський А. Ф., Коржанський М. Й. Корислива злочинна діяльність. Київ: Ґенеза, 1998. 144 с.

12. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Киев: Юринком Интер, 1999. 240 с.

13. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

14. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В. В. Коваленка; за наук. ред. О. М. Джужі та А. В. Савченка. Київ: Атіка, 2011. 648 с.

15. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении. Москва: Зерцало, 1999. 592 с.

16. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ: Атіка, 2003. 144 с.

References

1. Dzhuzha, O. M., Savchenko, A. V. and Cherniei, V. V. (2016), *Scientific and Practical Commentary of the Criminal Code of Ukraine,* Yurinkom Inter, Kyiv.

2. Denysova, T. A. (2008), in Stashys, V.V. (Ed.), *Criminal punishment: tasks and functions, practice of application. The legal system of Ukraine: history, state and prospects: 5 volumes. Vol. 5: Criminal and legal sciences. Actual problems of fight against crime in Ukraine*, Pravo, Kharkiv, pp. 208–219.

3. Denysova, T. A. (2017), in Tatsii, V. Ya. and Borysov, V. I. (ed.), *Punishment, its concept and purpose. Great Ukrainian Law Encyclopedia: 20 volumes. Vol. 17: Criminal Law*, National Academy of Legal Sciences of Ukraine; V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Yaroslav Mudryi National Law Unversity, pp. 709–713.

4. Bekkaria, Ch. (1995), *On crimes and punishments,* Stels, Moscow.

5. Denysova, T. A. (2017), in Tatsii, V. Ya. and Borysov, V. I. (ed.), *Appointment of punishment for a pending crime and for a crime committed in complicity. Great Ukrainian Law Encyclopedia: 20 volumes. Vol. 17: Criminal Law*, National Academy of Legal Sciences of Ukraine; V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Yaroslav Mudryi National Law Unversity, pp. 798–800.

6. Kvasha, O. O. (2013), *Participation in crime: structure and responsibility: a monograph,* National Academy of Sciences of Ukraine, V. M. Koretsky Institute of State and Law, Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, Luhansk.

7. Ukraine (2004), *Bulletin of the legislation and legal practice of Ukraine,* Kyiv.

8. Zelinskiy, A. F. (1978), "The concept of "criminal activity", *Soviet state and law,* No. 10, pp. 98–100.

9. Zelinskiy, A. F. (1979), "Some issues concerning criminal activity qualification", *Proceedings of the Higher Investigative School of the USSR Ministry of Internal Affairs,* Vol. 11, pp. 27–32, Volgograd.

10. Zelinskyi, A. F. (1991), "Criminal Activity: Concept and Responsibility", *Soviet law,* No. 12, pp. 32–35.

11. Zelinskyi, A. F. and Korzhanskyi, M. Y. (1998), *Mercenary criminal activity,* Genesa, Kyiv.

12. Zelinskiy, A. F. (1999), *Criminal Psychology,* Yurinkom Inter, Kiev.

13. Navrotskyi, V. O. (2006), *Fundamentals of criminal and law qualification,* Yurinkom Inter, Kyiv.

14. Dzhuzha, O. M., Savchenko, A. V. and Cherniei, V. V. (2011), *Qualification of crimes, investigated by internal affairs bodies: A manual,* Atika, Kyiv.

15. Russia (1999), *The course of criminal law. A common part. Volume 1*: *Teaching about a crime*, Publishing house Zertsalo, Moscow.

16. Trostiuk, Z. A. (2003), *Conceptual apparatus of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine,* Atika, Kyiv.

Denysova T. A., Denysov S. F., Bilokoniev V. M.

GENERAL ISSUES AND CERTAIN FEATURES OF TERMINOLOGICAL FORMULATIONS AND SPECIAL RULES OF SENTENCING

The article deals with general issues of punishment that are important for the theory of criminal law and law-enforcement practice, approaches to determining its essential features, special rules for imposing punishment for an incomplete crime and a crime committed in complicity, taking into account when sentencing the severity of the person's act, the degree of criminal intent and certain features of the terminological formulations used in sentencing, in particular, "separate episodes of criminal activity" that are a part of complex single crimes or are separate compositions of identical crimes and are part of replication as forms of multiple crimes.

It was stated that, taking into account the current state of the dynamics and tendencies of the spread of crimes, a necessary law to strengthen the rule of law is the criminal law designed to combat crime by bringing to justice the perpetrators and sentencing them.

It is indicated that punishment is one of the means of preventing crime. Among all measures of state coercion, it is the most stringent and is used only for committing socially dangerous acts. Issues have been identified that remain insufficiently studied or have not found their final solution, in particular: signs of punishment; purpose (goal) punishment; ascertaining which criminal law measures should be deemed appropriate for achieving the goal of punishment; issues of imbalance of sanctions in separate norms; law enforcement practice in sentencing on the basis of Part 1 of Article 70 and Part 4 of Article 70 of the Criminal Code of Ukraine in the presence of the actions of a person "separate episodes of criminal activity".

The main signs of punishment are defined. 1. Punishment is a measure of state coercion that is provided for only by law and is applied on behalf of the state by the relevant government body. 2. Punishment can only be applied to a person convicted of a crime under criminal law. 3. Punishment is applied on behalf of the state only by the relevant authority - the court and appointed by conviction. 4. Punishment is a penalty imposing restrictions on the rights and freedoms of a convicted person, imposes an obligation on the convicted person to bear the losses and restrictions associated with his application. 5. Punishment is the logical legal consequence of a crime. 6. Punishment is public. 7. Punishment entails a special legal consequence - a conviction.

Sentences for the unfinished crime and for the crime committed in complicity, which is settled in Article 68 of the Criminal Code of Ukraine and applies to special rules of sentencing, are examined.

The range of issues related to the terms used in the legislation and requiring unambiguous interpretation has been determined. In particular, the terminological turnover "separate episodes of criminal activity" was analyzed, as well as the specialized term "criminal activity". It is noted that in sentencing, the possibility of correct interpretation of the relevant norm becomes of particular importance.

Key words: *punishment, sentencing, crime, severity of the act, unfinished crime, complicity, separate episodes of criminal activity.*

УДК 343.84/477

Карелін В. В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;
Єрмак О. В.,
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБУВАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ У ДІЛЬНИЦІ КАРАНТИНУ, ДІАГНОСТИКИ ТА РОЗПОДІЛУ

Визначено особливості та правила перебування засуджених у дільниці карантину, діагностики та розподілу установ виконання покарань. Здійснено аналіз кримінально-виконавчого законодавства, що регламентує перебування засуджених у дільниці карантину, діагностики та розподілу. Висвітлено основні аспекти розробки та реалізації індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим, що тримаються в дільниці карантину, діагностики та розподілу. Враховуючи особливості перебування засуджених у дільниці карантину, діагностики та розподілу, запропоновано її авторське визначення.

Ключові слова: *медичне обстеження, психодіагностика, психолого-педагогічне вивчення, кримінологічна характеристика, кримінально-правова характеристика, програма соціально-виховної роботи.*

Постановка проблеми. Державна кримінально-виконавча служба України, яка реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань щорічно, за офіційними даними, через систему установ виконання покарань пропускає тисячі громадян, при цьому значна частина всіх засуджених відчувають максимальний комплекс правообмежень під час відбування покарання у виді позбавлення волі. Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України покарання має на меті не лише покарати злочинця, але і виправити його та запобігти вчиненню ним нових злочинів. Для ефективної реалізації мети покарання, зокрема і у вигляді позбавлення волі, для кожного засудженого необхідно розробити відповідну програму, яка б базувалась на його психологічній, кримінологічній та інших характеристиках. Створення необхідних умов у дільниці карантину, діагностики та розподілу для більш повного вивчення новоприбулого засудженого може сприяти досягненню мети покарання. Разом з цим слід констатувати, що мета покарання на цьому етапі функціонування кримінально-

виконавчої системи України в повному обсязі не досягається. Це і зумовлює актуальність цієї наукової праці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До питання виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі зверталась велика кількість науковців, зокрема: К. А. Автухов, В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, О. А. Гритенко, А. П. Гель, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. І. Зубков, О. Г. Колб, В. А. Льовочкін, О. В. Лисодєд, І. С. Михалко, Л. П. Оніка, П. Г. Пономарьов, М. В. Романов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубніков, В. О. Уткін, В. П. Філонов, А. І. Фролов, М. П. Черненок, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін. Проте, враховуючи законодавчі зміни та соціально-політичні та економічні перетворення в Україні, питання про особливості перебування засуджених у дільниці карантину, діагностики та розподілу потребує додаткової увагу з боку наукової спільноти.

Мета статті полягає у визначенні особливостей і формулюванні поняття дільниці карантину, діагностики та розподілу шляхом аналізу норм Кримінально-виконавчого кодексу України, що регламентують особливості перебування засуджених у дільниці карантину, діагностики та розподілу, а також окремих доктринальних положень.

Виклад основного матеріалу. Після прибуття до установи виконання покарання всі засуджені беруться на облік, який регламентований спеціальними відомчими актами. Персонал установи виконання покарання, в першу чергу, керується принципом індивідуалізації та диференціації виконання покарання. Принцип індивідуального і диференційованого підходу означає врахування під час прийняття засудженого до установи виконання покарання як індивідуальних його, так і спільних з іншими засудженими рис. Один підхід може вплинути позитивно на одного засудженого, на іншого нейтрально, а щодо третього засудженого може мати винятково негативні наслідки. Правильна організація обліку засуджених має важливе значення для організації виконання покарання і забезпечення всебічної інформації про засудженого до позбавлення волі [1, с. 127].

Кримінально-виконавчий кодекс (далі – КВК) України не містить визначення понять «диференціація виконання покарання»

та «індивідуалізація виконання покарання». Разом з тим дані слід відрізняти одне від одного. Суттєва відмінність між ними полягає в тому, що диференціація виконання покарання розрахована на відносно невизначене коло засуджених, а індивідуалізація, навпаки, завжди має персоніфікований, індивідуальний характер, що передбачає врахування найбільш значущих для кримінально-виконавчого права індивідуальних рис особи засудженого. Особливе місце диференціації виконання покарання серед принципів кримінально-виконавчого законодавства, як уже зазначалося, пояснюється тим, що вона за допомогою класифікації засуджених визначає на законодавчому рівні систему органів і установ виконання покарань [2, с. 138].

Слушний приклад наводить Пузирьов М. С., який зазначає «якщо розглядати диференціацію виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, то її законодавче закріплення відображено у ст. 11, 18, 19, 92, 94 КВК України. Вказівка на місце відбування покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк міститься у ст. 18 «Виправні колонії» та ст. 19 «Виховні колонії» КВК України. Відмінності між ними такі: по-перше, виправні колонії виконують це покарання стосовно повнолітніх засуджених, а виховні – стосовно неповнолітніх (крім випадків, прямо передбачених у ст.148 КВК України); по-друге, виправні колонії, на відміну від виховних, диференціюються за рівнями безпеки на такі види: а) мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання; б) мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання; в) середнього рівня безпеки; г) максимального рівня безпеки» [2, с. 138].

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють це питання, є КВК України 2003 р. та «Положення про дільницю карантину, діагностики і розподілу», затверджене наказом Міністерства юстиції України від 4 листопада 2013 р.

КВК України як основний нормативно-правовий документ вищої юридичної сили, що регулює правовідносини у сфері виконання покарань, у ст. 95 визначає, що засуджені, поміщені в дільницю карантину, діагностики і розподілу, протягом чотирнадцяти діб піддаються повному медичному обстеженню для вияв-

лення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню.

За результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, яка затверджується начальником колонії.

Під час тримання у дільниці карантину, діагностики та розподілу побачення засудженим не надаються, крім побачень з адвокатом [3].

Положення про дільницю карантину, діагностики і розподілу засуджених вказує, що дільниця карантину діагностики та розподілу розміщується в локальному приміщенні з метою унеможливлення безконтрольного спілкування новоприбулих засуджених з іншими засудженими. У цій дільниці тримаються всі новоприбулі засуджені протягом 14 діб [4]. Починаючи з перебування в дільниці карантину, діагностики, засуджені поставлені в рівні умови відбування покарання, під час яких вони піддаються повному медичному обстеженню, а також первинному психолого-педагогічному та іншому впливу. Під час відбування покарання засуджені проходять через увесь комплекс індивідуальних, соціально-виховних, психотерапевтичних та психокорегуючих заходів, включаючи участь у реалізації програм диференційованого виховного впливу [5, с. 93].

Дільницю карантину діагностики та розподілу очолює начальник, який входить до складу соціально-виховної та психологічної служби установи.

Для ознайомлення новоприбулих засуджених з порядком та умовами відбування покарання складається програма, яка затверджується начальником установи. Зокрема, до такої програми входять:

– правила поведінки засуджених;

– розпорядок дня установи;

– порядок придбання засудженими продуктів харчування та предметів першої потреби, одержання посилок, передач і бандеролей;

– порядок надання телефонних розмов, побачень з родичами та іншими особами;

– порядок звернення зі скаргами та заявами;

– норми та умови забезпечення речовим майном, харчуванням;

– питання отримання медичної допомоги;

– порядок залучення до праці, умови та порядок оплати праці;

– підстави та порядок застосування передбачених законодавством заохочувальних норм;

– підстави та порядок застосування до засуджених заходів заохочення та стягнення;

– питання отримання психологічної допомоги.

Залежно від рівня безпеки установи та категорій осіб, які тримаються в установі, до програми ознайомлення новоприбулих засуджених входять інші питання, які дають змогу засудженим повною мірою усвідомлювати свої права та обов'язки.

Планування заходів програми ознайомлення новоприбулих засуджених здійснюється таким чином, щоб кожний член робочої групи відвідував дільницю карантину, діагностики та розподілу засуджених не менше одного разу на тиждень.

Для проведення занять із новоприбулими засудженими за окремим графіком залучаються інші представники структурних підрозділів установи.

Тримання засуджених в умовах ізоляції (карантину) передбачає:

– виявлення у засуджених інфекційних, соматичних і психічних захворювань;

– первинне вивчення даних про особистість засуджених та їх психологічну діагностику;

– виконання програми ознайомлення засуджених з умовами та порядком відбування покарання;

– забезпечення особистої безпеки засуджених у період адаптації до умов позбавлення волі.

Медичний нагляд за новоприбулими засудженими здійснюється в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Первинне вивчення даних про засудженого передбачає вивчення:

– соціально-демографічних даних;

– кримінально-правових даних;

– відомостей про окремі нахили, здібності та фізичні особливості.

Психодіагностика проводиться шляхом вивчення психологічних властивостей, процесів та станів засуджених з метою:

– поліпшення адаптаційних можливостей засуджених до умов відбування покарання, надання їм своєчасної психологічної допомоги;

– складання психологічної характеристики на кожного засудженого та розробки рекомендацій щодо особливостей організації індивідуальної роботи з ними;

– виявлення та постановки на профілактичний облік засуджених, які можуть бути віднесені до групи «ризику» (схильні до нападу на персонал установи, до втечі, до самогубства, до членоушкодження, до гри під інтерес, до вживання спиртних напоїв, наркотичних речовин та інші групи, враховуючи особливості засуджених).

Психодіагностика проводиться у таких формах:

– діагностична бесіда;

– анкетування;

– тестування;

– психологічне спостереження;

– психологічний експеримент.

На підставі психологічної діагностики та узагальнення даних про особистість засуджених психологом розробляються психологічні характеристики, надаються рекомендації щодо організації індивідуально-виховної роботи з ними та заповнюється Щоденник індивідуальної роботи із засудженим, наведеного в додатку 1 до Положення про відділення соціально-психологічної служби, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 4 листопада 2013 року № 2300/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 4 листопада 2013 року за № 1863/24395.

За результатами медичного обстеження та роботи психолога начальник дільниці карантину, діагностики та розподілу готує пропозиції комісії щодо розподілу до дільниці ресоціалізації, у певне відділення соціально-психологічної служби та щодо працевикористання. До складу комісії входять керівництво колонії, а її рішення оформлюється протоколом. Якщо під час перебу-

вання в дільниці карантину, діагностики та розподілу буде встановлено, що засуджений має високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності і потяг до вчинення злочинів, то його можуть направити до дільниці посиленого контролю. Таке рішення приймається на засіданні адміністративної комісії установи з урахуванням висновку начальника відділення та фахівців інших структурних підрозділів колонії. Якщо особа вперше засуджена до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, то її можуть перевести із карантину, діагностики та розподілу відразу до дільниці соціальної реабілітації, однак на практиці таке відбувається доволі рідко. Визначення відділення має відбуватись з урахуванням особистісних якостей, кримінально-правової характеристики, робочої спеціальності та трудових навичок [4].

Висновки. Слід зазначити, що *дільницю карантину, діагностики та розподілу* можна визначити, як структурний підрозділ установи виконання покарань, який створюється з метою первинного психолого-педагогічного вивчення особистості новоприбулих засуджених, їх повного медичного обстеження для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань. Дільниця карантину, діагностики та розподілу є тим місцем у виправній установі, що має суттєве значення для вторинної класифікації засуджених, а перебування в ній засуджених протягом 14-ти днів сприяє диференціації та індивідуалізації виконання покарання.

Список використаних джерел

1. Ізосімова К. С. Прийом і тримання засуджених у дільниці карантину, діагностики і розподілу в колоніях мінімального рівня безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2015. Випуск 5. Том 3. С. 127–130.

2. Пузирьов М. С. Правове регулювання диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право.* 2010. № 1. С. 137–142.

3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 04.11.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15 (дата звернення: 15.11.2018).

4. Положення про дільницю карантину, діагностики і розподілу засуджених: затв. наказом Міністерства юстиції України від 4 листопада 2013 р. № 2300/5. Дата оновлення: 04.11.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1864-13 (дата звернення: 15.11.2018).

5. Опанасенков О. І. Проблеми застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням у період виконання-відбування покарання. *Вісник Харківського нац. ун-ту внутрішніх справ.* 2009. № 3 (46). С. 90–97.

References

1. Izosimova, K. S., (2015), "Reception and detention of convicts in the quarantine station, diagnostics and distribution in the colonies of a minimum level of safety", *Scientific Herald of Kherson State University,* Vol. 5, No. 2, pp. 127–130.

2. Puzyrov, M. S., (2010), "Legal regulation of differentiation and individualization of execution of a sentence in the form of deprivation of liberty for a certain period", *Bulletin of the Academy of Customs of Ukraine. Series: Law*, No. 1, pp. 137–142.

3. Ukraine (2003), *Criminal-executive code of Ukraine:* Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine*,* Kyiv.

4. Ukraine (2013), *Regulations on the quarantine section, diagnosis and distribution of convicts*: Order, Ministry of Justice of Ukraine*,* Kyiv.

5. Opanasenkov, O. I., (2009), "Problems of replacing the unpunished part of the sentence with a milder punishment during the period of execution-serving punishment", *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*. 2009, No. 3 (46), pp. 90–97.

Karelin V. V., Yermak O. V.

FEATURES OF CONVICTS STAYING IN QUARANTINE, DIAGNOSTIC AND DISTRIBUTION AREAS

The features and rules of convicts staying in the quarantine, diagnostic and distribution area of penitentiary institutions are defined. The analysis of the criminal-executive legislation regulating the stay of convicts in the area of quarantine, diagnostic and distribution has been made. The main normative legal acts regulating this issue are the Criminal-Executive Code of Ukraine of 2003 and the Regulations on the Quarantine, Diagnostic and Distribution Area, approved by the order of the Ministry of Justice of Ukraine dated November 4, 2013.

The Criminal-Executive Code as the basic legal document of the highest legal force regulating the legal relationship in the field of execution of sentences in Art. 95 determines that convicted persons placed in a quarantine, diagnostic and distribution area, during a period of fourteen days undergo a complete medical examination for

the detection of infectious, somatic and mental illnesses, as well as primary psychological and pedagogical and other study.

It is noted that the individualization and differentiation of the execution of criminal punishment as the principles of execution of punishment differ from each other, and are important in the secondary classification of convicts.

The main aspects of the development and implementation of an individual program of social work with convicts kept in the quarantine, diagnostic and distribution area are clarified. Taking into account the peculiarities of the presence of convicts in the quarantine, diagnostic and distribution area, it is proposed its author's definition. Thus, the quarantine, diagnostic and distribution area is a structural unit of the penitentiary institution, which is created for the purpose of primary psychological and pedagogical study of the personality of newly arrived prisoners, their complete medical examination for the detection of infectious, somatic and mental illnesses.

Key words: *medical examination, psychodiagnostics, psychological and pedagogical study, criminological characteristic, criminal and legal characteristic, program of social and educational work, differentiation of execution of punishment, individualization of execution of punishment, quarantine, diagnostic and distribution area.*

V. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ

УДК 342.951:343.163

Зливко С. В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративного, цивільного та господарського
права і процесу юридичного факультету,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ КЕРІВНИКІВ ДЕЯКИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ (НА ПРИКЛАДІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ)

У статті розглянуто особливості правового статусу керівника правоохоронного органу. Визначено загальні положення керівництва в правоохоронних органах та особливості керівника в системі правоохоронного органу. Розглядаються загальні питання, пов'язані з адміністративно-правовим забезпеченням діяльності керівників різних правоохоронних органів. Охарактеризовано зміни в правовому та адміністративно-правовому статусах керівників правоохоронної системи в умовах реформи судової влади та органів правопорядку, особливу увагу приділено органам прокуратури.

Ключові слова: *правоохоронні органи, керівник, правоохоронна система, правовий статус, органи прокуратури.*

Постановка проблеми. Україна перебуває у складному багатоаспектному процесі реформування, яке охопило всі сфери суспільного життя. Особливої важливості набуває реформування правоохоронної системи з метою надійного захисту прав і свобод людини і громадянина, протидії злочинності. Забезпечення законності в діяльності правоохоронних органів, зміцнення правопорядку, утвердження верховенства права є невід'ємним атрибутом будь-якої суверенної, незалежної, демократичної, правової, соціальної держави.

З часу започаткування адміністративної реформи в Україні була проведена значна робота щодо вдосконалення правоохоронної системи. Про це свідчить значна кількість законів та інших нормативно-правових актів щодо вдосконалення їх структу-

ри та діяльності. Створювалися, реорганізовувалися, об'єднувалися та виділялися, ліквідовувалися правоохоронні органи та їх структурні підрозділи, внаслідок чого відбувалися зміни в їх статусі.

Перебудова правоохоронної системи України привела до формування нової системи заміщення керівних посад, нових стандартів управлінської діяльності, перебудови відносин між підлеглими та керівниками. У практиці функціонування правоохоронної системі відомі вдалі приклади реформ функціонування та призначення керівника, але й існують і консервативні структури, де зміни, по суті, не відбулись [1, с. 98]. Тож актуальність статті обумовлена необхідністю подальших наукових розробок щодо адміністративно-правового статусу керівника в системі правоохоронних органів, а також адміністративно правового забезпечення їхньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості адміністративно-правового статусу працівників правоохоронних органів, у тому числі їх керівників, досліджували у своїх працях такі науковці, як: О. М. Бандурка, С. К. Гречанюк, В. Ф. Пузирний, М. В. Руденко, В. В. Шуба, П. В. Шумський, М. К. Якимчук та інші.

Метою статті є визначення особливостей адміністративно-правового статусу керівників правоохоронних органів та окремих аспектів адміністративно-правового забезпечення їхньої діяльності (на прикладі органів прокуратури України).

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи загальні питання, пов'язані з адміністративно-правовим забезпеченням діяльності керівників різних правоохоронних органів, за основу візьмемо традиційну систему правоохоронних органів, передбачених законом України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», до переліку правоохоронних органів відносить: органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони,

інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [2].

Традиційно надважливим правоохоронним органом залишаються органи прокуратури. Отже, на аналізі їх діяльності ми і зупинимось. Дійсно, реформа органів прокуратури сформувала передумови для розуміння нової філософії прокурорської діяльності на засадах побудови не наглядового органу, а органу кримінальної юстиції. Така концепція суттєво впливає на призначення та функції цього органу.

Прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Зокрема, згідно з положеннями закону України «Про прокуратуру», на неї покладаються такі функції: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [3].

Відсутність «загального» нагляду, зменшення обсягу впливу під час реалізації інших функцій, нові способи комплектації органів прокуратури, нові підходи до побудови субординаційних зв'язків – це далеко не весь перелік проведених реформ цього органу. Якщо говорити про особливості керівника в системі цього правоохоронного органу, можемо зазначити наступне. По-перше, керівник прокуратури – особа, яка обіймає адміністративну посаду, тобто яка поєднує необхідність та здатність здійснювати адміністративні та організаційно-розпорядчі заходи, спрямовані на упорядкування відносин у підпорядкованому органі, і поряд з цим наділена повноваженнями здійснювати конституційні функції прокуратури (наділена статусом прокурора).

Якимчук М. К. розглядає управлінську працю в органах прокуратури як керівну, виконавчо-розпорядницьку і допоміжну (технічну) діяльність. Керівна діяльність у сфері управління ви-

ражається в постановці конкретних цілей і завдань та в рішенні принципових питань щодо засобів і методів їхнього досягнення, а також у визначенні компетенції підвідомчих органів управління й окремих посадових осіб [4, с. 103].

На противагу багатьом законам статусний закон визначає перелік адміністративних посад, якими є відповідно до статті 39 [3].

Курись А. С. зазначає, що керівниками прокуратури є посадові особи органів прокуратури, які на постійній основі здійснюють керування різними підрозділами органів прокуратури, мають ввірений підлеглий колектив і реалізують управлінські функції. Специфічним для прокуратури є збіг термінів «керівник» і «прокурор». Керівник органу прокуратури і сам орган прокуратури становлять аналог управлінської системи, властивості та якості якої строго описані законами менеджменту. Особливе значення в цій системі відводиться керівному впливу, який виходить від суб'єкта, зокрема, сутності управлінської діяльності, сенсу та змісту взаємодії її компонентів, а також результативності [5, с. 182].

По-друге, закон «Про прокуратуру» передбачає особливий порядок призначення керівників прокуратур на адміністративні посади. Особливим він є через складний характер, що поєднує необхідність здійснення декількох процедур, до якого залучені різні суб'єкти управління кадровими процесами в прокуратурі. Наприклад, стаття 39 передбачає, що призначення прокурора на адміністративну посаду, передбачену пунктами 2, 3, 6-8, 11 частини першої цієї статті, здійснюється Генеральним прокурором України за рекомендацією Ради прокурорів України. Призначення прокурора на адміністративну посаду, передбачену пунктами 4 та 5 частини першої цієї статті, здійснюється Генеральним прокурором України. Призначення прокурора на адміністративну посаду, передбачену пунктами 6 та 11 частини першої цієї статті, здійснюється строком на п'ять років. Призначення прокурора на адміністративну посаду, передбачену пунктами 9, 10, 12, 13 частини першої цієї статті, здійснюється керівником регіональної прокуратури. Призначення на адміністративну посаду, передбачену пунктами 12 та 13 частини першої цієї статті, здійснюється за поданням керівника місцевої прокуратури. Призначення

прокурора на адміністративну посаду, передбачену пунктами 14 та 15 частини першої цієї статті, здійснюється керівником місцевої прокуратури. Призначення прокурора на адміністративну посаду, передбачену пунктами 1-8, 11-13 частини другої цієї статті, здійснюється Генеральним прокурором України у встановленому законодавством порядку. Призначення прокурора на адміністративну посаду, передбачену пунктами 9 та 10 частини другої цієї статті, здійснюється військовим прокурором регіону, а на адміністративну посаду, передбачену пунктами 14 та 15 частини другої цієї статті, – військовим прокурором гарнізону. Призначення прокурора на адміністративну посаду, передбачену пунктами 1-3 частини третьої цієї статті, здійснюється у встановленому цим Законом порядку Генеральним прокурором України, а на адміністративну посаду, передбачену пунктами 4 чи 5 частини третьої цієї статті, – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Призначення прокурора на адміністративну посаду, передбачену пунктом 1 частини третьої цієї статті, здійснюється строком на п'ять років. Під час вирішення питання щодо надання рекомендації для призначення на адміністративну посаду Рада прокурорів України враховує професійні та морально-ділові якості кандидата, а також його управлінсько-організаторські здібності та досвід роботи [3].

Зміна ставлення до кадрового напрямку роботи в частині призначення керівників прокуратури виявляється поряд з ускладненою процедури та зменшенням імперативного впливу Генерального прокурора України на ці процеси ще може бути проілюстрована тим, що прокурор, якому Генеральним прокурором України було відмовлено у призначенні на адміністративну посаду, може оскаржити таку відмову до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів [3].

По-третє, прокурори, які обіймають адміністративні посади опинились у достатньо складній ситуації в результаті незавершеного реформування службових взаємозв'язків у системі прокуратури. Мова йде про те, що структурні елементи місцевих прокуратур достатньо часто географічно знаходяться в різних місцях, що вимагає постійного відволікання керівників для вирішення їхніх оперативних проблем. Швидкої реформи, яка б

привела до появи моделі оперативної передачі інформації, не відбулось, що неодмінно відобразилось на організації діяльності всієї системи прокуратури. Зважаючи на це, постає питання про запровадження електронного урядування в системі прокуратури або відходу від моделі складної побудови органів прокуратури, що повинно поліпшити здатність до якісної та ефективної співпраці цього органу з іншими суб'єктами кримінальної юстиції та правоохоронними структурами.

По-четверте, керівництво всією системою прокуратури здійснюється Генеральним прокурором України, який призначається на посаду Президентом України за згодою Верховної Ради України. Зміст правового статусу Генерального прокурора України слід розглядати з урахуванням організаційно-управлінських повноважень щодо здійснення загального керівництва, якими визначаються цілі й завдання органів прокуратури, що закріплюються у наказах, інструкціях та інших управлінських рішеннях нормативно-правового характеру. Останнє забезпечує скоординовану роботу системи прокуратури і впливає на стан законності та правосуддя у державі в цілому [6, с. 15]. Аналіз статті 9 Закону України «Про прокуратуру» дозволяє констатувати, що Генеральний прокурор України: 1) представляє прокуратуру у відносинах з органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, особами, підприємствами, установами та організаціями, а також прокуратурами інших держав та міжнародними організаціями; 2) організовує діяльність органів прокуратури України, в тому числі визначає межі повноважень Генеральної прокуратури України, регіональної та місцевих прокуратур у частині виконання конституційних функцій; 3) призначає прокурорів на адміністративні посади та звільняє їх з адміністративних посад у випадках та порядку, встановлених Законом; 4) у встановленому цим Законом порядку на підставі рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів приймає рішення про застосування до прокурора Генеральної прокуратури України, прокурора регіональної чи місцевих прокуратур дисциплінарного стягнення або щодо неможливості подальшого перебування їх на посаді прокурора; 5) призначає на посади та звільняє з посад прокурорів Генеральної прокуратури

України у випадках та порядку, встановлених законом; 6) у десятиденний строк із дня вивільнення посади повідомляє Кваліфікаційно-дисциплінарну комісію прокурорів про наявність вакантної або тимчасово вакантної посади у Генеральній прокуратурі України; 6-1) здійснює розподіл обов'язків між першим заступником та заступниками Генерального прокурора України; 7) затверджує акти з питань щодо внутрішньої організації діяльності органів прокуратури; 8) забезпечує виконання вимог щодо підвищення кваліфікації прокурорів Генеральної прокуратури України; 9) затверджує загальні методичні рекомендації для прокурорів з метою забезпечення однакового застосування норм законодавства України під час здійснення прокурорської діяльності; 9-1) за поданням Генеральної інспекції направляє матеріали до Державного бюро розслідувань; 10) виконує інші повноваження, передбачені цим та іншими законами України [3]. Генеральний прокурор України – надзвичайно важлива державна посада, що обумовлює особливі вимоги до призначення, строків перебування на посаді та звільнення з неї. Згідно із законом строк повноважень Генерального прокурора України становить п'ять років. Одна і та сама особа не може бути призначена на посаду Генерального прокурора України більше, ніж на один строк.

На посаду Генерального прокурора України може бути призначений громадянин України, який:1) має вищу освіту та стаж роботи в галузі права або досвід роботи у законодавчому та/або правоохоронному органі не менше п'яти років; 2) володіє державною мовою; 3) має високі морально-ділові, професійні якості та організаторські здібності; 4) та стосовно якого відсутні такі обставини: 1) визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною; 2) має захворювання, що перешкоджає виконанню обов'язків прокурора; 3) має незняту чи непогашену судимість або на яку накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення. Президент України надсилає до Верховної Ради України письмове подання про надання згоди на призначення кандидата на посаду Генерального прокурора України [3].

Дійсно, призначення та кваліфікаційні вимоги до посади Генерального прокурора України зазнали суттєвих змін, які свідчать про тенденцію потенційної «політичної доцільності» у питаннях визначення кандидатури на цю посаду. На фоні цього тільки шляхом залучення фахівців, які не працювали в системі прокуратури, можливим є запровадження принципово нових управлінських конструкцій, які дозволяють по-новому підходити до питань реалізації конституційних функцій, адже протягом понад двадцяти років в Україні застосовувались шаблони та алгоритми організації прокурорської діяльності, які були отримані прокуратурою ще з радянської прокуратури.

По-п'яте, законодавством встановлений спеціальний порядок звільнення прокурорів, які обіймають адміністративні посади. Звільнення прокурора з адміністративної посади, передбаченої пунктами 2, 3, 6-8, 11 частини першої статті 39 Закону, здійснюється Генеральним прокурором України за рекомендацією Ради прокурорів України з таких підстав: 1) подання заяви про дострокове припинення повноважень на адміністративній посаді за власним бажанням; 2) переведення на посаду до іншого органу прокуратури; 3) неналежне виконання прокурором, який обіймає адміністративну посаду, посадових обов'язків, установлених для відповідної адміністративної посади.

Повноваження прокурора на адміністративній посаді припиняються в разі: 1) закінчення строку перебування на адміністративній посаді; 2) звільнення з посади прокурора або припинення повноважень на посаді прокурора [3].

Генеральний прокурор України звільняється з адміністративної посади Президентом України за згодою Верховної Ради України: 1) у зв'язку з поданням заяви про дострокове припинення повноважень на адміністративній посаді за власним бажанням; 2) на підставі подання Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів або Вищої ради юстиції.

Повноваження Генерального прокурора України на адміністративній посаді припиняються в разі: 1) висловлення Верховною Радою України недовіри Генеральному прокурору України, що має наслідком його відставку з цієї адміністративної посади;

2) закінчення строку перебування на посаді Генерального прокурора України.

Звільнення Генерального прокурора України з адміністративної посади або припинення повноважень Генерального прокурора України на адміністративній посаді не припиняє його повноважень прокурора. У разі звільнення Генерального прокурора України з адміністративної посади Президентом України або припинення його повноважень на адміністративній посаді внаслідок висловлення Верховною Радою України недовіри Генеральному прокурору України Президент України або Верховна Рада України відповідно отримують від Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів висновок щодо виконання Генеральним прокурором України професійних обов'язків. Отже, особливістю процедури припинення виконання адміністративних керівних функцій є потенційна можливість настання двох наслідків: звільнення з адміністративної посади в прокуратурі або припинення повноважень на адміністративній посаді, що не завжди свідчить про припинення прокурорської діяльності.

Слід також згадати, що на думку Р. І. Басараба, правовий статус Генерального прокурора України - система прав, обов'язків, повноважень, функцій та завдань керівника системи органів прокуратури, а також його відповідальність, принципи та гарантії діяльності [6, с. 15]. Такий підхід визначає загальний правовий статус Генерального прокуратура України, однак, на нашу думку, можна додатково виокремлювати правовий статус Генерального прокуратура України як прокурора, і окремо – як керівника прокуратури. Причому в цій ситуації, за аналогією, ми можемо говорити про правовий статус керівників прокуратур усіх рівнів.

Висновки. Правовий статус керівника прокуратури (прокурора, якій обіймає адміністративну посаду) ми розглядаємо як сукупність прав, обов'язків, повноважень у сфері управління та організації конкретно взятого органу прокуратури або системи органів прокуратури, які надають керівнику прокуратури формувати власну управлінську стратегію, здійснювати оперативне управління, а також виносити управлінські рішення, які закріплювати в адмініс-

тративних актах з метою забезпечення сталої, якісної та ефективної роботи ввіреного органу або системи органів.

У цілому на законодавчому рівні застосування категорії «адміністративна посада» є безумовним позитивом, який чітко відділяє прокурорів, здатних за своїми посадовими обов'язками до здійснення заходів адміністративної діяльності.

Зважаючи на особливості керівника в системі цього правоохоронного органу, можемо зазначити наступне. По-перше, керівник прокуратури – особа, яка обіймає адміністративну посаду, тобто яка поєднує необхідність та здатність здійснювати адміністративні та організаційно-розпорядчі заходи, спрямовані на упорядкування відносин у підпорядкованому органі, і поряд з цим наділена повноваженнями здійснювати конституційні функції прокуратури (наділена статусом прокурора). По-друге, закон «Про прокуратуру» передбачає особливий порядок призначення керівників прокуратур на адміністративні посади. Особливим він є через складний характер, що поєднує необхідність здійснення декількох процедур, до якого залучені різні суб'єкти управління кадровими процесами в прокуратурі. По-третє, прокурори, які обіймають адміністративні посади опинились у достатньо складній ситуації в результаті незавершеного реформування службових взаємозв'язків у системі прокуратури. По-четверте, керівництво всією системою прокуратури здійснюється Генеральним прокурором України, який призначається на посаду Президентом України за згодою Верховної Ради України. По-п'яте, законодавством встановлений спеціальний порядок звільнення прокурорів, які обіймають адміністративні посади. Отже, особливістю процедури припинення виконання адміністративних керівних функцій є потенційна можливість настання двох наслідків: звільнення з адміністративної посади в прокуратурі або припинення повноважень на адміністративній посаді, що не завжди свідчить про припинення прокурорської діяльності.

Список використаних джерел

1. Зливко С. В. Керівник правоохоронного органу: концептуальні засади, питання теорії. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 2 (10). С. 98–192.

2. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 11. Ст. 50.

3. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 2–3. Ст. 12.

4. Якимчук М. К. Проблеми організаційно-правового забезпечення наукової організації управління в органах прокуратури України. *Науковий вісник Чернівецьк. ун-ту*. Серія: Правознавство. 2001. Вип. 121. С. 103–108.

5. Курись А. С. Адміністративно-правовий статус керівника в органах прокуратури: дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2011. 207 с.

6. Басараб Р. І. Організаційно-правові засади діяльності Генерального прокурора України: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.

References

1. Zlyvko, S. V. (2017), "Head of the law-enforcement body: conceptual foundations, theory questions", *Actual problems of law*, Vol. 2, No. 10, pp. 98–192.

2. News of Verkhovna Rada of Ukraine (1994), "On state protection of the workers of court and law enforcement agencies: Law of Ukraine dated 23.12.1993. № 3781-XII", No. 11, Article 50.

3. News of Verkhovna Rada (2015), "On the prosecutor's office: Law of Ukraine dated 14.10.2014 № 1697-VII", No. 2–3, Article 12.

4. Yakymchuk, M. K. (2001), "Problems of organizational and legal support of scientific management organization in bodies of the prosecutor's office of Ukraine", *Scientific herald of Chernivetskyi university.* Jurisprudence. Vol. 121, pp. 103–108.

5. Kurys, A. S. (2011), "Administrative and legal status of the head at the prosecutor's office", Ph.D. in Law Thesis, Kharkiv, Ukraine.

6. Basarab, R. I. (2015), "Organizational and legal principles of the Prosecutor's General of Ukraine activity", Abstract of Ph.D. in Law dissertation, Kyiv, Ukraine.

Zlyvko S. V.

PEQULIARITIES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE HEADS OF SOME LAW ENFORCEMENT BODIES (AT THE EXAMPLE OF PUBLIC PROSECUTION BODIES)

Reliable protection of the rights and freedoms of a man and a citizen and counteraction to crime is the main goal of reforming the law-enforcement system at the present stage. Ensuring legality in the activity of law-enforcement bodies,

strengthening the law and order, and establishing the rule of law are an integral part of any sovereign, independent, democratic, legal, social state. In recent years, a significant number of laws and other normative and legal acts concerning improving the structure and activity of the law-enforcement system of Ukraine have been adopted. Law-enforcement bodies and their structural units were established, reorganized, united and allocated, liquidated, in the result of which the changes in their status took place. So, the necessity of further scientific developments regarding administrative and legal status of the head in the system of law-enforcement bodies, as well as administrative and legal support of their activity, is relevant.

Legal status of the head of the Public Prosecutor's Office (the prosecutor holding an administrative position) is considered to be a set of rights, duties, powers in the field of management and organization of a specific body of the Prosecutor's Office or the system of public prosecution bodies that allow the head of the Prosecutor's Office to form his own management strategy, to maintain operational government and also to make managerial decisions that should be fixed in administrative acts in order to ensure a stable, high-quality and efficient work of an asserted body or a system of bodies. General rules of management in law-enforcement bodies and the peculiarities of a head in the system of law-enforcement body are determined. General issues related to administrative and legal ensuring of the activity of the heads of various law-enforcement bodies are examined. The changes in legal and administrative and legal status of the heads of the law-enforcement system in conditions of reforming the judiciary and law-enforcement bodies are characterized. Special attention is paid to public prosecution bodies.

Key words: *law-enforcement bodies, a head, law-enforcement system, legal status, public prosecution bodies.*

УДК 343.241

Іваньков О. І.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;
Лозінський М.Б.,
магістр,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛУ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу деяких проблемних питань соціального захисту персоналу органів та установ виконання покарань та їх відображенню у національному законодавстві України. Визначено, що саме неналежний рівень соціального та правового захисту, недостатній рівень правової обізнаності персоналом приводить до підбору некваліфікованих працівників і з числа молодших інспекторів, і з офіцерського складу, що приводить до порушень під час виконання останніми своїх обов'язків.

***Ключові слова**: персонал органів та установ виконання покарань, соціальних захист, міжнародно-правові стандарти, Рада Європи, Організація Об'єднаних Націй.*

Актуальність теми. У сучасних умовах розвитку України одним із головних завдань законодавець вбачає гуманізацію та підвищення ефективності процесу виконання покарань. Незважаючи на те, що Кримінально-виконавча служба України являє собою величезний комплекс установ та органів (слідчі ізолятори, установи виконання покарання, арештні доми, виправні центри, органи пробації), основним її ресурсом є працівники, що працюють у цій сфері. Реформи, що запроваджуються у Кримінально-виконавчій службі, пов'язані із загальною політикою держави, яка спрямована на приведення її до міжнародного рівня, та мають великий позитивний потенціал. Досягнуті результати після вступу України в Раду Європи та планомірна передача кримінально-виконавчої системи з підпорядкування Міністерства внут-

рішніх справ до Міністерства юстиції підтверджують правильність обраного курсу. Державна кримінально-виконавча служба України (далі – ДКВС) надбала більшої самостійності у вирішенні завдань, що перед нею постають, і в той же час змогла показати прагнення до розвитку та самовдосконалення як порівняно самостійна служба.

Теоретичне підґрунтя дослідження проблемних питань розвитку сучасної пенітенціарної системи та її ключової складової – персоналу становлять наукові праці в галузі кримінального та кримінально-виконавчого права багатьох учених. У своїх працях вони прямо чи опосередковано розглядали проблеми соціального захисту персоналу органів та установ виконання покарань та наближення його до світових стандартів. Серед них слід вирізнити таких: К. А. Автухова, Л. В. Багрій-Шахматова, В. А. Бадиру, Є. Ю. Бараша, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьову, І. В. Боднара, Є. М. Бодюла, В. В. Василевича, А. П. Геля, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисову, О. М. Джужу, О. М. Звенигородського, І. В. Іванькова, О. Г. Колба, В. А. Льовочкіна, О. В. Лисодєда, О. М. Литвинова, М. С. Пузирьова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубнікова, С. В. Царюка, Д. В. Ягунова, І. С. Яковець та інших.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення висвітлення проблемних питань юридичного та соціального захисту, а також відповідальності персоналу органів та установ виконання покарань утворює складну теоретичну і практичну проблему, яка ще не отримала ґрунтовної наукової розробки у сучасній вітчизняній теорії кримінально-виконавчого права. У більшості випадків дослідження, які проводились, є морально застарілими внаслідок того, що ООН і Рада Європи у XX–XXI сторіччі активно працювали над створенням нових документів або нових редакцій уже існуючих. Це, зокрема, оновлений варіант Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила

Мандели), прийнятий у грудні 2015 р. [2] та нова редакція Європейських пенітенціарних правил 2006 р. [1].

Метою дослідження є проведення аналізу проблемних питань соціального захисту персоналу органів та установ виконання покарань та їх відображення в національному законодавстві України.

У процесі аналізу останніх досліджень учених щодо відповідності національного законодавства у сфері виконання та відбування покарання, результатів перевірок омбудсмена і міжнародних правових організацій, матеріалів прокурорських і журналістських розслідувань окремих скарг співробітників можливо дійти до висновку, що стан соціального захисту персоналу ДКВС не відповідає не тільки рівню європейських вимог, а наближає Україну до країн, що тільки стали на шлях розвитку свого законодавства у цій сфері. Слід підкреслити, що основною силою, на яку покладена визначальна роль щодо ресоціалізації колишніх засуджених у суспільство як правослухняних громадян, є персонал ДКВС. Його представники вирішують завдання великого суспільного значення – виконання кримінальних покарань щодо осіб, які вчинили найбільш небезпечні суспільні діяння – злочини. Ця діяльність пов'язана з постійними стресами, втратою душевних і фізичних сил, перевантаженнями, емоційною напругою. Іноді персонал може стикатись з екстремальними умовами проходження служби під час групових протестів засуджених, масових заворушень, коли виникає велика вірогідність підвищеної загрози життю і здоров'ю співробітників внаслідок вияву агресії засуджених. Усе це обумовлює необхідність прийняття додаткових заходів для підвищення зацікавленості роботи із засудженими. У Мінімальних стандартних правилах поводження із засудженими («Правилах Мандели») вказується, що приймаючи до уваги винятково тяжкі умови цієї роботи, персоналу слід забезпечувати відповідні пільги та умови праці. Заробі-

тна плата співробітників повинна встановлюватися з таким розрахунком, щоб залучати та утримувати на цій роботі здатних займатися нею чоловіків і жінок [2].

У чинних міжнародних документах зазначається, що пенітенціарний персонал, як правило, повинен призначатись на постійній основі і мати статус працівників державної служби, яким гарантується робота за умови дотримання трудової дисципліни, ефективності, доброго фізичного та психологічного здоров'я і адекватного рівня освіти. Заробітна плата повинна бути достатньою для залучення й утримання належного персоналу, виплати та умови праці повинні відображати відповідальний характер роботи в правоохоронному відомстві. Їхня заробітна платня повинна встановлюватися з таким розрахунком, щоб приваблювати і втримувати на цій роботі тих чоловіків і жінок, які здатні займатися нею.

На підтвердження актуальності питання щодо вимог до персоналу органів та установ виконання покарань Рада Європи прийняла регіональний «Кодекс персоналу пенітенціарних установ» (далі – Кодекс), який стосується персоналу всіх ієрархічних рівнів. У цьому кодексі термін «пенітенціарна установа» використовується для визначення установ, створених для утримання осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою та яких засуджено до покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Основними завданнями співробітників пенітенціарних установ у демократичному суспільстві, в якому діє принцип верховенства права, згідно з Кодексом є: здійснення всіх обов'язків згідно з національним законодавством та міжнародними стандартами; захист і дотримання основоположних прав і свобод людини, закріплених, зокрема, в Європейській конвенції з прав людини; забезпечення перебування всіх ув'язнених у безпеці та в умовах, які відповідають відповідним міжнародним стандартам і, зокрема, Європейським пенітенціарним правилам;

повага і гарантування права громадськості на захист від злочинності; робота у напрямку соціальної реінтеграції ув'язнених після звільнення через забезпечення їх можливістю змістовно використовувати свій час у пенітенціарній установі [3].

До персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України належать особи рядового та начальницького складу, спеціалісти, які не мають спеціальних звань, та інші працівники, які працюють за трудовими договорами в Державній кримінально-виконавчій службі України.

Відповідно до Закону України «Про чисельність кримінально-виконавчої служби в Україні» встановлено, що загальна чисельність персоналу, який забезпечує діяльність установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, визначається в розмірі 33 % від кількості осіб, які в них утримуються, персоналу органу пробації – 5 % від кількості осіб, які перебувають на його обліку [4].

У процесі поступового реформування Державної кримінально-виконавчої служби вітчизняний законодавець дійшов до висновку щодо необхідності оновлення чинної законодавчої бази, що деякою мірою зможе вирішити болючі проблеми, які стоять перед державою у цій сфері. З цією метою групою експертів нині започаткований процес розроблення законопроекту «Про пенітенціарну систему», який має поліпшити умови праці співробітників та тримання засуджених у місцях позбавлення волі.

Серед одних з основних завдань реформи визначено приведення вітчизняного законодавства у сфері функціонування слідчих ізоляторів та установ виконання покарання відповідно до законодавства Європейського Союзу; будівництво нових слідчих ізоляторів та установ виконання покарання у великих містах України в рамках державно-приватного партнерства. Окремо наголошується, що для покращення функціонування Кримінально-виконавчої служби в цілому необхідно залучати нові кадри у систему на всіх рівнях – насамперед за рахунок підвищення рівня

заробітної плати та гарантування виконання державою своїх зобов'язань щодо соціального забезпечення персоналу органів і установ виконання покарань.

У законопроекті окремою главою визначені основні соціально-економічні та професійні права пенітенціарних працівників. У проекті статті про цілі й завдання майбутньої пенітенціарної системи з'являється нове завдання — «належне організаційне, матеріальне та інше необхідне забезпечення співробітників пенітенціарної системи» [5].

У законопроекті вказані повноваження персоналу Кримінально-виконавчої служби, порядок застосування заходів фізичного впливу. Зазначається, що в осіб, які відбувають покарання в установах, та осіб, що тримаються у слідчому ізоляторі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу ДКВС, злісно не виконують його законні вимоги, виявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захопленні заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варти з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання заподіяння цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовуються фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя. Автори законопроекту вказують, що застосовувати персоналом заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю можуть тільки як покарання.

Висновки. Для вирішення основних проблем у сфері соціального захисту персоналу ДКВС, на нашу думку, недостатнім є тільки оновлення чинного законодавства.

Незважаючи на те, що передбачено додаткове фінансування заходів щодо подальшого реформування у 2018–2020 роках ДКВС у розмірі, що становить: у 2018 році – 6451,1 млн гривень, у 2019 році – 7921,5 млн гривень, у 2020 році – 8498,1 млн гривень від потреб, передбачених в основних напрямах бюджетної політики на відповідні роки, вбачається за доцільне продовжува-

ти процес поступового підвищення рівня оплати праці (заробітної плати, грошового забезпечення) та пенсійного забезпечення, здійснення перегляду посад, на які поширюється пільговий залік вислуги років.

На нашу думку, вищезазначені кроки зможуть якісно поліпшити одну з головних проблем Кримінально-виконавчої служби – «кадровий голод». Адже не для кого не є секретом, що недостатня заробітна платня призводить до багатьох негативних чинників, найнебезпечнішими з яких є вчинення співробітниками ДКВС корупційних та службових злочинів.

Список використаних джерел

1. Європейські пенітенціарні правила: рекомендація № r (2006)2 комітету міністрів держав-учасниць Ради Європи. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 15.04.2018).

2. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (у редакції 2015 р.). URL: http://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_24/resolutions/L6_Rev1/ECN152015_L6Rev1_r_V1503587.pdf (дата звернення: 15.04.2018).

3. Кодекс етики та службової поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України: схвалений 19 грудня 2012 р. URL: http://ukrprison.org.ua/index.php?id=1367145079 (дата звернення: 15.04.2018).

4. Про чисельність Державної кримінально-виконавчої служби України: Закон України від 02.03.2000 р. № 1526-III. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1526-14 (дата звернення: 15.04.2018).

5. Про пенітенціарну систему України: Проект Закону України від 22.02.2017. URL: http://www.yagunov.in.ua/wp-content/uploads/2017/03/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82-%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%83-%D0%9F%D0%A1-22.02.2017.docx (дата звернення: 14.04.2018).

References

1. United Nations Organization (2006), *European Prison Rules*: Recommendation, the Committee of Ministers of the Member States of the Council of Europe, available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032.

2. Minimum Standard Rules for the Treatment of Prisoners (2015), available at: http://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_24/resolutions/L6_Rev1/ECN152015_L6Rev1_r_V1503587.pdf.

3. Code of Ethics and Service Behavior of the Personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine (2012), available at: http://ukrprison.org.ua/index.php?id=1367145079.

4. Ukraine (2000), *On the Number of the State Criminal and Executive Service of Ukraine:* Law of Ukraine, available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1526-14 (accessed 15 April 2018).

5. Draft Law of the PS (2017), available at: www.yagunov.in.ua/wp-content/uploads/2017/03/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0 % BA% D1% 82-% D0% 97% D0% B0% D0% BA% D0% BE% D0% BD% D1% 83-% D0% 9F% D0% A1-22.02.2017.docx (accessed14 April 2018).

Ivankov O. I., Lozinskyi M. B.

ON THE ISSUE OF THE PERSONNEL SOCIAL PROTECTION OF CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

The article is dedicated to the analysis of some problematic issues of social protection of the personnel of penal bodies and institutions and their reflection in the national legislation of Ukraine. It is determined that exactly inappropriate level of social and legal protection, insufficient level of legal competency of the personnel leads to the selection of unskilled workers, both from junior inspectors and from the officer's staff. That accordingly leads to violations in the performance of their duties.

In the process of analyzing recent researches of the scholars, concerning the adequacy of national legislation in the field of execution of punishment and serving a sentence, materials of prosecutorial and journalistic investigations, the results of inspections of an ombudsman and international legal organizations, we can conclude that the condition of social protection of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine not only doesn't match the level of European countries, but brings Ukraine closer to the countries that have just started to develop their

legislation in this area. The personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine is the main force which has a great role to re-socialize the convicts in society as lawful citizens. It carries out duties of great social importance that is execution of criminal punishment, in relation to persons who committed the most dangerous social acts - crimes. This work is connected with constant stress, losing of emotional and physical strength, overloading, emotional tension. Sometimes, the personnel may face some extreme conditions of service, such as: group protests of convicts, mass riots, a high probability of an increased threat to the lives and health of the personnel as a result of prisoners' aggression. All this causes the necessity in additional measures in order to increase the interest in working with convicts.

Consequently, the Criminal and Executive Service requires the recruitment of skilled workers of different professions, mainly lawyers, psychologists, teachers, but in condition of appropriate social protection of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine by the state.

Key words: *the personnel of penal bodies and institutions, social protection, international legal standards, Council of Europe, United Nations.*

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА СИСТЕМА: ВЧОРА. СЬОГОДНІ. ЗАВТРА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 2 (4)

Відповідальні за випуск	Гончаренко О. Г., Шумна Л. П.
Коректор	Сила Л. М.
Комп'ютерна верстка і макетування	Олефіренко В. М.

За достовірність інформації в статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 21.12.2018 р. Формат 60×84/16.
Друк різографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 8,02.
Тираж 100 пр. Зам. № 23/18.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.